

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МОРОЗ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК: 336:332.3(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В
УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.В. Мороз

*Ідентичний до змісту з іншими оформленнями
дисертації, наданої до рецензування*

Т.в.о. Голова секції

[Підпис]

Науковий керівник:

Кізіма Тетяна Олексіївна

доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 2021

АНОТАЦІЯ

Мороз В.В. Фінансове регулювання земельних відносин в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит. – Західноукраїнський національний університет МОН України, Тернопіль, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних, методичних та практичних аспектів фінансового регулювання земельних відносин в Україні і розробці науково-обґрунтованих рекомендацій щодо його удосконалення з урахуванням передового зарубіжного досвіду в цій сфері.

Дослідження наукових підходів представників вітчизняної та зарубіжної економічної думки щодо визначення сутності земельних відносин і їх фінансового регулювання дало змогу з'ясувати основні особливості земельних відносин, зокрема: об'єктом земельних відносин є земельні ресурси як частина природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами; реалізація всіх форм прав власності на земельні ресурси, що виражається через володіння, користування та розпорядження землею сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, здійснюється в рамках національної суверенної території відповідно до формальних і неформальних правових та економічних інститутів; земельна рента, ціна землі і ціна права на землю, земельний податок, земля-капітал, ринок землі і ринок прав оренди землі є економічною основою земельних відносин; земельні ресурси, створені природою, обмежені у просторі та відновлюються вкрай повільно, а тому раціональне і технологічне землекористування є основною умовою екологічного принципу реалізації земельних відносин; земельні ресурси, як територіальний, економічний, політичний та соціальний базис розвитку суспільства, є національним багатством, а отже його використання має відповідати національним інтересам та продовольчій безпеці країни.

Теоретичний аналіз і узагальнення поняття «земельні відносини» дали змогу

сформувані трактування його сутності як сукупності суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами в рамках суверенної території держави, формальних і неформальних економіко-правових інститутів, виходячи з принципів раціонального землекористування й забезпечення національних інтересів. При цьому наголошено на важливості дотримання принципу суверенізації земель, який свідчить про неможливість переміщення земельних ресурсів на іншу територію, а отже зумовлює необхідність побудови елементів їх фінансового регулювання, виходячи з національних правових і фінансових норм та національних інтересів.

Обґрунтовано, що регулювання є окремою функцією управління, сутність якої полягає в упорядкуванні та корегуванні розвитку об'єкта управління відповідно до визначених норм за допомогою застосування санкцій та стимулів. На цій основі доведено, що фінансове регулювання земельних відносин є методом метод організаційно-управлінського впливу за допомогою сукупності фінансових норм, стимулів та санкцій на процеси землеволодіння, землекористування і землерозпорядження з метою удосконалення земельних відносин та підвищення їх результативності в умовах ринкових інституційних змін.

Удосконалено науково-теоретичні підходи до структуризації елементів фінансового регулювання земельних відносин, які, на відміну від наявних, засновані на таких складових фінансового впливу: політика регулювання – суб'єкти і об'єкти регулювання – елементи регулювання земельних відносин, де політика визначає цілі фінансового регулювання, суб'єкти – структуру, функції і взаємозв'язки уповноважених державних органів та спеціалізованих установ, об'єктами є земельні ресурси, земельні ділянки та права на земельні ділянки, а елементи відображають методи, форми та інструменти реалізації регулюючих функцій системи з метою досягнення цілей фінансового регулювання земельних відносин в Україні

Аргументовано, що в рамках нормативного методу фінансового регулювання земельних відносин доцільно виокремити такі інструменти як фінансово-правові норми, до яких належить нормативна грошова оцінка землі, орендна плата за землю, земельний податок, екологічний податок, державне мито. В межах методу

фінансових санкцій виокремлено такі інструменти як штрафи, пеня, стягнення, фінансові обмеження. До інструментів методу фінансових стимулів віднесено субсидії, дотації, субвенції, пільгове оподаткування, пільгове кредитування, страхування, державне замовлення, державні інвестиції, земельні облигації.

На основі дослідження особливостей фінансового регулювання земельних відносин в Україні за часів незалежності доведено, що одними із основних причин, які призвели до розбалансування розвитку земельних відносин в 1990-х роках, є відсутність науково-обґрунтованих та законодавчо затверджених концепції та стратегії регулювання земельних відносин загалом і фінансового регулювання зокрема. Адже встановлення фіксованих цін на продукцію аграрної галузі і високе податкове навантаження на валовий дохід агровиробників у 1990-х роках призвели до занепаду новостворених фермерських господарств, а також галузі тваринництва, що негативно позначилося на стані родючості ґрунтів. Окрім цього, відсутність комплексної стратегії фінансового регулювання земельних відносин в Україні стала запорукою поступового зростання концентрації земель сільськогосподарського призначення у власності агрохолдингів, орієнтованих на високомаржинальне і виснажливе для ґрунтів виробництво, а також одним із факторів затягування земельної реформи і фрагментарного формування ринку землі.

Доведено, що запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та можливе залучення іноземних інвестицій не призведе до швидкого зростання вартості одного гектара землі, адже міжнародний досвід свідчить, що визначальними факторами формування ціни на землю є величина ВВП на одну особу населення, величина індексу економічної свободи країни та свободи інвестицій, а також величина доданої вартості сільського господарства на одного працівника. Обґрунтовано, що саме ці показники свідчать про внутрішній інвестиційний потенціал країни та рівень доходів населення, які є визначальними під час формування пропозиції на ринку землі, адже чим вищими є доходи населення, тим вищою буде і ціна пропозиції землі.

Аргументовано, що фінансове регулювання земельних відносин в Україні має сільськогосподарське спрямування, адже лєвова частка видатків з Державного

бюджету України на розвиток земельних відносин спрямована на підтримку агропромислового комплексу через надання дотацій і субсидій на здешевлення кредитів, розвиток тваринництва, хмелярства та садівництва, підтримку сільгоспвиробників та фермерських господарств. Констатовано, що державна підтримка заходів з розвитку контролю у галузі сільського господарства, охорони ґрунтів та їх докорінного поліпшення, формування державного кадастру та картографії є досить незначною. Акцентовано, що бюджетні програми підтримки розвитку земельних відносин є несистемними, мають фрагментарний характер, а дотації на підтримку родючості ґрунтів скасовані взагалі.

На основі економіко-математичних розрахунків доведено, що для досягнення рівня Європейських країн (зокрема, Румунії, Польщі) у сфері розвитку земельних відносин та сільського господарства в Україні необхідно збільшити інвестиції в основний капітал сільськогосподарських підприємств на 20-30% або на 13,1-19,5 млрд. грн. Стосовно ефективності державної підтримки системи регулювання земельних відносин через здійснення видатків на охорону ґрунтів та контроль у сфері сільського господарства, яка виражається значенням балансу гумусу в ґрунтах України, результати моделювання засвідчили, що з метою досягнення нульового балансу гумусу обсяг інвестицій в основний капітал необхідно збільшити на 160%, а обсяг державної підтримки (дотації, субсидії) – на 280%.

З'ясовано, що кредитно-інвестиційна підтримка та страхування земельних відносин в Україні перебувають на досить низькому рівні. Зокрема, частка кредитів, наданих галузі сільського господарства, становить лише 13% від загального обсягу кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, причому половина таких кредитів є короткостроковими. Акцентовано, що така ситуація зумовлена низьким рівнем ефективності грошово-кредитної політики Національного банку України, зокрема у сфері встановлення високих ставок за депозитними сертифікатами, що активізує ефекти витіснення приватних інвестицій, мотивуючи банки вкладати кошти в безризикові інструменти центрального банку та державні цінні папери, нехтуючи кредитно-інвестиційною підтримкою аграрної галузі. Разом з тим обґрунтовано, що, окрім грошово-кредитної політики, негативний вплив на розвиток банківського

кредитування земельних відносин мають часті випадки подання недостовірної інформації про кредитоспроможність позичальників. Констатовано, що у сфері агрострахування в Україні розвиненим є лише один із його видів – страхування врожаю, що має незначний вплив на розвиток недержавного фінансового регулювання земельних відносин.

Доведено, що удосконалення фінансового регулювання земельних відносин вимагає оптимізації існуючої мережі його інституційного забезпечення шляхом внесення інституційних змін у систему охорони ґрунтів. У дисертації обґрунтовано необхідність прийняття закону України «Про систему охорони ґрунтів та фінансове стимулювання їх родючості», який має бути спрямований на створення відповідної інфраструктури з охорони ґрунтів. Відтак акцентовано на доцільності трансформації низки вітчизняних інституцій у Державне бюро охорони ґрунтів України з наділенням його відповідними контрольними функціями та функціями розроблення і реалізації політики субсидування заходів з докорінного покращення ґрунтів, попередження ерозійних та інших деградаційних процесів. Окрім цього, аргументовано доцільність формування в Україні Фонду охорони ґрунтів з метою акумулювання фінансових ресурсів для реалізації масштабних заходів щодо охорони ґрунтів.

За результатами аналізу світового досвіду фінансового регулювання земельних відносин обґрунтовано необхідність створення Банку розвитку сільського господарства, діяльність якого доцільно спрямувати на пільгове кредитування галузі сільського господарства (зокрема, за низькодохідними, але важливими для держави і її продовольчої безпеки напрямками), особливо кредитування фермерських господарств, сімейних ферм і сільськогосподарських кооперативів. З метою упорядкування функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та мінімізації ризиків іноземної експансії обґрунтовано доцільність створення Національного оператора ринку землі та підтримки сільського господарства (за взірцем аналогічних операторів у Франції, Польщі та Угорщині).

Задля забезпечення дієвості фінансового регулювання земельних відносин в Україні в роботі запропоновано теоретико-концептуальну модель фінансового

регулювання земельних відносин, яка дозволила поєднати стратегічні і тактичні цілі фінансового регулювання земельних відносин, спрямовані на створення інфраструктури ринку землі, системи захисту ґрунтів, досягнення сталого розвитку аграрної сфери економіки та створення сприятливих умов для розвитку сільських населених пунктів, що дасть можливість забезпечити високий рівень продовольчої безпеки та захист національних інтересів за умов функціонування вільного ринку земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: земельні відносини, фінансове регулювання, методи фінансового регулювання, форми фінансового регулювання, фінансові інструменти, земельний податок, екологічний податок, орендна плата, грошова оцінка землі.

ANNOTATION

Moros V.V. Financial regulation of land relations in Ukraine. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of economic sciences on a specialty 08.00.08 - money, finances and the credit. - Western Ukrainian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2021.

The dissertation is devoted to the research of theoretical, methodical and practical aspects of financial regulation of land relations in Ukraine and the development of scientifically sound recommendations for its improvement taking into account the best foreign experience in this field.

The study of scientific approaches of domestic and foreign economic thought to determine the essence of land relations and their financial regulation allowed to clarify the main features of land relations, in particular: the object of land relations are land resources as part of the natural environment, characterized by spatial location, relief, soil cover, vegetation, subsoil, waters; the realization of all forms of land ownership, expressed through the possession, use and disposal of agricultural and non-agricultural land, is carried out within the national sovereign territory in accordance with formal and informal legal and economic institutions; land rent, land price and land price, land tax, land capital, land market and land lease rights market are the economic basis of land relations; land resources created by nature are limited in space and are restored very slowly, and therefore

rational and technological land use is the main condition of the ecological principle of land relations; Land resources, as a territorial, economic, political and social basis for the development of society, are a national wealth, and therefore its use must meet the national interests and food security of the country.

Theoretical analysis and generalization of the concept of "land relations" allowed to form an interpretation of its essence as a set of social relations for the possession, use and disposal of land resources within the sovereign territory of the state, formal and informal economic and legal institutions, based on the principles of rational land use and national interests . The importance of adhering to the principle of land sovereignty, which indicates the impossibility of moving land resources to another territory, and therefore necessitates the construction of elements of their financial regulation, based on national legal and financial norms and national interests.

It is substantiated that regulation is a separate function of management, the essence of which is to streamline and adjust the development of the object of management in accordance with certain rules through the application of sanctions and incentives. On this basis, it is proved that the financial regulation of land relations is a set of elements of state influence on the processes of land tenure, land use and land management through financial norms, incentives, sanctions and financial instruments to achieve public policy in food security, agro-industrial production, fertility soils and land sovereignty.

It is proved that the effective implementation of measures of financial regulation of land relations requires theoretical justification, structuring and combining elements of regulation into a single essence of the transmission of impulses of financial influence on public relations related to the use of land resources. From these positions, scientific and theoretical approaches to the classification of elements of financial regulation of land relations, which are based on the trilemma of the following components: regulatory policy - regulatory system - elements of land regulation, where policy defines the objectives of financial regulation, system - structure, functions, relationships authorized state regulatory authorities, and the elements - reflect the methods, forms and tools for implementing the regulatory functions of the system in order to achieve the goals of financial regulation of land relations.

It is argued that within the normative method of financial regulation of land relations it is expedient to single out such instruments as financial and legal norms, which include normative monetary valuation of land, land rent, land tax, environmental tax, and state duty. Within the method of financial sanctions, such instruments as fines, penalties, penalties, financial restrictions have been identified. The instruments of the method of financial incentives include subsidies, grants, subventions, preferential taxation, preferential lending, insurance, government procurement, public investment, land bonds.

Based on a study of the financial regulation of land relations in Ukraine since independence, it is proved that one of the main reasons that led to the imbalance of land relations in the 90s of the last century is the lack of scientifically sound and legally approved concepts and strategies for land relations in general and financial regulation in particular. After all, the establishment of fixed prices for agricultural products and a high tax burden on the gross income of agricultural producers in the 1990s led to the rapid decline of newly established farms and livestock, which negatively affected the state of soil fertility. In addition, the lack of a comprehensive strategy for financial regulation of land relations in Ukraine has led to a gradual increase in the concentration of agricultural land owned by agricultural holdings focused on high-margin and soil-depleting production, as well as one of the factors delaying land reform and fragmentary land market.

It is proved that the introduction of the agricultural land market and the possible attraction of foreign investment will not lead to a rapid increase in the value of one hectare of land, as international experience shows that the determinants of land price are GDP per capita, the index of economic freedom and investment freedom, as well as the value added of agriculture per employee. It is substantiated that these indicators indicate the domestic investment potential of the country and the level of income, which are decisive in the formation of supply in the land market, because the higher the income, the higher the price of land supply.

It is argued that the financial regulation of land relations in Ukraine is agricultural, because the lion's share of expenditures from the State Budget of Ukraine for the development of land relations is aimed at supporting the agro-industrial complex through

subsidies and subsidies to reduce credit, livestock, hop and horticulture, support farmers farms. It is stated that the state support of measures for the development of control in the field of agriculture, soil protection and their radical improvement, the formation of the state cadaster and cartography is quite insignificant. It is emphasized that budget programs to support the development of land relations are unsystematic, intermittent, and subsidies to support soil fertility are abolished altogether.

Based on economic and mathematical calculations, it is proved that to achieve the level of European countries (Romania, Poland) in the field of land relations and agriculture in Ukraine it is necessary to increase investment in fixed assets of agricultural enterprises by 20-30% or 13,1-19,5 billion UAH. Regarding the effectiveness of state support for land regulation through expenditures on soil protection and control in agriculture, which is expressed in the value of the balance of humus in the soils of Ukraine, the simulation results showed that in order to achieve zero balance of humus fixed capital investment should increase by 160 %, and the amount of state support (grants, subsidies) - by 280%.

It was found that credit and investment support and land insurance in Ukraine are at a fairly low level. In particular, the share of loans to the agricultural sector is only 13% of the total loans to non-financial corporations, and half of these loans are short-term. It is emphasized that this situation is due to the low level of efficiency of the monetary policy of the National Bank of Ukraine, in particular in the field of setting high rates on certificates of deposit, which intensifies the effects of crowding out private investment, motivating banks to invest in risk-free central bank instruments and government securities investment support for agriculture. At the same time, it is substantiated that, in addition to monetary policy, the negative impact on the development of bank lending to land relations has frequent cases of providing inaccurate information about the creditworthiness of borrowers. It is stated that in the field of agricultural insurance in Ukraine only one of its types is developed - harvest insurance, which has a negligible impact on the development of non-governmental financial regulation of land relations.

It is proved that the improvement of financial regulation of land relations requires the optimization of the existing network of its institutional support by making institutional changes in the soil protection system. The dissertation proposes the adoption of the law of

Ukraine "On the system of soil protection and financial incentives for their fertility", which should be aimed at creating an infrastructure for soil protection. In order to implement this law, the expediency of transforming a number of domestic institutions into the State Bureau for Soil Protection of Ukraine with the functions of bringing to administrative and criminal responsibility violators, as well as the development and implementation of policies to subsidize measures to radically improve soils, prevent erosion and other degradation . In addition, it is argued that the creation of the Soil Protection Fund in order to accumulate financial resources for the implementation of large-scale measures for soil protection.

As a result of research of world experience of financial regulation of land relations the necessity of creation of Bank of development of agriculture which activity should be directed on preferential crediting of branch of agriculture (in particular, on low-income, but important for the state and its food safety), especially crediting of farms is proved family farms and agricultural cooperatives. In order to streamline the functioning of the agricultural land market and minimize the risks of foreign expansion, the feasibility of creating a National Land Market Operator and agricultural support (following the example of similar operators in France, Poland and Hungary) is justified.

In order to ensure the effectiveness of financial regulation of land relations in Ukraine, a theoretical and conceptual model of financial regulation of land relations was proposed, which allowed combining strategic and tactical goals of financial regulation of land relations aimed at creating land market infrastructure, soil protection system, achieving sustainable rural development. Economy and the creation of conditions for rural development, which will ensure a high level of food security and protection of national interests during the functioning of the free market of agricultural land.

Key words: land relations, financial regulation, methods of financial regulation, forms of financial regulation, financial instruments, land tax, ecological tax, rent, monetary valuation of land.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мороз В.В. Теоретико-організаційні основи фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Світ фінансів. 2017. Вип. 4 (53). С. 46-55. (0,79 д.а.).
2. Мороз В.В. Удосконалення інструментів фіскального регулювання земельних відносин в Україні. Формування фінансового механізму сталого розвитку : монографія / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко та д.е.н., доц. О.І. Тулай. Тернопіль, ТНЕУ. 2017. С. 331-338. (0,53 д.а.).
3. Moroz V. Management mechanism lend relations in the context of sustainable development. Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges : collection of scientific articles. USA: Dradt2Digital Publishing House, 2017. P. 102-104. (0,23 д.а.).
4. Кізима Т.О., Мороз В.В. Перспективи розвитку іноземного інвестування у сферу земельних відносин в Україні. Інноваційна економіка. 2018. № 9-10. С. 165–170. (особистий внесок автора: обґрунтовано напрями мінімізації ризиків іноземного інвестування у сферу земельних відносин) (0,36 д.а.).
5. Мороз В.В. Концептуальні аспекти фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Економічний аналіз. 2019. Том 29. № 4. С. 42-50. (0,83 д.а.).
6. Moroz V. Study of peculiarities of land relations through the prism of economic theories. EUREKA: Social and humanities. 2020. № 5. P. 17-25. (0,85 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Мороз В.В. Інструменти фінансово-економічного регулювання земельних відносин. Ключові аспекти розвитку сучасної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 лютого 2017 р.). / відп. за вип. Голденблат М.А.; ГО «Європейська наукова платформа». Одеса: Друкарня «Друкарик», 2017. С. 25-27. (0,17 д.а.).
8. Кізима Т.О., Мороз В.В. Механізм управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку. Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної

реальності : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 27-31 березня 2017 р.). Ірпінь: Видавництво університету ДФС України, 2017. С. 161-164. (особистий внесок автора: запропоновано напрямки удосконалення інструментів фінансового регулювання земельних відносин в Україні) (0,10 д.а.).

9. Мороз В.В. Орендні відносини як об'єкт регулювання земельних відносин. Прикладна економіка – від теорії до практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. С. 59-60. (0,12 д.а.).

10. Мороз В.В. Методологія економічного регулювання земельних відносин. Пріоритети сучасної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27-28 жовтня 2017 р.). К: МЦНД, 2017. С. 42-44. (0,18 д.а.).

11. Мороз В.В. Теоретичні засади фінансового регулювання в контексті сталого розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XV Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 29-30 березня 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2018. С. 162-163. (0,17 д.а.).

12. Мороз В.В. Електронні земельні торги як складова фінансової системи. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 9–10 квітня 2019 р.). Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 169–171. (0,16 д.а.).

13. Мороз В.В. Ринок землі сільськогосподарського призначення: шлях до процвітання чи занепаду України. Information potential of socio-economic development of the state and regions : proceedings of the conference (Gromadka, Poland. April 20th, 2020). Gromadka, Poland, 2020. P. 80-84. (0,22 д.а.).

14. Мороз В.В. Земельна реформа в Україні: ризики Land Grabbing і національна стратегія розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2020. С. 28-30. (0,13 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	10
1.1. Економічна природа земельних відносин та їх теоретична концептуалізація ...	10
1.2. Фінансове регулювання земельних відносин в системі державного регулювання економіки: сутність та основні елементи	31
Висновки до розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	65
2.1. Аналіз розвитку земельних відносин та їх фінансового регулювання за часів незалежності України	65
2.2. Специфіка формування нормативної грошової оцінки землі та використання бюджетно-податкових інструментів фінансового регулювання земельних відносин	90
2.3. Оцінка кредитно-інвестиційної підтримки і використання страхових інструментів у розвитку земельних відносин в Україні	116
Висновки до розділу 2	143
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ УМОВАХ	148
3.1. Зарубіжний досвід фінансового регулювання земельних відносин та перспективи його використання в Україні	148
3.2. Необхідність та вектори трансформації інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин в Україні	167
3.3. Стратегічні напрями удосконалення фінансового регулювання земельних відносин у сучасних умовах розвитку національної економіки	186
Висновки до розділу 3	203
ВИСНОВКИ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ	234

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток ринкових відносин в аграрному секторі економіки України, запровадження приватної власності на землю, формування реального господаря-власника землі і господарських структур ринкового типу, зумовлюють необхідність обґрунтування якісно нових методичних підходів щодо організації регулювання земельних відносин, серед яких центральне місце повинно зайняти фінансове регулювання. Адже наявність достатнього обсягу фінансових ресурсів в сфері земельних відносин створює умови для раціонального землекористування, розвитку новітніх форм господарювання, збереження прав власності на землю та забезпечення національних інтересів, що актуалізує питання комплексного наукового дослідження проблематики фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

У процесі дослідження використано роботи представників класичних шкіл економічної теорії: Дж.М. Кейнс, Ф. Кене, Ф. Ліст, Т. Мальтус, А. Маршал, К. Маркс, Д.Ж. Мілль, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт та ін., які досліджували проблематику державного регулювання економіки, що стала основою для формування теоретичного підґрунтя фінансового регулювання земельних відносин. Проблематиці фінансового регулювання земельних відносин в Україні присвятили свої наукові праці такі вчені, як: О. Артем'єва, С. Балюк, А. Бойко, Л. Воротинцева, Я. Гадзало, В. Данкевич, Н. Демчишак, О. Дзюблюк, І. Думанська, К. Жиленко, Т. Кізима, О. Кірейцева, М. Королік, А. Крисак, Ю. Лузан, Б. Луців, О. Мартин, В. Медведєв, Т. Ожелевська, Б. Погрішук, П. Пуцентейло, О. Сакаль, Т. Титаренко, І. Фурман, В. Шимель та ін.

Однак, не зважаючи на високий рівень розробленості окремих аспектів досліджуваної проблематики, змушені констатувати, що малодослідженими все ще залишаються питання, по'язані із фінансовим впливом держави на розвиток земельних відносин в умовах сучасної земельної реформи в Україні, що й зумовило актуальність теми дисертації, визначило її мету, завдання та структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна

робота є складовою наукових досліджень Західноукраїнського національного університету за темами: «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0116U002629), «Діджиталізація фіскального простору в контексті забезпечення національної безпеки України» (державний реєстраційний номер 0121U109486), «Модернізація інструментів фінансового регулювання земельних відносин в умовах сталого розвитку економіки» (державний реєстраційний номер 0121U109487), у яких автором обґрунтовано науково-теоретичні засади і надано практичні рекомендації щодо удосконалення фінансового регулювання земельних відносин в Україні у контексті досягнення цілей сталого розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є формування науково-теоретичних засад та розроблення практичних рекомендацій стосовно удосконалення чинної практики фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

Відповідно до мети у роботі поставлено та вирішено такі завдання:

- систематизувати наукові підходи до дослідження економічної природи земельних відносин та виокремити їх сутнісні характеристики задля поглиблення теоретичних засад розвитку земельних відносин у сучасних умовах;
- обґрунтувати сутність та охарактеризувати структуру фінансового регулювання земельних відносин для ідентифікації його основних елементів;
- виявити тенденції та визначити специфіку фінансового регулювання земельних відносин в Україні;
- виокремити специфіку формування нормативної грошової оцінки землі та здійснити моніторинг застосування бюджетно-податкових інструментів фінансового регулювання земельних відносин для визначення перспектив використання таких інструментів в Україні;
- проаналізувати чинну практику кредитно-інвестиційної підтримки та оцінити використання страхових інструментів розвитку земельних відносин для виявлення напрямів підвищення їх ефективності у сучасних умовах;
- окреслити вектори адаптації передового зарубіжного досвіду фінансового

регулювання земельних відносин до вітчизняних реалій;

- сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції стосовно модернізації інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин для удосконалення інфраструктури фінансового регулювання земельних відносин в Україні;

- сформувати концепцію фінансового регулювання земельних відносин у контексті впровадження вільного ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Об'єктом дослідження є фінансового регулювання відносин у сфері землеволодіння, землекористування та землерозпорядження.

Предмет дослідження – науково-теоретичні та практичні аспекти фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань у роботі використовувалися загальнонаукові та емпіричні методи дослідження, зокрема: аналізу і синтезу, індукції і дедукції – при дослідженні теоретичних засад фінансового регулювання земельних відносин; абстрагування – при тлумаченні сутності окремих понять і термінів; узагальнення – при аналізі теорій державного регулювання економічних та земельних відносин; статистичного аналізу – для оцінки ефективності використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин; факторного аналізу – для оцінки впливу факторів на формування вартості земель сільськогосподарського призначення; логічного аналізу – при формуванні теоретико-концептуальної моделі фінансового регулювання земельних відносин; економіко-математичні – для моделювання ефективності фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі і нормативно-правові акти України, які регламентують земельні відносини та їх фінансове регулювання, праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали науково-практичних конференцій, статистичні й аналітичні дані Міністерства фінансів України, Національного банку України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, інформаційно-аналітичні матеріали Євростату,

Міжнародного валютного фонду, Світового банку, міжнародних аналітичних і рейтингових агентств, Інтернет-ресурси з тематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-концептуальних засад та розробленні науково-методичних рекомендацій щодо удосконалення фінансового регулювання земельних відносин в умовах земельної реформи в Україні. Основні положення, які визначають наукову новизну дисертації, полягають у такому:

удосконалено:

- категорійно-понятійний апарат дослідження у контексті обґрунтування змісту поняття «фінансове регулювання земельних відносин», під яким запропоновано розуміти метод організаційно-управлінського впливу за допомогою сукупності фінансових норм, стимулів та санкцій на процеси землеволодіння, землекористування і землерозпорядження з метою удосконалення земельних відносин та підвищення їх результативності в умовах ринкових інституційних змін. На відміну від існуючих підходів, які передусім акцентують увагу на стимулюючих фінансово-регулятивних заходах, таке трактування дозволяє поглибити сутність фінансового регулювання земельних відносин за рахунок санкційної компоненти та враховує нові інституційні вимоги щодо функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні;

- науково-теоретичні підходи до структуризації елементів фінансового регулювання земельних відносин, які, на відміну від наявних, засновані на таких складових фінансового впливу: політика регулювання – суб'єкти і об'єкти регулювання – елементи регулювання земельних відносин, де політика визначає цілі фінансового регулювання, суб'єкти – структуру, функції і взаємозв'язки уповноважених державних органів та спеціалізованих установ, об'єктами є земельні ресурси, земельні ділянки та права на земельні ділянки, а елементи відображають методи, форми та інструменти реалізації регулюючих функцій системи з метою досягнення цілей фінансового регулювання земельних відносин в Україні;

- систематизацію факторів впливу на формування ринкової вартості землі

сільськогосподарського призначення, яка, на відміну від існуючої, що переважно виділяє фактори попиту і пропозиції на земельні ділянки та іноземні інвестиції, базується на розрахунку: величини ВВП на одну особу населення, рівня економічної свободи та свободи інвестицій, доданої вартості сільського господарства на одного працівника. Вказані фактори насамперед дають змогу оцінити внутрішній рівень фінансової спроможності щодо придбання земельних ділянок, ефективність бізнес-середовища загалом і сільського господарства зокрема, від яких залежить вартість землі сільськогосподарського призначення, та сформувати напрями модернізації фінансового регулювання земельних відносин у сучасних вітчизняних реаліях;

- теоретико-методичні підходи до оцінки ефективності використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин, що, на відміну від наявних, які переважно враховують спрямованість видатків державного і місцевих бюджетів на розвиток аграрної сфери, базуються на економіко-математичному моделюванні впливу бюджетних видатків на динаміку капітальних інвестицій в сільському господарстві та на динаміку балансу гумусу в ґрунтах України, що дає змогу визначати ефективність державної фінансової підтримки розвитку земельних відносин;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування напрямів удосконалення інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин в умовах запровадження вільного обігу земель сільськогосподарського призначення та критичного стану якості ґрунтів в Україні, що довело необхідність реорганізації спеціалізованих державних установ у контексті спрямування їхньої діяльності на систематизацію та упорядкування угод з купівлі-продажу земельних ділянок, їх нормативної грошової оцінки, а також реалізацію державної фінансової політики щодо стимулювання розвитку земельних відносин та захисту і підвищення родючості ґрунтів. Це дозволить підвищити ефективність земельних відносин в умовах функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні;

- науково-методичні підходи до побудови теоретико-концептуальної моделі

фінансового регулювання земельних відносин в Україні, що враховують стратегію розвитку земельних відносин, модернізацію інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, формування системи захисту ґрунтів, створення сприятливих умов для розвитку сільських населених пунктів, досягнення цілей сталого розвитку аграрної сфери економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави. Акцентування на варіативності й адаптивності застосування інструментів фінансового регулювання земельних відносин, зокрема таких як субсидії, дотації, податки, державні інвестиції, кредитно-інвестиційна підтримка, страхування, що сприятиме ефективній реалізації елементів фінансового регулювання земельних відносин у сучасних вітчизняних реаліях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні науково-обґрунтованих рекомендацій стосовно удосконалення чинної практики фінансового регулювання земельних відносин у контексті основних методів, форм та інструментів фінансового впливу на розвиток земельних відносин в Україні.

Пропозиції автора щодо удосконалення методики розрахунку орендної плати за землю взяті до використання Комітетом з питань аграрної політики Верховної Ради України при удосконаленні нормативно-правової бази у сфері формування державної аграрної політики в Україні (довідка №731/4-1/0 від 12.04.2019 р.). Рекомендації автора стосовно підвищення ефективності фінансового регулювання раціонального землекористування і захисту родючості ґрунтів використані у роботі Великогаївської сільської ради (довідка №1200 від 09.12.2020 р.). Науково-методичні рекомендації щодо фінансового регулювання земельних відносин на мікрорівні використовуються у діяльності ТОВ «ВАВІЛОН АГРО» (довідка №134 від 05.02.2021 р.), Науково-виробничого агропромислового підприємства «Ель Гаучо» (довідка №264-9 від 15.11.2019 р.), Приватного агропромислового підприємства «Фортуна» (довідка №313-2 від 10.10.2020 р.). Основні науково-теоретичні результати дисертації використовуються у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (довідка №126-28/285 від 12.02.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати і положення, що наведені у

дисертації та виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом власних розробок автора.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення і практичні рекомендації автора пройшли апробацію на 8 міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Ключові аспекти розвитку сучасної науки» (м. Ужгород, 2017 р.); «Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності» (м. Ірпінь, 2017 р.); «Прикладна економіка – від теорії до практики» (м. Тернопіль, 2017 р.); «Пріоритети сучасної науки» (м. Київ, 2017 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2018 р., 2019 р., 2020 р.); «Information potential of socio-economic development of the state and regions: proceedings of the conference» (м. Громадка (Польща), 2020 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки та результати дисертаційної роботи опубліковано у 14 наукових працях загальним обсягом 5,30 д.а. (з яких 4,84 д.а. належить особисто автору), у тому числі: 1 публікацію – у колективній монографії; 3 статті – у наукових фахових виданнях України; 1 статтю – у науковому періодичному виданні іншої держави (Естонія); 1 публікацію – в іншому науковому зарубіжному виданні (США); 8 публікацій – у збірниках за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 260 сторінок, з них 206 сторінок основного тексту. Дисертація містить 13 таблиць, 36 рисунків та 12 додатків на 31 сторінці. Список використаних джерел налічує 260 найменувань на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

1.1. Економічна природа земельних відносин та їх теоретична концептуалізація

Наукове осмислення земельних відносин та механізмів їх регулювання у сучасній вітчизняній науковій думці розпочалося після здобуття Україною незалежності та винесення на порядок денний питання щодо роздержавлення земель сільськогосподарського призначення. Однак, виходячи з аналізу наукових робіт у галузі економіки та фінансів, можемо відзначити певну затеоретизованість вітчизняної економічної науки, де фундаментальні наукові висновки формуються на основі логіко-семантичного аналізу існуючих визначень базових понять, в тому числі і поняття «земельні відносини». Надміру акцентуючи увагу на умовиводах, отриманих із аналізу визначень понять та економічних категорій, поданих різними вченими, вітчизняна економічна наука інколи все ж нехтує такими важливими принципами економічної теорії як збирання фактів, їх систематизація, використання та висновки, які свого часу у праці «Принципи політичної економії» [104] описав А. Маршалл. Тому, на наш погляд, дослідження сутності земельних відносин необхідно розпочинати передусім з вивчення особливостей суспільних відносин з приводу користування землею, починаючи із давніх часів.

Як свідчать історичні факти, розвиток земельних відносин розпочався з виникнення землеробства та об'єднання земель в общини, городища, міста, а згодом – в держави. Процес об'єднання земель передбачав їх суверенізацію, тобто на об'єднані землі поширювалася влада общини, міста, феодала, держави, а всі операції із землею (наділи, дарування, продаж) здійснювалися виключно в межах існуючих правил та влади. Суверенізація земель на термінологічному рівні вперше була запропонована в акті Вестфальського миру, підписаного у 1648 році [196, с. 132],

шляхом визначення терміну «територіальний суверенітет», що означав зобов'язання держав дотримуватися принципу територіальної цілісності.

Процес суверенізації земель сформував основи для усталення ключових правочинів земельних відносин: володіння, користування і розпорядження. Однак наявні в українській та зарубіжній фінансовій науці визначення земельних відносин не надають важливого значення принципу суверенізації земель, що, в свою чергу, призводить до формування передумов для нечіткого розуміння земельних відносин, а відтак – появи тіньових операцій із нею. На практиці реалізація правочинів володіння, користування і розпорядження землею в державах із слабкими правовими інститутами та низьким рівнем здатності охороняти свій суверенітет призводить до занепаду держави, ліквідації прав власності або встановлення зовнішньої влади чи зовнішнього управління, як це відбувалося свого часу в Мадагаскарі, Індонезії, Філіппінах [172] та інших країнах, де мали місце факти land grabbing¹.

Однак, повертаючись до витоків функціонування земельних відносин, відмітимо такий факт: більшість військових конфліктів на попередніх етапах розвитку людської цивілізації відбувалися саме через земельні ресурси. Так, серед найвідоміших військових конфліктів за земельні ресурси можна виокремити: Сицилійське повстання в період реформи братів Гракхів (130-120 рр. до н.е.), Селянську війну в Німеччині (1524-1526 рр.), Тайпінське повстання в Китаї (1850-1864 рр.). За даними Організації Об'єднаних Націй, за останні 60 років 40% військових конфліктів також були за природні ресурси, в тому числі за родючі землі [132]. При цьому зауважимо, що сучасні так звані «гібридні» війни за природні ресурси тут взагалі не враховані.

Відтак вважаємо, що розуміння сутності земельних відносин має виходити з обов'язкового врахування їхніх базових об'єктів – землі і земельних ресурсів, під якими науковці насамперед розуміють «найважливішу частину природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами, виступає головним засобом виробництва в

¹ Land grabbing – захоплення родючих земель в інших країнах через використання легальних або не зовсім легальних методів інвестування (із використанням корупції або інших методів тиску, зокрема політичних).

сільському і лісовому господарстві, а також просторовим базисом для розміщення усіх галузей господарства» [137, с. 7].

У контексті нашого дослідження варто акцентувати, що надання земельним відносинам економічного характеру започатковане фізіократами Ф. Кене і А. Тюрго, які, вперше розглядаючи в економічній науці питання про походження доданої вартості у сфері виробництва, вважали виробничою працею виключно сільськогосподарську працю, а єдиним джерелом багатства – природу і природні властивості землі. Окрім цього, землю і працю учені вважали основними факторами виробництва. Разом із цим, Ф. Кене та А. Тюрго здійснили спроби пояснити походження земельної ренти, виокремлюючи її двоїсту природу: з одного боку, джерелом земельної ренти є властивості землі, а з іншого – для її отримання необхідною є праця сільськогосподарського працівника [64, с. 407; 578].

Однак у фаховій економічній літературі фундатором вчення про земельну ренту вважають англійського економіста У. Петті, який з позицій трудової теорії вартості розглядав заробітну плату і ренту як частини вартості, створеної працею. На думку вченого, рента в натуральному вираженні – це частина продукту, який залишається після вирахування заробітної плати і вартості насіння. Виникнення диференціальної ренти У. Петті пояснював різницею щодо місця розташування земельних ділянок та відмінністю родючості землі: «Поблизу населених місць ... землі не тільки приносять ... більш високу ренту, але і коштують більшої суми річних рент, ніж землі абсолютно такої ж якості, але які знаходяться в більш віддалених місцевостях» [140, с.33]. Цим висловом У. Петті порушив проблему визначення ціни землі. Аналізуючи земельну ренту, він підійшов до визначення ціни землі, визначаючи її як суму річних рент за 21 рік – час спільного життя трьох поколінь [140, с. 24].

Слід акцентувати, що особливе місце вчення про ренту займає у фундаментальній праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів», де рента розглядається як плата за користування землею, відтак вона являє собою найвищу суму, яку в змозі сплатити орендар, зважаючи на якість землі. Встановлюючи умови договору, землевласник прагне залишити орендарю лише таку

частку продукту, яка достатня для відшкодування капіталу, витраченого ним на насіння, оплату покупки і утримання худоби, а також решти сільськогосподарського інвентарю, і для отримання звичайного в даній місцевості прибутку на вкладений в сільське господарство капітал. Тобто, всю ту частину продукту, або, що те ж саме, всю ту частину його ціни, яка залишається понад цю частку (вкладену у вигляді капіталу у сільське господарство – авт.), землевласник, природно, прагне утримати для себе в якості земельної ренти» [181, с. 120]. Отже, А. Сміт під земельною рентою розумів похідну від ціни товару частку доходу, який перевищує вкладення у сільськогосподарське виробництво.

Велику увагу А. Сміт також приділив дослідженню ренти в результаті впливу природних факторів, а саме: місце розташування землі, її родючість та культури, що вирощуються на землі. В цьому контексті А. Сміт зазначає, що «земельна рента змінюється не тільки залежно від родючості землі, ... але і в залежності від її розташування, якою б не була її родючість. Придатна земля дає більшу ренту, ніж настільки ж родюча земля у віддаленій частині країни» [181, с. 125]. На думку А. Сміта, земельна рента залежить не лише від якості землі тієї чи іншої земельної ділянки, але й від культур, які на ній вирощуються: «Якби який-небудь окремий продукт приносив меншу ренту і прибуток, земля, на якій він обробляється, була б використана для виробництва хліба або кормів; а якби він приносив велику ренту або прибуток, то частина землі, що знаходиться під хлібом або кормами, була б використана під обробіток цього продукту» [181, с. 126].

Розглядаючи ренту залежно від місця розташування земель та їх родючості, А. Сміт підкреслював, що основою земельних відносин є не лише сільськогосподарські землі, а загалом земельні ресурси, адже: «рента (якщо земельна ділянка розміщена біля моря – авт.), яку отримує землевласник, відповідає не тому, що фермер може отримати від землі, а тому, що він може отримати одночасно від землі і від моря» [181, с. 121].

Вагомий внесок у дослідження земельної ренти вніс видатний економіст Д. Рікардо, який визначав ренту як: «частку продукту землі, яка сплачується землевласникові за користування первісними і незруйнованими силами ґрунту» [171,

с. 65]. Умови виникнення ренти Д. Рікардо описує так: «... якби вся земля мала однакові властивості, якби вона була в необмеженій кількості і була однорідна за якістю, то за користування нею не можна було б брати плату, за винятком тих випадків, коли вона відрізняється особливо вигідним становищем. Отже, рента завжди платиться за користування землею тільки тому, що кількість землі не є безмежною, а якість її неоднакова; з ростом же населення в обробіток надходить земля нижчої якості або та, яка розташована менш зручно. Коли з розвитком суспільства надходить в обробіток земля другого розряду за родючістю, то на землі першого розряду негайно виникає рента, і величина цієї ренти буде залежати від різниці в якості цих двох ділянок. Коли надходить в обробіток земля третього розряду за якістю, то негайно починає давати ренту земля другого розряду» [171, с. 67]. Д. Рікардо вважав, що рента виникає в результаті включення землі в обробіток разом із застосуванням таких факторів виробництва як праця і капітал, адже «...ніхто не стане платити за користування землею, раз є в наявності маса ще не зверненої у власність землі, яку може мати у своєму розпорядженні кожен, хто захоче обробляти її» [171, с. 68]. Д. Рікардо стверджував, що рента не визначає ціну товару, а рівень ціни відображає розмір ренти: «Якби висока ціна хліба була наслідком, а не причиною ренти, то ціна його змінювалася б пропорційно підвищенню або зниженню ренти, і рента була б складовою частиною ціни. Але оскільки регулятором ціни хліба є хліб, який виготовляється за максимальних витрат праці, то і рента не входить і не може жодним чином входити в якість складової частини в його ціну» [171, с. 69]. Таким чином, рікардівська теорія ренти найбільш комплексно відображає цінність земельних ресурсів, від обмеженості і якості яких залежить величина земельної ренти.

Поряд з Д. Рікардо, А. Смітом, Ф. Кене і У. Петті, варто відзначити вклад у розвиток вчення про земельну ренту і земельні відносини Дж. Мілля, який першим акцентував, що всі прирости рентного доходу по відношенню до деякого базового року можна без великих збитків вилучити податком [111, с. 77]. Відтак можемо зробити висновок про те, що Дж. Мілля у своїй політекономічній праці «Основи політичної економії з деякими додатками до суспільної філософії» на науково-

теоретичному рівні обґрунтував необхідність запровадження земельного податку.

Таким чином, виходячи із короткого аналізу теоретичних основ наукового дослідження земельних відносин і земельної ренти в працях представників класичної школи економічної теорії, зауважимо, що сформовані теорії земельної ренти стали початком розділення правового й економічного фундаменту формування земельних відносин, адже класиками були сформульовані такі їх основні атрибути як земельна рента, земельний податок та ціна землі.

Водночас у контексті економічного осмислення основ земельних відносин доцільно згадати вчення К. Маркса, який, аналізуючи значення землі для суспільного виробництва, виділяв два поняття: «земля-матерія» і «земля-капітал». Під першим автор розуміє землю (простір), що виникла в процесі її еволюційного розвитку незалежно від волі і свідомості людей і є місцем поселення людини та джерелом її існування. З того моменту, коли земля в процесі розвитку людського суспільства стає засобом виробництва, вона виступає в новій якості – капіталу, без якого немислимий процес праці, «...тому що вона дає робітникові *locus standi* [місце, на якому він стоїть], а її процес – сферу зайнятості (*field of employment*)» [101, с. 172].

Принагідно зазначимо, що зараховуючи землю до капіталу, К. Маркс обґрунтовував передумови для розвитку кредитування виробників під заставу землі. Крім цього, вчений звертав увагу на те, що земля-капітал не є вічною і, як і оборотний капітал, має здатність до зношення [100, с. 89]. Тобто, в буквальному сенсі погляди К. Маркса сфокусовані на необхідності раціонального користування земельними ресурсами, що і є частиною земельних відносин.

Розглядаючи земельні відносини крізь призму посткласичних економічних теорій, погоджуємося з думкою видатного українського вченого А. Гальчинського, який зазначає, що «економічна наука не є автономною, а завжди відображала, відображає і відобразатиме в своїх аргументаціях цілісні процеси, що відбуваються не тільки в економічній сфері, а й у всьому суспільстві, у сучасному світовому розвитку загалом» [24, с. 23]. Дійсно, починаючи з 1910-х років, тогочасні економісти зосереджували свою увагу на дослідженнях результатів другої промислової революції, ролі центральних банків в економічному розвитку,

подоланні наслідків кризи, спричинених двома світовими війнами та Великою депресією. Підтвердженням цьому є той факт, що у двох видатних економічних творах ХХ ст. – «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (Дж. М. Кейнс, 1936) та «Капіталізм і свобода» (М. Фрідман, 1962) – немає систематизованих думок про землю, земельні відносини та їх регулювання.

Тим не менше, вчення М. Фрідмана є частиною теоретичних концепцій Чиказької економічної школи, яка, разом з іншими економічними школами неолібералізму, становила мейнстримну течію в економічній науці кінця ХХ ст. Ідеї монетаризму М. Фрідмана, які полягають у відстоюванні принципів невтручання держави у функціонування економіки, стимулюванні вільного підприємництва та пріоритетності грошово-кредитної політики в сфері регулювання ринкових відносин, є основою неоліберальної теорії вільного ринку. Інші представники Чиказької школи економіки (Ф. Найт з його концепцією досконалої конкуренції та загальної рівноваги, Р. Лукас з теорією раціональних економічних очікувань та Ю. Фама з теорією ефективних ринків) продовжили розвиток ідеології лібертаріанства. Окрім цього, варто відмітити представників австрійської економічної школи Л. фон Мізеса і Ф. фон Хайєка, які також були прихильниками принципу лібералізму «laissez faire». Однак, виходячи з аналізу наукових поглядів цих видатних економістів, можемо зробити висновок, що їхня підтримка лібералізму пов'язана не з формуванням нової теорії з відповідною перевіркою на життєздатність, а з пошуком протиставлень соціалізму, кейнсіанству і доктрині «держави загального добробуту».

Таким чином, можемо стверджувати, що на основі вчення представників різних течій неолібералізму в контексті побудови земельних відносин прикладна економічна теорія отримала рекомендації щодо обов'язкового запровадження вільного ринку землі. Причому пік застосування ідей неолібералізму припав на 80-90-ті роки ХХ ст., а рекомендації їхніх представників почали активно застосовуватися зовнішніми консультантами в країнах колишнього Радянського Союзу. В цьому контексті варто відмітити застереження американського вченого У. Дж. Самюельса: «Загально визнано, що економічна думка, в цілому, проникнута ідеологією... Ідеологія спрямовує і формує мислення і науковий аналіз» [189, с. 72].

Тобто, мова йде про те, що ідеї неолібералізму були використані розвиненими країнами світу (особливо США) з метою перерозподілу сфер впливу на колишні країни Радянського Союзу в рамках таких ідеологічних концепцій як Вашингтонський консенсус, концепції неокolonіалізму та нав'язливого індивідуалізму. В рамках цих ідеологічних концепцій основний акцент було зроблено на стимулюванні швидкого переходу колишніх планових економік до відкритого ринку. З огляду на загострення питання продовольчої безпеки у світі, рекомендації щодо створення вільного ринку землі є визначальними для розвинених країн світу з обмеженими земельними ресурсами.

Однак варто зауважити, що у своїх теоретичних концепціях представники Чиказької економічної школи не відмовлялися від певного втручання держави в економіку. Так, у своїй книзі «Капіталізм і свобода» М. Фрідман зазначає: «Держава, яка підтримує закон і лад, визначає права власності, слугує для нас засобом модифікації прав власності та інших правил економічної гри, ухвалює третейські рішення з приводу різних тлумачень цих правил, забезпечує дотримання контрактів, сприяє конкуренції, забезпечує кредитно-грошову систему, протидіє технічним монополіям і долає «зовнішні ефекти» (достатньо важливі, на загальну думку, для того, щоб виправдати державне втручання), виступає як додаткова сила стосовно приватної добродійності й родини у справі захисту недієздатних (чи то людей несповна розуму, а чи дітей) – така держава, поза сумнівом, виконує важливі функції. Послідовний ліберал не є анархістом» [207, с. 44]. Тобто, неолібералізм в чистій науково-теоретичній інтерпретації без ролі ідеології виступає за ефективну державу і ефективний ринок.

Конструктивніші пропозиції неолібералізму подані представником Фрайбургської школи ордолібералізму Л. Ерхардом, який вважав, що: особлива роль держави в основі господарської системи полягає у встановленні вільної ринкової економіки і конкурентного ринку; економічний порядок не встановлюється сам по собі, його має встановлювати держава; держава повинна затвердити правила поведінки і активно впроваджувати їх в життя, а не займатись господарсько-виробничою діяльністю; важливою функцією держави є розробка і проведення

соціальної політики – ця політика має бути спрямована на встановлення економічного, соціального і політичного порядку [219]. У контексті нашого дослідження, виходячи з висновків Л. Ерхарда, земельні відносини загалом і функціонування земельного ринку зокрема мають реалізовуватися в рамках окреслених правил гри і економічного порядку.

Окрім цього, варто звернути увагу й на вчення одного із представників Чиказької економічної школи, засновника неоінституціоналізму Р. Коуза, який обґрунтовував важливість прав власності в контексті забезпечення ефективності ринку шляхом досягнення нульових трансакційних витрат, що також є популярним в аспектах економічних рекомендацій щодо побудови земельних відносин на ринкових засадах.

На основі теореми Коуза [76] прихильники теорії неолібералізму намагаються пояснити ефективність ринку за умови неухильного дотримання прав власності та зменшення державного втручання в економіку, що і є основою досягнення нульових трансакційних витрат. Однак принагідно зауважимо, що висновки щодо необхідності повного невтручання в діяльність ринків і ринкових механізмів, як запоруки зниження трансакційних витрат та підвищення ефективності самих ринків, є доволі ідеалістичними. Особливо це стосується ринку землі, адже на ньому великою є роль політичних трансакційних витрат, оскільки земельні ресурси неможливо відновити, створювати нові за аналогією до товарів, переносити в інше місце і таким чином порушувати державний суверенітет.

З іншого боку, вважаємо за необхідне наголосити на великій ролі неформальних інститутів у ринковій економіці загалом та сфері земельних відносин зокрема, які, згідно з інституціональною теорією, являють собою усталені звичаї, традиції та норми моральної поведінки економічних агентів. Досить влучно роль неформальних інститутів в економіці розкриває один із видатних представників неоінституціональної теорії, нобелівський лауреат Д. Норт: «Те, як працює економіка, визначається сумішшю правил, неформальних форм і механізмів, які їх закріплюють. Якщо правила можна змінити за ніч, то неформальні норми змінюються поступово, але саме вони надають «легітимності» системі правил» [129, с. 7-8].

Земельні відносини, як суспільні відносини з використання, розпорядження та користування земельними ресурсами, власне засновані на неформальних інститутах, адже саме усталені традиції землекористування стали базою для формування формальних інститутів (законів). Яскравим прикладом цього є розвиток земельних відносин у Сполучених Штатах Америки, коли земельні закони приймалися за принципом «знизу-вверх», адже сквотери, які освоювали американські землі на основі звичаєвого права, встановлювали такі відносини до прийняття законів.

Слід зазначити, що неформальні інститути в Україні мають тривалу історію формування, починаючи з часів Київської Русі і продовжуючи однією з перших демократичних сільськогосподарських республік у світі – Запорізькою Січчю, розвитком кооперативної форми господарювання наприкінці XIX – початку XX ст. Основу їх становлять традиції селянської власності на землю, які були дещо викривлені внаслідок багатьох років кріпосного права та семидесятилітньої колективізації. Однак традиції обробітку і користування власною землею є ще досить сильними в Україні, не зважаючи інколи на нестачу фінансових можливостей селян та дрібних фермерів для купівлі навіть сільськогосподарського реманенту.

У зазначеному контексті варто звернути увагу на дослідження відомого економіста Е. де Сото, який у своїй книзі «Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше» стверджує, що «ресурси пострадянських країн і країн третього світу мають неповноцінну форму: будинки зведені на землі, права на яку належно не зафіксовані; підприємства юридично не зареєстровані, а їхню відповідальність не визначено; виробництво розташоване там, де фінансисти й інвестори не можуть його побачити. Позаяк права власності не зафіксовані належно, ці активи не можна перетворити на капітал, продати поза межами вузького кола, де люди знають і довіряють одне одному, використовувати як заставу по кредиту або як частку в інвестиціях. На Заході, навпаки, кожен вид нерухомого і рухомого майна має відображення в документі про власність, який є видимою верхівкою великого прихованого процесу, що пов'язує всі ці активи з рештою економіки. Завдяки цьому відображенню активи, крім матеріального існування, можуть вести невидиме життя. Вони можуть бути заставою по кредиту, об'єктами ринку нерухомості

тощо» [37, с. 75].

Ми погоджуємося з думкою Е. де Сото про те, що потрібно належно оформляти права власності на землю. Однак на Заході, окрім вільного ринку і специфікованих прав власності, існують сильні формальні та неформальні інститути, які власне дуже добре виконують роботу «нічного сторожа». Коли трапляються випадки рейдерства, коли немає відповідних запобіжників монополізації земель з боку національних і зарубіжних інвесторів, а населення немає можливості віддавати права на землю під заставу за іпотечним кредитом під 1-2% річних, то жодні аналогічні ліберальні рекомендації не будуть ефективними. Адже, дійсно, дерегуляція може бути ефективною, коли є ефективними формальні і неформальні правила організації суспільних відносин, однак тривалість ефективності дерегуляції буде настільки довгою, наскільки ментальні моделі агентів суспільних відносин будуть стримувати їх опортуністичну поведінку.

Відтак, розглянувши правові та економічні підвалини земельних відносин, вважаємо за необхідне звернути увагу ще на два, на наш погляд, важливих моменти, які доповняють комплексність теоретичного обґрунтування сутності земельних відносин, а саме: екологізацію земель та продовольчу безпеку учасників земельних відносин.

Земельні ресурси, що є об'єктом земельних відносин, створені природою, відновлення яких можливо, однак надзвичайно повільними темпами (за даними вчених-грунтознавців, для відновлення 1 см прошарку ґрунту потрібно 50-100 років) [178]. Окрім цього, внаслідок впливу природних, технологічних та хімічних факторів якість ґрунтів, лісового покриву, луків погіршується, що, в кінцевому підсумку, може призвести до втрати їхніх родючих властивостей. Тому право власності на землю і користування землею вимагає бережливого ставлення до земельних ресурсів та технологічного ведення сільського господарства з метою підтримання на належному рівні родючості ґрунтів, збереження їх цінності для власників, користувачів і економічно-продовольчого потенціалу держави.

Зростання народонаселення земної кулі, розширення урбанізації, негативні наслідки проявів глобального потепління неодмінно призводять до нестачі

продовольства, а це, в свою чергу, актуалізує необхідність побудови земельних відносин виключно в рамках національних інтересів, з огляду на необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни. Виходячи з цих умов, розвинені країни світу через підконтрольні їм міжнародні фінансово-кредитні організації та науково-дослідні установи продовжують поширювати ідеологію вільного ринку в країнах з низько ефективними правовими та економічними інститутами, і, користуючись бідністю таких країн як Україна, Монголія, Філіппіни, Мадагаскар та інших багатих на земельні ресурси країн, встановлюють елементи зовнішнього управління, яке стимулює розвиток земельних відносин в напрямку створення можливостей для іноземної економічної експансії. Тому переконані, що вітчизняна наукова думка повинна сформувати базис для ефективної побудови земельних відносин, з огляду на необхідність забезпечення національних інтересів та продовольчої безпеки країни.

Варто зазначити, що дослідження сутності земельних відносин отримало продовження й у сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, однак переважна більшість визначень не повною мірою відображає комплексне розуміння земельних відносин як економічної категорії, а спрямована на пояснення того чи іншого структурного елемента. Так, наприклад, українські вчені В. Єрмоленко, В. Курило та Т. Кирилюк під земельними відносинами розуміють суспільні відносини з володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та переходу цих правомочностей до інших осіб [50, с. 10]. Автори надають досить загальне визначення, яке відображає операції з землею як із звичайним товаром в ринковій економіці. Однак таке визначення, на наш погляд, стосунку до території, територіальної цілісності, державного права та суспільного блага не містить.

Дещо інший вектор досліджень земельних відносин обрала українська вчена К. Жиленко, яка під земельними відносинами розуміє «суспільні відносини, що складаються між суб'єктами господарської діяльності в результаті управління земельним фондом через користування, розпорядження і володіння землею як об'єктом і суб'єктом сільськогосподарської діяльності, що знаходиться під впливом регулюючих організаційно-економічних механізмів» [51, с. 6]. У цьому визначенні акцентується увага виключно на землях сільськогосподарського призначення як

об'єктах сільськогосподарської діяльності, що значно звужує розуміння сутності поняття «земельні відносини», адже, окрім сільськогосподарського призначення, земельні ресурси використовуються для досягнення інших економічних, фінансових, особистих цілей їх власників.

Аналогічне за змістом визначення подає М. Федоров, на думку якого «земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження й управління землею на державному, регіональному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві» [200, с. 4]. Заслугою М. Федорова є деталізація земельних відносин на різних рівнях економічного і суспільного середовища в цілому, однак поза його увагою залишаються такі елементи земельних відносин як: відносини власності, обміну, охорони земель та відносини з управління земельними ресурсами.

Аналізуючи сучасну зарубіжну літературу з питань земельних відносин можемо зробити висновок про те, що більшість наукових праць мають виражене практичне спрямування, а тому теоретико-методологічному обґрунтуванню сутності понять приділяють менше уваги. Разом з тим, варто відмітити праці С. Бленді, С. Брайт, С. Нілд, які звертають свою увагу на особливості правового, економічного та фінансового регулювання відносин власності на землю [226, с. 86-87], виходячи з історично-сформованої структури територій і їхніх меж. Земельні відносини, на думку вчених, це відносини власності на земельну ділянку, які історично склалися.

Окремі зарубіжні вчені [228, с. 5-7] земельні відносини розглядають з позицій купівлі-продажу земельних ділянок, оренди землі та земельної ренти, де земельні відносини є частиною ринкових відносин. Велику увагу науковцями також приділено політиці управління земельними ресурсами через принципи раціонального землекористування, екологізації, дотримання юридичних меж та відносин власності на земельні ділянки. Інші зарубіжні вчені [225; 232] суть земельних відносин розуміють з позицій відносин власності (правовий аспект) та відносин обміну (економічний аспект), а такі аспекти як: оподаткування, рента, страхування, бюджетування земельних відносин розглядають виключно у

взаємозв'язку із веденням сільського господарства. В такому випадку автори під земельними відносинами розуміють основу сільськогосподарського виробництва.

Узагальнюючи викладене вище, сформулюємо власне визначення земельних відносин, під якими пропонуємо розуміти сукупність суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами в рамках суверенної території держави з урахування формальних і неформальних економіко-правових та фінансових інститутів і принципів раціонального землекористування у контексті забезпечення національних інтересів.

Підсумовуючи викладене вище, визначимо ключові особливості земельних відносин, які комплексно розкривають їхню сутність:

- об'єктом земельних відносин є земельні ресурси як частина природного середовища, що характеризується просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами;

- реалізація всіх форм прав власності на земельні ресурси, що виражається через володіння, користування та розпорядження землею сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, здійснюється в межах національної суверенної території відповідно до формальних і неформальних правових та економічних інститутів;

- земельна рента, ціна землі і ціна права на землю, земельний податок, земля-капітал, ринок землі і ринок прав оренди землі складають економічну основу земельних відносин;

- земельні ресурси, створені природою, є обмежені у просторі та відновлюються вкрай повільно, а тому раціональне і технологічне землекористування є основною умовою екологічного принципу реалізації земельних відносин;

- земельні ресурси, як територіальний, економічний, політичний та соціальний базис розвитку суспільства, є національним багатством, а отже, його використання має відповідати національним інтересам та продовольчій безпеці країни.

Відтак, виходячи з тематики дослідження та сутності земельних відносин як

складної суспільно-економічної категорії, виникає об'єктивна необхідність структуризації земельних відносин з метою формування належного базису для фінансового впливу держави на їх розвиток.

Передусім зазначимо, що нині не існує однозначного підходу щодо їх структуризації, адже кожен автор, залежно від мети дослідження, акцентує увагу на тих чи інших елементах. Так, К. Жиленко [51, с. 6], М. Федоров [200, с. 4], О. Гарнага [25, с. 21] та О. Мірошніченко [113, с. 274], окрім відносин з приводу володіння, користування та розпорядження землею виділяють такий елемент земельних відносин як управління земельним фондом або земельними ресурсами. Окрім цього, О. Мірошніченко до структури земельних відносин додає відносини з приводу охорони земель [113, с. 274]. На наш погляд, такий підхід є досить слушним, якщо виходити з обґрунтування сутності об'єкту земельних відносин у вигляді земельних ресурсів та земельної ділянки, використання яких (поділ, розмежування, оренда, продаж) автоматично вимагає впливу керуючого суб'єкта на об'єкт з метою його зміни.

Разом з тим, інші вчені розширюють класифікацію земельних відносин через впровадження такого елемента як відносини власності [31, с. 132; 77, с. 183]. Відносини власності, на наш погляд, є головним елементом в класифікації земельних відносин, адже саме характер власності визначає право власника земельної ділянки щодо володіння, користування та розпорядження землею і, таким чином, становить основу для інших елементів земельних відносин. Тож, досліджуючи земельні відносини власності, варто погодитися з висновками українського вченого В. Мандибури, який виокремлює п'ять ключових характеристик відносин власності:

по-перше, власність визначає найбільш характерні мотиваційні особливості поєднання трудового потенціалу та засобів виробництва з фінансовими і природними ресурсами;

по-друге, власність визначає мету функціонування і розвитку економічної системи;

по-третє, власність визначає характер економічного розподілу та кінцевого привласнення і споживання результатів виробництва (життєвих благ та послуг);

по-четверте, власність формує суспільний та персоніфікований характер мотивації трудової і підприємницької діяльності;

по-п'яте, відносини власності формують соціально-класову структуру суспільства, забезпечують базові засади розвитку системи панівної політичної та економічної влади [99, с. 57-58].

Відносини власності на землю на практиці реалізуються через державну, колективну та приватну форми власності. Однак, при цьому варто зауважити, що головним власником землі є народ певної держави відповідно до законодавства. З точки зору ефективності тієї чи іншої форми власності на землю, то, на думку багатьох дослідників [99; 79], приватна форма власності є найефективнішою, адже саме за такої умови реалізуються мотиваційні установки трудової і підприємницької діяльності. Відтак, відносини власності на землю є основою для формування виробничих земельних відносин, сутність яких полягає у використанні землі як основного фактору виробництва для ведення господарства і здійснення підприємницької діяльності.

Досліджуючи виробничі земельні відносини, зазначимо, що в економічній літературі досить часто вони ототожнюються з відносинами з приводу правильного розподілу продукту, отриманого від використання земель у сільському господарстві [25; 128], що, на наш погляд, є не зовсім доречно, адже такі відносини відображають розподільчі відносини на рівні підприємства та/або підприємства і пайовиків (орендодавців) з приводу розподілу фінансового результату (виплата грошових коштів за користування землею) або матеріального результату (виплата в натурі (виплата заробітної плати натурою)). Розподільчі відносини, в свою чергу, є елементом орендних відносин, які передбачають надання права користування земельною ділянкою на умовах платності та на певний строк. Відтак, на етапі укладення договору оренди, обумовлюється «правильність» розподілу результатів діяльності на землях сільськогосподарського призначення залежно від родючості ґрунтів, нормативної грошової оцінки землі та інших параметрів.

Виходячи з відносин власності та орендних відносин, важливим елементом земельних відносин є відносини обігу землі або відносини обміну. Відносини обміну

передбачають характер переходу права власності на землю, який може бути виражений у формі купівлі-продажу землі, надання землі в оренду, спадщини або дарування. Безумовно, в сучасних умовах найбільший суспільний та підприємницький інтерес становлять відносини купівлі-продажу земельних ділянок, адже, з одного боку, право власності дає можливість необмежено використовувати земельні ділянки для власних потреб, а з іншого – право приватної власності на землю та можливість її продажу іноземним суб'єктам є дотичним до національних інтересів у сфері як територіальної цілісності, так і продовольчої безпеки.

В економічній літературі відносини обміну у сфері земельних відносин відображають через функціонування ринку земель, під яким розуміють сукупність економічних відносин власника землі з її покупцем із приводу купівлі-продажу земельних ділянок [107, с. 6]. Однак, на наш погляд, визначення сутності поняття «ринок земель», яке наводиться у вітчизняній науковій літературі не є вичерпним, адже не враховує багатьох основних його особливостей.

Так, на наш погляд, визначення сутності поняття «ринок земель» має впливати із загального розуміння поняття «ринок», яке, досить розгорнуто описано в «Економічній енциклопедії», де під ринком розуміють «сукупність економічних відносин між фізичними і юридичними особами (промисловими, торговельними компаніями, корпораціями, банками у т.ч. ТНК і ТНБ), а також між державами і наднаціональними органами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами з організації та купівлі-продажу різноманітних товарів і послуг відповідно до законів товарного виробництва» [45, с. 235]. Тобто, згідно з наведеним визначенням, основним об'єктом купівлі-продажу є товар або послуга. У свою чергу товар визначений як продукт праці, що задовільняє певну потребу людини і виготовлений для обміну [45, с. 640].

Визначення поняття ринку та товару як продукту праці створює підстави для дискусії щодо визнання землі товаром, адже земля, чи в цілому земельні ресурси не є продуктами праці, а отже, не можуть бути виготовлені для продажу. Враховуючи таку особливість земельних відносин, деякі науковці заперечують існування ринку землі. Так, наприклад, український дослідник М. Павлишенко вважає, що земля «це

продукт природи, середовище існування людей, дане їм безплатно, а тому не має вартості, не може бути об'єктом привласнення, купуватися та продаватися, як будь-який товар. Якщо привласнюється, а відтак продається не продукт праці, а продукт природи, то це означає, що власник такого товару одержує нетрудові доходи» [136, с. 34]. На думку вченого, включення землі в загальний товарооборот ринкової економіки є помилковим, так як у товарооборот мають включатися лише продукти праці, обмін яких зумовлений суспільним поділом праці, але аж ніяк не земля, не природне середовище [136, с. 37].

Дискусійність в підходах до формування ринку земель свідчить про специфічність земельних відносин, що вимагає розгляду основних особливостей землі як об'єкта ринкових відносин. По-перше, земля не є продуктом людської праці, немає можливостей для її штучного створення, а сама земельна ділянка володіє властивістю абсолютної нерухомості та обмеженістю в просторі. По-друге, в силу обмеженості в просторі пропозиція земельних ділянок на ринку нерухомості буде обмеженою та нееластичною. По-третє, формування вартості землі не може вважатися ринковим механізмом, адже, зважаючи на те, що земельна ділянка є частиною суверенної території і національним багатством, одночасно її вартість формується під прямим або опосередкованим впливом держави.

Відтак, неможливість перемістити земельну ділянку через властивості абсолютної нерухомості та неможливості створення людиною дає підстави для висновку про те, що земельна ділянка не може бути об'єктом купівлі-продажу на ринку земель, в тому числі, земель сільськогосподарського призначення. На наш погляд, об'єктом купівлі-продажу на ринку земель є право власності на земельну ділянку, яке може передаватися третій особі за винагороду, яка є еквівалентною вартості земельних ресурсів вкритих площею земельної ділянки. Варто зауважити, що вартість земельної ділянки формується на підставі визначеного державою нормативу (в Україні – нормативна грошова оцінки землі), яка слугує мінімальною межею вартості, яка може збільшуватися вже під впливом попиту і пропозиції, які формуються на підставі оцінки якості земельної ділянки, відстані до комунікацій тощо.

Окрім права власності на землю (земельну ділянку), одним із об'єктів ринку земель є право оренди землі, під яким розуміють «засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності» [58; 83, с. 7]. Згідно із Земельним кодексом України (ст. 5), право оренди земельної ділянки може відчужуватися, у тому числі, продаватися на земельних торгах, а також передаватися в заставу, спадщину, вноситися до статутного капіталу власником земельної ділянки [58]. Однак, на відміну купівлі-продажу права власності на землю, купівля-продаж права оренди передбачає продаж лише двох складових земельних відносин – права користування та права розпорядження. Право володіння залишається у власника земельної ділянки.

Таким чином, у вітчизняній та зарубіжній практиці з метою запобігання порушенню національних інтересів використовуються орендні земельні відносини, які передбачають лише право користування земельною ділянкою, що знижує ризики відчуження землі іноземним суб'єктам і порушення суверенітету.

Відносини власності на землю, надаючи право володіння, користування та розпорядження землею, породжують ризики нераціонального та неекологічного використання земель, що зумовлює появу відносин з охорони земель. Сутність поняття охорони земель, на наш погляд, найбільш повно визначена у статті 162 Земельного Кодексу України «як система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського й лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» [58].

Варто відмітити, що відносини з охорони земель значно розширюють поняття земельних відносин, адже, окрім земель сільськогосподарського призначення акцентують увагу на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та

історико-культурного призначення, що, в свою чергу, підкреслює складність категорії земельних відносин.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що вичерпне розуміння сутності поняття «земельні відносини» є неможливим без їх структуризації та використання основних складових (рис. 1.1), кожен з яких має своє смислове навантаження і виконує специфічну роль, з урахуванням чого відбуваються процеси володіння, користування та розпорядження землею.

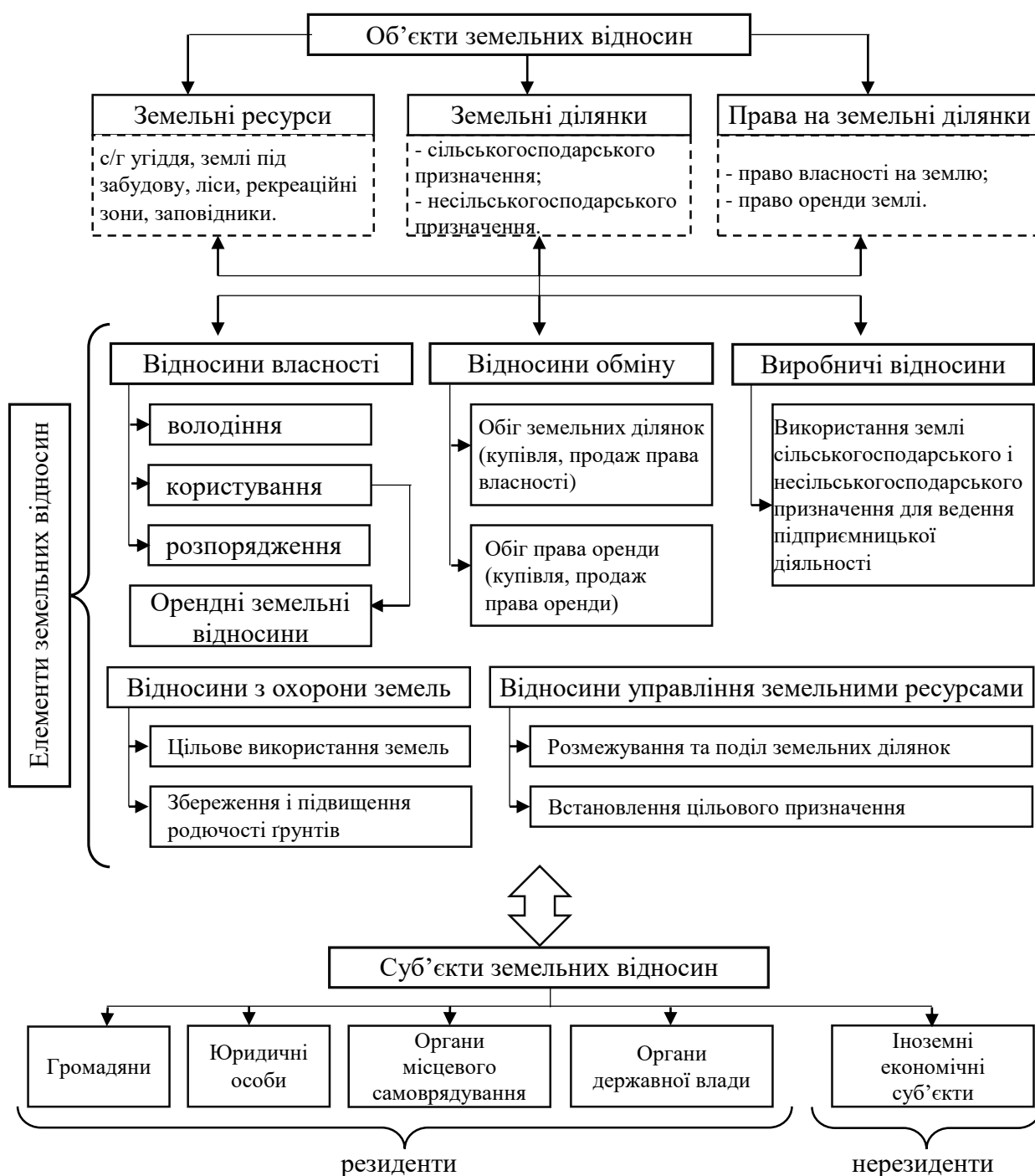

Рис. 1.1. Структуризація земельних відносин*

**Власна розробка автора*

На наше переконання, дослідження сутності земельних відносин не є повним без дослідження основних їхніх об'єктів та суб'єктів. В економічній літературі до об'єктів земельних відносин переважно відносять земельні ділянки та права на земельні ділянки, а також землі в цілому [25; 77; 102]. Однак, на наш погляд, такий перелік не є повним, адже він не структурує землі за властивостями сільськогосподарського чи несільськогосподарського призначення, до яких відносять не лише землі під забудову, але й землі оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Зауважимо, що для кожної з перелічених видів земельних ресурсів використовується певний набір інструментів державного впливу і певна структура елементів земельних відносин. Тому, на наш погляд, об'єктом земельних відносин повинні бути земельні ресурси, які включають в себе не лише сільськогосподарські угіддя чи землі відведені під будівництво, але й ліси, рекреаційні зони, заповідники тощо. Такий поділ об'єктів земельних ресурсів дозволяє конкретизувати їх елементи, і зокрема виділити такий елемент як відносини з охорони земель через формування природоохоронного фонду і вимог до підтримки родючості ґрунтів.

Земельні ділянки як об'єкт земельних відносин, є елементом землеустрою – сукупності соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил. Землеустрій, власне, і є визначальним фактором реалізації відносин власності на земельні ділянки, виходячи з їх територіальної приналежності та призначення.

Права на земельні ділянки також є одним із об'єктів земельних відносин (зокрема, відносин обміну), адже саме право на земельні ділянки може бути продане; це ж стосується й права на оренду землі. Реалізація права на оренду землі

є можливою, коли в країні функціонує організований ринок прав оренди землі.

Земельні відносини не будуть повноцінними без врахування їхніх суб'єктів, до яких належать резиденти (громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування, органи державної влади), а також нерезиденти (іноземні економічні суб'єкти). Однак варто зауважити, що іноземні економічні суб'єкти не завжди можуть брати участь у земельних відносинах, оскільки це залежить від можливостей ринкового обігу земель, а також національного законодавства.

Таким чином, дослідження теоретичних концепцій формування земельних відносин дало змогу зробити висновок про те, що земельні відносини є складною суспільно-економічною категорією, яка поєднує в собі елементи правових, економічних, фінансових, соціальних, політичних та екологічних відносин, що, з огляду на важливість земельних ресурсів для існування держав та їхніх громадян, вимагає формування ефективного фінансового регулятивного механізму, спрямованого на створення підґрунтя для ефективного землекористування, забезпечення продовольчої безпеки та національних інтересів у цій сфері.

1.2. Фінансове регулювання земельних відносин в системі державного регулювання економіки: сутність та основні елементи

Матеріал попереднього підрозділу, окрім визначення сутності земельних відносин, акцентує на їх важливості для розвитку суспільства і держави в цілому, адже земельні відносини є дотичними до продовольчої та національної безпеки, виконують роль фундаментальних основ розвитку національної економіки та добробуту населення. Все це відносить земельні відносини до надважливого об'єкту регулятивного впливу держави, що підвищує рівень актуальності наукових досліджень у цій сфері, зокрема щодо використання фінансових методів регулювання земельних відносин як основи їх капіталізації.

Водночас науковий аналіз фахової літератури у сфері земельних відносин зокрема та державного регулювання економіки загалом дає підстави для висновку

про відсутність єдиних підходів до визначення сутності та структури фінансового регулювання загалом і фінансового регулювання земельних відносин зокрема.

Зауважимо, що на сьогоднішній день в економічній літературі, в силу нашарування наукової думки залежно від множинності об'єктів дослідження, досить часто державне регулювання економіки, як окрема наукова категорія, ототожнюється з такими поняттями як «державне управління», «державне втручання», «регламентування економічних відносин», «державна економічна політика» тощо.

Розмежування зазначених понять і кристалізація сутності поняття «фінансове регулювання земельних відносин» є неможливим без етимологічного аналізу понять «управління» і «регулювання» та їх наукового осмислення.

Так, етимологія слова «управління» походить з часів діяльності давньогрецького філософа Аристотеля, який розкрив початкові засади управління у праці «Політика», де під нею розумів мистецтво управління державою. Не зважаючи на те, що від античних часів пройшло вже багато століть, термін «управління» і дотепер не є стандартизованим, а у фаховій науковій літературі існує багато його визначень. Водночас відмітимо, що загальні підходи до визначення сутності поняття «управління» окреслено в етимологічних та спеціальних словниках як збірниках, що відображають первісні та усталені терміни суспільного буття. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «управління» трактується з трьох позицій: 1) спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати; 2) спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь; 3) спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь [21, с. 1511]. Наведене визначення, на наш погляд, найбільш широко відображає сутність терміну «управління», адже розкриває універсальний характер цього поняття, акцентуючи увагу на такій його складовій як діяльність, підкреслюючи розуміння сутності аналізованого терміну з точки зору дії або діяння. Тобто, «управління» уособлює в собі дію, яка відображає вплив керуючого суб'єкта на об'єкт з метою його зміни або спрямування в певному напрямку. Поряд з цим, варто відмітити, що у визначенні акцентується увага на

об'єкті управління, який має живу («роботу кого») та неживу («роботу чого-небудь... хід якогось процесу») природу, а також підтверджується те, що об'єкт управління перебуває в русі, тобто наділений еволюційними властивостями. Разом з тим, в інших словниках, енциклопедіях та у фаховій літературі існує широкий перелік визначень, які не заперечують проаналізоване вище визначення, а навпаки, враховуючи універсальність поняття «управління», розширюють його сутність.

Заслуговує на увагу визначення поняття «управління» подане у Великому економічному словнику, де під управлінням розуміють «свідомий цілеспрямований вплив з боку держави, економічних суб'єктів на людей і економічні об'єкти, що здійснюється з метою направити їх дії в потрібне русло і отримати бажані результати» [12, с. 776]. Не зважаючи на те, що зміст поняття «управління» розглянуто з позицій держави, особливої уваги заслуговує виокремлення такої якості управління, як свідомий цілеспрямований вплив. Це свідчить про те, що управління є свідомою діяльністю, а отже, його може здійснювати лише людина. Відтак, в загальному розумінні під управлінням слід вважати свідому діяльність людини у сфері її цілеспрямованого впливу на певний об'єкт живої і неживої природи, суспільні відносини або процес їх розвитку з метою досягнення певних цілей у майбутньому.

Поряд з управлінням, у фаховій літературі з питань управління та економіки досить часто використовують поняття «регулювання», однак в силу множинності підходів до дослідження регулювання в тій чи іншій сфері єдиного підходу до розуміння сутності цього поняття не існує. Наявні підходи до розуміння сутності поняття «регулювання» можна згрупувати в три блоки: 1) регулювання як самостійна категорія; 2) регулювання як більш ширше поняття, ніж управління; 3) регулювання як функція управління.

Передусім зазначимо, що етимологія терміну «регулювання» походить від німецького слова «regulieren», що утворилося від латинського «regulo» – норма, правило. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає регулювання як «похідне від регулювати»: «1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2)

домагатись нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей; 3) зменшуючи або збільшуючи швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь» [21, с. 1207]. Виходячи з наведеного визначення, можемо зробити висновок, що об'єкт регулювання, як і об'єкт управління, відображає живу і неживу природу, а отже, ці об'єкти можуть бути однаковими, що є об'єднувчим чинником категорій «регулювання» та «управління».

Проте на думку українського дослідника П. Лук'яшко, основна відмінність між категоріями «регулювання» та «управління» полягає в тому, що управління передбачає заздалегідь визначений результат (мету, напрямок діяльності), а регулювання – допускає певний плюралізм результатів у рамках заздалегідь визначених правил [91, с. 44]. Відтак, відмінність у цілях дозволяє виділити регулювання в окрему категорію, яка передбачає діяльність з корегування чи упорядкування суспільних відносин або інших об'єктів впливу регулюючого суб'єкта.

Схожої думки дотримується український дослідник С. Приживара, який вважає регулювання специфічним видом діяльності, предметом якої є діяльність інших людей з метою її впорядкування, тобто підпорядкування правилам (нормам), встановлених тим, хто і здійснює регулювання. Регулювання і управління розрізняються змістовно, хоча і відносяться до діяльності, будучи різними її видами. У них один і той же предмет діяльності, але різні цілі, що і визначає характер (зміст) самої діяльності. Управління не зводиться до регулювання [147, с. 38].

Учений А. Ходов сформулював концепцію, яка доводить, що регулювання охоплює, порівняно з управлінням, ширшу сферу організаційної діяльності. На думку дослідника, управління означає цілеспрямований вплив саме на об'єкти управління, з використанням методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління. Регулювання ж пов'язане не стільки з впливом на об'єкти управління, скільки на оточуюче середовище. Воно передбачає високий ступінь альтернативності поведінки

керованих об'єктів [213, с. 58].

На наш погляд, враховуючи розуміння сутності поняття «управління» та виходячи із класичних теорій менеджменту [173; 199] регулювання варто вважати окремою функцією або окремим елементом управління. Відповідно до цього підходу доцільно розглядати взаємозв'язок понять «управління» та «регулювання» з точки зору функціонального підходу до управління та еволюційного підходу до розвитку об'єктів, явищ та процесів, а на рівні фірми, організації чи держави виправданим є дотримання підходу «життєвого циклу».

Так, відповідно до функціонального підходу до управління, основними функціями управління є: організація, планування, мотивація та контроль. Відтак, плануючи діяльність того чи іншого об'єкта управління, управляючий суб'єкт визначає певні цілі руху об'єкта чи розвитку процесів або відносин. Відповідно, на етапі руху до цілей відбувається контроль результатів і регулювання руху в межах визначених норм, що дозволяє забезпечити досягнення цілей управління. Схематично процес управління і регулювання відображено на рис. 1.2.

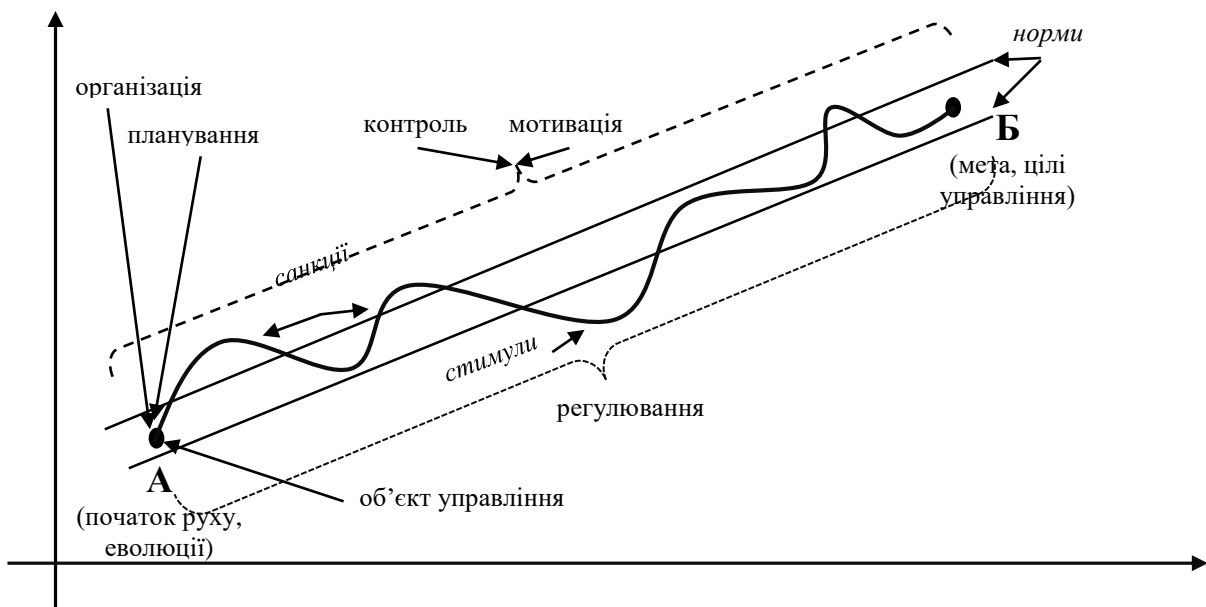

Рис. 1.2. Схематична карта взаємозв'язку управління та регулювання*

*Власна розробка автора

Встановлені норми, які відображені на рис. 1.2, для регулювання руху об'єкта

управління до цілей можуть бути виражені в тих одиницях виміру, які краще підходять до контролю об'єкта управління. Наприклад, у сфері управління земельних відносин такими нормами виступають нормативна грошова оцінка землі та орендна плата, також може бути мінімальний і максимальний залишок поживних речовин у ґрунті, додана вартість на одного працівника сільського господарства, рентабельність аграрних підприємств тощо. Таким чином, зниження ціни на землю нижче грошової оцінки землі вимагає застосування стимулів, а надмірне зростання ціни – санкцій. Теж саме стосується рентабельності і балансу гумусу, адже їх зниження (від'ємна рентабельність і від'ємний баланс гумусу) вимагає застосування стимулів, а зловживання у виробництві с/г продукції, безгосподарське використання землі, поява монопольного доходу і ренти є причинами застосування санкцій у вигляді штрафів, пені, податків тощо.

З цих позицій регулювання виступає окремою функцією управління, яка дозволяє досягнути цілей управління – забезпечити потрапляння об'єкту управління в певну кінцеву точку. Організація, як функція управління, покликана забезпечити певні вихідні умови для досягнення цілей, планування – виконати процес цілепокладання, контроль – забезпечити постійний моніторинг руху (розвитку) об'єкта; мотивація – створити умови для руху (розвитку) об'єкта, а регулювання – скоригувати рух об'єкта в правильному напрямку та в певних межах. Корегування руху (розвитку) до цілей об'єкта управління реалізується через специфічні атрибути регулювання: норми, санкції і стимули.

Необхідно зазначити, що норми встановлюються на етапі організації управління, виходячи з науково-обґрунтованих або законодавчо закріплених обмежень, які покликані унеможливити значне відхилення руху (розвитку) об'єкта управління від заданої траєкторії. Відповідно, якщо відхилення перевищує норму, то застосовуються санкції, а якщо відхилення є нижчим за норму, то стимули. Особливо актуальним застосування стимулів і санкцій є на всіх етапах життєвого циклу об'єкта управління, яким є фірми, держави, певні види суспільних відносин тощо.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можемо зробити висновок, що

регулювання – це одна із функцій управління, яка передбачає упорядкування та корегування розвитку об'єкта управління за допомогою застосування різного роду норм, санкцій та стимулів.

Важливо наголосити, що особливо актуальним є застосування терміну «регулювання» в державному управлінні, зокрема в управлінні економічними процесами. На наш погляд, державне регулювання економіки як окрема мисленнєва конструкція як в економічній літературі, так і на практиці вживається частіше, ніж державне управління, тому що держава в ринковій економіці не може безпосередньо брати участь в організації і плануванні економічних процесів на рівні приватної власності (мікроекономічний рівень), натомість може регулювати їх розвиток за допомогою норм, правил, санкцій і стимулів. Відтак, як слушно зауважують А. Мельник, О. Оболенський, А. Васіна, Л. Гордієнко, під державним управлінням потрібно розуміти «цілеспрямований організований та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку та діяльність особи і громадянина з метою досягнення цілей та реалізації функцій держави, відображених у конституції та законодавчих актах, шляхом впровадження державної політики, виробленою політичною системою та законодавчо закріпленою, через діяльність органів державної влади, наділених необхідною компетенцією» [39, с. 32]. Тобто науковці підтверджують своїм визначенням сутність поняття «державне управління» нашу гіпотезу про те, що регулювання є функцією управління, а не окремою самостійною категорією.

В економічній літературі країн Заходу сутність державного регулювання економіки розглядається з двох взаємопов'язаних позицій: по-перше, з позиції державного втручання в економіку; по-друге, з позиції адміністративно-правової регламентації підприємницької діяльності. Дотримання такого підходу впливає з фундаментального базису економічної теорії, згенерованого впродовж останніх століть.

Так, теоретичні обґрунтування державного регулювання економіки вперше були запропоновані меркантилістами у XV-XVII століттях, які заходи влади щодо регулювання економічних процесів вважали одними із основних факторів

забезпечення національного багатства. Пізніше, у фізіократів та в класичній економічній теорії меркантилістичні заходи характеризувалися як державне втручання в економіку. Теорія меркантилістів була піддана значній критиці в класичній та неокласичній економічній думці, а заходи протекціонізму викликають нові дискусії і в наш час. Відтак вважаємо, що з позицій часу та аналізу історичного минулого нині теорія меркантилістів, як основоположників державного регулювання економіки, має бути переосмислена.

Аналізуючи відомі твори меркантилізму [179; 98] можемо зробити основний висновок – необхідність державного регулювання економіки випливає з того, що цілі та інтереси індивідуума не завжди співпадають з цілями та інтересами держави.

У контексті нашого дослідження зазначимо, що своє продовження меркантилізм отримав у німецькому камералізмі (від грец. – *καμάρα* (камара); від лат. *cameralista* – камера). Науковий аналіз праць камералістів та критична оцінка їх науково-прикладних концепції з боку Й. Шумпетера [217, с. 202.] та А. Смола [253, с. 369-371; 381-384], дозволяє ствердно сказати, що камералісти були одними із перших науковців, які обґрунтували теоретичний конструкт державного регулювання економіки, що зберігається до сьогоднішнього дня, а саме: «правове регулювання – адміністративне регулювання – фінансове регулювання». Метою такого регулювання виступають цілі державної політики із побудови «держави добробуту».

Разом з тим, не зважаючи на суттєву роль меркантилізму та камералізму у становленні держав Європи і формування фінансово-економічного базису їх розвитку, вчення меркантилістів про державне регулювання економіки піддалося значній критиці у працях фізіократів та класиків економічної теорії. Зокрема, фізіократи (Ф. Кене, Ж. Тюрго) вважали, що увага уряду повинна бути спрямована не на розвиток торгівлі і накопичення грошей, а на землеробство, де, на їх думку, створюється багатство нації. Відтак в практичних висновках фізіократи були прихильниками державної політики, спрямованої на підтримку крупних землевласників.

Однак, найбільшої критики теорія меркантилізму зазнала в класичній школі економічної теорії, зокрема в працях Адама Сміта та Давіда Рікардо, які висунули обґрунтували концепцію ринкового саморегулювання, яка впливала з ідеї «природної гармонії», що встановлюється в економіці стихійно за умови відсутності державного втручання і є оптимальним режимом функціонування ринкової економічної системи. А. Сміт називав таке природне функціонування економіки принципом «невидимої руки», а роль держави обмежував функцією «нічного сторожа» – підтримка порядку, охорони і захисту приватної власності та конкуренції [181; 70, с. 474].

Виходячи з аналізу вчень А. Сміта та Д. Рікардо і враховуючи історичний розвиток розвинених країн світу, можемо зробити висновок, що постулати класичної економічної теорії, які сповідують ринкове саморегулювання, є практично недієвими в реальному житті людства, однак, в силу їх вигоди для експансіоністсько-колоніальних цілей сильних держав, теорія А. Сміта і Д. Рікардо стала мейнстрімною для країн, що розвиваються. Тим не менше, не зважаючи на глибокі дискусійні аспекти в теорії А. Сміта та Д. Рікардо, ці науковці відіграли важливу роль у становленні сучасних теоретичних і практичних концепцій державного регулювання економіки, зокрема щодо необхідності встановлення меж державного втручання в економіку та ринкову конкуренцію, де надмірна монополізація економічної діяльності є негативним фактором для функціонування ринку.

Важливу роль у розвитку теорії державного регулювання економіки відіграв представник німецької історичної школи Ф. Ліст, який у своїй праці «Національна система політичної економії» [125] зацентрував увагу на обґрунтуванні ролі промислової політики, промислового виховання нації та елементів функціонального протекціонізму у побудові «держави добробуту». Вчення Фрідріха Ліста має прикладний характер та доводить необхідність чіткого структурування державного регулювання економіки в рамках концепції «правове регулювання – адміністративне регулювання – фінансове регулювання» з акцентом на промислову політику, яка відповідає національним інтересам, а не інтересам

окремих індивідуумів.

Підводячи підсумок досліджень меркантилістів, камералістів, класиків та представників німецької історичної школи у сфері державного регулювання економіки, зауважимо, що спрямованість їхніх вчень в основному мала правовий або регламентаційний характер, який відображав застосування або скасування тих чи інших правових регуляцій у формі державного мита або інших обмежень.

Однак вже в умовах Великої депресії 1929-1933 років у структурі державного регулювання економіки особливе місце було відведено такому елементу як фінансове регулювання. Так, після Великої депресії в економічній літературі утверджується структура державного регулювання економіки, яка була запропонована ще камералістами, однак визнана через два століття американським президентом США Ф. Рузвельтом [175] та англійським вченим Дж.М. Кейнсом [63], а саме в межах трилеми: «правове регулювання – адміністративне регулювання – фінансове регулювання». Тобто в теорії Кейнса простежується обґрунтування постійної необхідності державного регулювання економічних процесів залежно від стадії економічного циклу. Основними методами такого регулювання є методи державного стимулювання сукупного попиту та інвестицій шляхом використання коштів державного бюджету і регулювання процентної ставки з метою досягнення ефективного попиту (тобто попиту, який забезпечує повне використання виробничих потужностей та досягнення повної зайнятості). Особлива роль відводиться державному стимулюванню інвестицій в промисловість (державні цільові програми), яке в сукупності з процентною ставкою приводить в дію мультиплікатор, що відображає взаємозв'язок між динамікою інвестицій та національного доходу.

Підсумовуючи вищезазначене, в контексті тематики нашого наукового дослідження можемо зробити висновок про те, що державне регулювання економіки є комплексом заходів правового, адміністративного, фінансового впливу держави на економічні процеси, економічні відносини та економічних суб'єктів, що передбачають упорядкування і спрямування їх розвитку відповідно до визначених норм за допомогою застосування санкцій та стимулів з метою досягнення цілей

державної економічної політики та забезпечення національних інтересів.

Однією із найважливіших складових державного регулювання економіки є фінансове регулювання економічних відносин загалом та земельних відносин зокрема.

Визначення сутності фінансового регулювання економічних відносин, як і багатьох інших економічних понять, не знайшло єдиного підходу у фаховій науковій літературі, що зумовлено різною метою, об'єктами і предметами наукових досліджень. Разом з тим, аналізуючи вітчизняну і зарубіжну наукову літературу та експертні думки з цього питання, вважаємо за необхідне зацентувати увагу на визначенні українського вченого О. Василика, який під фінансовим регулюванням економіки розуміє «метод здійснення державою функцій управління економічними й соціальними процесами при використанні фінансів» [19, с. 103]. Визначення фінансового регулювання як методу політики державного управління чи державного регулювання підкреслює те, що, відповідно до теорії систем, фінансове регулювання не може бути самостійною категорією, адже воно підпорядковується загальному концепту державного регулювання економіки, яке впливає із загальної державної економічної політики. Фінансове регулювання, як метод державного регулювання економіки, покликане відобразити алгоритм використання фінансових інструментів державою для досягнення цілей фінансової політики.

Подібної думки дотримуються автори підручника «Фінанси», які під «фінансовим регулюванням розуміють метод фінансового впливу, пов'язаний із регулюванням економічних процесів, що здійснюється через систему норм і нормативів, лімітів та фінансових резервів» [204, с. 72]. В цілому, визначення подані вищевказаними науковцями, відображають загальне розуміння сутності поняття «фінансове регулювання», однак дещо звужують його об'єкт, що не дозволяє повністю розкрити зміст цього поняття. Так, зважаючи на те, що метод (від грецьк. μέθοδος – шлях дослідження, теорія, вчення) є «систематизованим способом досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів

функціонування її об'єктів» [202, с. 370], то в контексті фінансового регулювання таких методів може бути декілька, серед яких вчені виділяють: «сальдовий та нормативний методи» [133, с. 61; 88, с. 112], «методи фінансового планування і оперативного управління, метод фінансового контролю, метод фінансового забезпечення» [27, с. 75] тощо.

Окрім цього, в перелічених вище визначеннях поняття «фінансове регулювання» не приділяється уваги економічним відносинам, які, на наш погляд, є визначальними з точки зору розуміння сутності поняття, адже економіка – це історично-визначена сукупність суспільно-виробничих відносин [203, с. 164].

Вітчизняні науковці в основному фінансове регулювання трактують не лише як метод державного впливу, але і як систему та процес. Так, українська дослідниця Л. Васечко під фінансовим регулюванням розуміє «систему регламентування розподільчих процесів у суспільстві на макро- та мікрорівнях, що дає можливість не лише формувати необхідні фінансові ресурси, але й за допомогою відповідних фінансових інструментів (податків, внесків, відрахувань, субсидій, дотацій) здійснювати вплив у різних напрямках суспільного розвитку» [18, с. 106].

Системний підхід до розуміння сутності поняття «фінансове регулювання», на наш погляд, дозволяє усвідомити, що державний вплив на економічні і фінансові відносини відбувається за допомогою не лише одного конкретного методу чи інструменту, а взаємопов'язаної сукупності методів та інструментів, які, в залежності від ситуації, доповнюють один одного з метою швидшого досягнення поставлених цілей. Разом з тим, потрібно розуміти, що фінансове регулювання не є одномоментним явищем, адже держава в особі відповідних фінансових органів здійснює постійне регулювання економічних і фінансових відносин, коригуючи макроекономічні індикатори з метою досягнення поставлених цілей. Тобто фінансове регулювання є цілеспрямованим процесом, про що йдеться у визначенні вчених В. Горлачука та О. Лазаревої, які під цим компонентом розуміють «процес цілеспрямованого і послідовного використання державою форм і методів фінансового впливу на суб'єктів господарювання для впливу на макроекономічну рівновагу і поступальний розвиток економіки на кожному конкретному етапі її

функціонування» [28, с. 56].

Важливим аспектом при визначення сутності фінансового регулювання є розуміння того, що цілеспрямований процес використання державою форм і методів фінансового впливу має бути підпорядкований певним цілям, які формуються в межах державної фінансової політики.

Таким чином, враховуючи викладене вище, вважаємо, що фінансове регулювання – це цілеспрямований процес реалізації системи фінансових методів, форм та інструментів щодо коригування і спрямування розвитку економічних відносин та економічних суб'єктів з метою досягнення основних цілей державної фінансової політики.

Важливо наголосити, що фінансове регулювання економічних відносин відрізняється від інших напрямів регулятивного впливу на ті чи інші види суспільних відносин складом елементів, до яких передусім відносять методи, форми, інструменти та важелі впливу.

Так, у вітчизняній фаховій літературі науковці виділяють декілька фінансових методів, однак нерідко такі методи не відображають самої сутності фінансового регулювання та містять деякі методологічні неточності. Ми погоджуємося з підходами В. Опаріна, С. Лондара і О. Тимошенко, які виділяють нормативний та сальдовий методи фінансового регулювання [133; 88], однак саме їх обґрунтування є дещо вузьким і не завжди відображає систематизований спосіб досягнення цілей. Сутність нормативного методу, на думку згаданих вище вчених, полягає в тому, що всі елементи розподілу визначаються за нормативами, які встановлюються стосовно об'єкта розподілу. Такий підхід, на наш погляд, є досить вузьким, оскільки акцентує увагу лише на розподілі доходів чи фінансових потоків загалом, що більшою мірою належить до завдань бюджетної політики. Ми ж вважаємо, що фінансове регулювання спрямоване насамперед на регламентування, корегування фінансових потоків, які, в тому числі, можуть не акумулюватися в державних централізованих фондах, а також на створення базових концептуальних основ здійснення фінансової діяльності суб'єктами господарювання. Тому, на наш погляд, сутність нормативного методу фінансового регулювання є значно ширшою і виражається через

застосування фінансово-правових норм та нормативів, де законодавчо закріплені норми визначають загальну концепцію фінансової діяльності в країні (види фінансових операцій, напрямки отримання доходів, напрямки фінансування і кредитування тощо), а нормативи – визначають обов'язкові частки перерозподілу доходів через податки, збори та процентні ставки.

Стосовно сальдового методу зазначимо, що, на наш погляд, він більше підходить до мікроекономічного рівня з точки зору формування підсумкового елемента розподілу доходів, однак фінансове регулювання передбачає не лише акумуляцію доходів, але й витрати, які не завжди передбачають повернення в державні централізовані фонди коштів через податковий механізм (наприклад, видатки на соціальну сферу, освіту, культуру і спорт тощо).

Окрім нормативного і сальдового методів фінансового регулювання, вітчизняні вчені виділяють велику кількість методів, які передусім ототожнюють з методами фінансового регулювання діяльності окремих підприємств або з інструментами фінансового регулювання. Так, наприклад, С. Юрій, В. Федосов [204, с. 72], О. Кириленко [65, с. 41], А. Шеремета, А. Глущенко [27, с. 75] виділяють такі методи фінансового механізму, як: фінансове планування, фінансове оперативне управління, фінансовий контроль, фінансове забезпечення, фінансове регулювання. Однак, виходячи з класичних теорій управління і менеджменту [173, с. 65-78], вважаємо, що перелічені вище методи є функціями управління, однією з яких і є функція регулювання.

Досить поширеним підходом до дослідження методів фінансового регулювання є підхід, який у понятті «метод» поєднує методи управління, інструменти регулювання, фінансові операції та фінансові відносини. За цим підходом, до методів фінансового регулювання відносять: митно-тарифні, валютні, фінансово-кредитні, податкові методи, методи страхування та інвестування [170, с. 26], планування, прогнозування, кредитування, фінансування, ціноутворення, господарський розрахунок, дисконтування, фондоутворення, матеріальне стимулювання, фінансовий контроль, оренду, лізинг, систему розрахунків, факторинг, заставні операції, трансфертні операції, трастові операції [205, с. 11].

На наш погляд, визначаючи сутність та виокремлюючи методи фінансового регулювання з-поміж інших категорій, необхідно враховувати сутність терміну «регулювання», яке реалізується через норми, санкції та стимули (див. рис. 1.2), а також сутність поняття «метод», в основу якого покладено системний спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату. Систематизованість виключає поняття множинності та одиничності, яким може виступати інструмент фінансового регулювання, як прийом, що використовується державою для забезпечення пропорційності в економіці країни, формування системи соціальних компенсацій (податки, кредит, банківський процент, цінові межі, дотації та інвестиції) [4, с. 311].

Таким чином, виходячи з наведеного вище, можемо зробити висновок, що метод фінансового регулювання економічних відносин є ширшим поняттям, ніж інструмент, оскільки включає в себе взаємопов'язану сукупність інструментів стимулюючого чи санкційного типу. Тому, окрім нормативного методу фінансового регулювання економічних відносин, вважаємо за необхідне виокремити ще два методи, а саме: метод фінансових санкцій та метод фінансових стимулів (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Структуризація елементів фінансового регулювання

**Власна розробка автора*

Метод фінансових санкцій є способом систематизованого застосування штрафів, стягнень та фінансових обмежень щодо порушників фінансового законодавства з метою досягнення ефективного функціонування фінансової системи та фінансових відносин. В рамках цього методу, доцільно виокремити такі інструменти фінансового регулювання земельних відносин: штрафи, пеня, стягнення, фінансові обмеження.

Метод фінансових стимулів передбачає спосіб систематизованого застосування прийомів державного впливу на фінансові відносини із використанням таких інструментів як субсидії, субвенції, дотації, податкові і кредитні пільги, банківське інвестиційне кредитування, страхування, державне замовлення, державні інвестиції, капітальні і поточні видатки державного та місцевого бюджетів в рамках програм розвитку тощо.

Що ж стосується форм фінансового регулювання економічних відносин, то у вітчизняній науковій літературі найпоширенішим підходом є дуальний, який виділяє пряму і опосередковану форми [91; 213; 112] державного фінансового впливу на економічні процеси. Пряма форма передбачає безпосередній вплив на об'єкт регулювання за рахунок законодавчих норм, санкцій та стимулів, а опосередкована форма фінансового регулювання відображає процеси зміни тих чи інших умов функціонування суб'єктів економіки з метою досягнення цілей державної політики в майбутньому.

Відтак дослідивши, базові основи фінансового регулювання економічних відносин, зосередимо увагу на такій його складовій як фінансове регулювання земельних відносин, яке в науковому аспекті залишається малодослідженим поняттям, не зважаючи на пріоритетність земельних відносин не лише для розвитку національної економіки, але й держави загалом.

Аналізуючи вітчизняну наукову літературу з питань фінансів та земельних відносин, зауважимо, що як на науково-методологічному, так і на науково-практичному рівні комплексного розуміння сутності фінансового регулювання земельних відносин немає.

Наукові пошуки у сфері фінансового регулювання земельних відносин в Україні здебільшого спрямовані на окремі його напрямки, зокрема щодо нормативно-правового регулювання орендних відносин, фінансового та економічного регулювання сільського господарства, економічного регулювання лісового і водного господарства тощо. Проблематика фінансового регулювання земельних відносин у сфері виробничих відносин, відносин власності на землю, відносин обміну, відносин з охорони земель та відносин з управління земельними ресурсами все ще залишається поза увагою представників фінансових наукових шкіл. Хоча окремі елементи фінансового регулювання розглянуті в працях учених-аграрників [102; 126; 11] у контексті пошуку шляхів фінансування розвитку аграрного виробництва і сільського господарства та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення.

Так, українська дослідниця А. Крисак, аналізуючи регулювання земельних

відносин на засадах сталого розвитку, зосереджує увагу лише на економічному, соціальному та екологічному аспектах земельних відносин [79, с. 81], залишаючи поза увагою фінансові елементи, які, на наш погляд, є основою розвитку раціонального та екологічного землекористування, адже одних лише нормативно-правових заходів не достатньо для забезпечення досягнення цілей сталого розвитку. Фінансове стимулювання органічного і раціонального землеробства та розвитку земельних відносин через використання таких фінансових інструментів як видатки державного бюджету, державні інвестиції, податки та банківське кредитування дозволяє спрямувати рух коштів не лише у високомаржинальні галузі аграрної сфери, але й ті галузі, від яких залежить збереження ґрунтів та забезпечення населення продовольством, а отже, й досягнення цілей сталого розвитку.

Окремі аспекти фінансового регулювання земельних відносин розглядає у своїх працях український дослідник В. Данкевич [32, с. 76], який виокремлює фінансово-економічні елементи забезпечення земельних відносин через використання таких фінансових інструментів як економічне гарантування, економічне стимулювання, кредитно-іпотечні, фіскально-бюджетні. При цьому, на думку автора, фінансово-економічні інструменти повинні використовуватися для формування сільськогосподарської інфраструктури і розвитку аграрної сфери як однієї із галузей національної економіки. Однак, фінансове регулювання земельних відносин, як комплексне використання елементів фінансового впливу на землеволодіння, землекористування та землерозпорядження, автор залишає поза увагою.

Особливості застосування фінансово-економічного механізму регулювання земельних відносин обґрунтовує у своїх працях Т. Титаренко [193, с. 13], зазначаючи, що цей механізм спрямований не лише на регулювання сільського господарства, але й земельного фонду та відносин власності на землю, що на відміну від підходів А. Крисак та В. Данкевича, розширює розуміння процесів фінансового регулювання земельних відносин, однак не виділяє їх в окреме поняття.

Таким чином, зважаючи на відсутність комплексного науково-методологічного підходу до розуміння сутності фінансового регулювання земельних

відносин та враховуючи актуальність цієї проблематики для вітчизняної фінансової науки, а також з огляду на результати реформування земельних відносин в Україні, вважаємо за необхідне сформулювати власне визначення поняття «фінансове регулювання земельних відносин», під яким пропонуємо розуміти метод організаційно-управлінського впливу за допомогою сукупності фінансових норм, стимулів та санкцій на процеси землеволодіння, землекористування і землерозпорядження з метою удосконалення земельних відносин та підвищення їх результативності в умовах ринкових інституційних змін.

Ефективна реалізація заходів фінансового регулювання земельних відносин вимагає теоретичного обґрунтування, структурування і поєднання елементів регулювання у контексті фінансового впливу на суспільні відносини, пов'язані з використанням земельних ресурсів.

Відтак розглянемо детальніше фінансове регулювання земельних відносин з позицій характеристики основних його елементів. Так, одними із елементів фінансового регулювання земельних відносин є методи регулювання, які (за аналогією до методів фінансового регулювання економічних відносин) поділимо на три групи: 1) нормативний метод; 2) метод фінансових санкцій; 3) метод фінансових стимулів.

Важливим методом фінансового регулювання земельних відносин є нормативний метод, в основі яких знаходяться фінансово-правові норми, під якими розуміють загальнообов'язкові приписи компетентних державних органів з приводу мобілізації, розподілу і використання коштів централізованих та децентралізованих фондів, виражені в імперативній формі і забезпечені примусовою силою держави [186, с. 9; 90; 174]. Зауважимо, що сутність фінансово-правової норми необхідно розуміти крізь призму земельних відносин, тобто ними є загальнообов'язкові приписи, що визначають фінансову діяльність учасників земельних відносин. Такі приписи реалізуються через інструменти фінансового регулювання земельних відносин.

Одним із головних інструментів регулювання земельних відносин в межах фінансово-правових норм є нормативна грошова оцінка землі, адже її здійснюють

для «визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель» [29]. В умовах ринкових земельних відносин вартість землі формується під впливом попиту і пропозиції. Однак зважаючи на те, що земельні ресурси є національним багатством, а операції з відчуження, міни чи дарування можуть мати негативний вплив як на якість землі в майбутньому, так і на національні інтереси, нормативна грошова оцінка землі може бути застосована як мінімальна обов'язкова вартість земельних ділянок з метою підтримання або збільшення бази оподаткування або формулювання диференційованої ціни для резидентів і нерезидентів.

Окрім нормативної грошової оцінки землі, до інструментів фінансового регулювання земельних відносин в межах фінансово-правових норм відносять й фіксовану плату за оренду землі державної і комунальної власності, яка є засобом наповнення державного і місцевого бюджетів.

Враховуючи те, що фінансово-правові норми – це категоричні приписи, які вимагають беззаперечного виконання з боку учасників земельних відносин, то до інструментів регулювання земельних відносин варто відносити такі інструменти: податок на землю, екологічний податок та державне мито.

Так, відповідно до Податкового кодексу України, «земельний податок – це обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів» [144, ст. 14.1.72]. Однак в економічній літературі наводяться й інші інтерпретації земельного податку, де зокрема зазначаються об'єкти оподаткування, а також мета податку – «фінансування заходів щодо охорони, захисту, відновлення земельних ресурсів та попередження негативних наслідків їх нераціонального господарського використання» [95, с. 108; 59, с. 73].

На наш погляд, визначена мета земельного податку є досить обмеженою, адже, по-перше, виходячи з сутності податку як економічної категорії та його функцій, а також зважаючи на те, що земельні ресурси перебувають у межах суверенної території держави, стягнення земельного податку відбувається з метою наповнення бюджетів різних рівнів для забезпечення реалізації функцій держави. По-друге, земельний податок спрямований на забезпечення ефективного перерозподілу земельної ренти. Ця функція земельного податку є досить актуальною, адже на практиці, окрім диференційованої ренти, яка за умов ринку землі може слугувати базою оподаткування, існує й монопольна рента, що вимагає особливого контролю, виходячи з необхідності забезпечення прийняттого рівня цін на рідкісні за своїми споживчими властивостями види сільськогосподарської продукції. Саме обмеженість земель виняткової якості обумовлює особливий дефіцит монопольної продукції на ринку, що веде до її реалізації за монопольно високими цінами. Прибуток, що перевищує середній рівень, утворює монопольну ренту, яку привласнює власник земельної ділянки, розміщеної у сприятливих умовах. Ця форма ренти також утворюється і при високому попиті на інші продукти землеробства, що дозволяє власнику землі встановлювати вищі ціни на свою продукцію. Таким чином, земельний податок може використовуватися як засіб антимонопольного регулювання. По-третє, виконуючи розподільчу функцію, земельний податок використовується з метою ефективного перерозподілу доходів від використання земель сільськогосподарського призначення, акумулюючи їх з прибуткових сегментів (наприклад, вирощування сої чи соняшнику) і спрямовуючи в неприбуткові сегменти (наприклад, формування лісових насаджень). По-четверте, земельний податок формує фінансовий ресурс для відновлення родючості земель та забезпечення раціонального землекористування.

Таким чином, земельний податок є важливим інструментом фінансового регулювання земельних відносин, адже, з одного боку, створює певні фінансово-правові межі діяльності учасників виробничих земельних відносин, а з іншого – забезпечує ефективний перерозподіл доходу, отриманого від використання земельних ресурсів.

Поряд з земельним податком, в деяких країнах світу та Україні використовують екологічний податок, дія якого є обмеженою та досить специфічною, адже застосовується до тих учасників земельних відносин, які на спеціальних земельних ділянках зберігають речовини, що забруднюють ґрунти, стічні та підземні води. Однак його акумуляція дозволяє державі сформулювати певні фонди для фінансування заходів щодо екологізації земель.

Державне мито [150] як інструмент фінансового регулювання земельних відносин в межах фінансово-правових норм застосовується як правило, під час купівлі-продажу, міни або дарування земельних ділянок і спрямоване на покриття витрат на ведення бюрократичних процедур щодо переоформлення права власності та складання інших документів. Разом з тим, державне мито може слугувати, з одного боку, ефективним податком для наповнення державного бюджету, а з іншого – інструментом регулювання кінцевої вартості земельних ділянок для продавців або покупців і, таким чином, дозволяє регулювати обіг земель. Державне мито може використовуватися також як протекціоністський захід за умови продажу, міни чи дарування земельної ділянки нерезидентам.

Іншим, досить важливим методом фінансового регулювання земельних відносин, є метод фінансових санкцій, під якими розуміють «засоби впливу на порушника, що мають майновий характер, забезпечені примусовою силою держави, застосовуються у спеціальному процесуальному порядку уповноваженими на це державними органами та їх посадовими особами у випадку невиконання або неналежного виконання (тобто у випадку вчинення фінансового правопорушення) суб'єктом фінансової діяльності (фізичною чи юридичною особою) вимог законодавства про мобілізацію, розподіл, використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою відшкодування недоотриманих бюджетом та позабюджетними фондами коштів, а також покарання порушників» [62, с. 322]. Відтак, у контексті фінансового регулювання земельних відносин до фінансових санкцій доцільно віднести штрафи за несвоєчасну сплату земельного і екологічного податку, ухилення від сплати податків та державного мита, штрафи за недотримання нормативної грошової оцінки землі при визначенні ціни земельної

ділянки тощо.

Однак, досліджуючи структуру фінансового регулювання земельних відносин та його реалізацію на практиці, зауважимо, що найважливішим методом регулювання, на нашу думку, є метод фінансових стимулів, який реалізується через різноманітні інструменти з метою забезпечення досягнення стратегічних цілей розвитку земельних відносин. До інструментів фінансового регулювання земельних відносин в межах методу фінансових стимулів відносимо: субсидії, дотації, субвенції; податкові і кредитні пільги; банківське інвестиційне кредитування, страхування; державні інвестиції; державне замовлення; земельні облігації; видатки державного і місцевого бюджетів.

Дослідження інструментів фінансового регулювання земельних відносин зумовлює необхідність виокремлення форм впливу держави на земельні відносин, зокрема прямої та опосередкованої. Відповідно до цих форм згрупуємо інструменти фінансового регулювання земельних відносин за групами інструментів прямого і непрямого впливу. Так, до інструментів прямого впливу віднесемо субсидії, дотації, субвенції, державне замовлення, державні інвестиції, а до непрямого – податкові і кредитні пільги; банківське інвестиційне кредитування, страхування; земельні облігації.

Окреслені вище інструменти фінансового регулювання земельних відносин спрямовані на надання додаткових фінансових ресурсів учасникам земельних відносин з метою стимулювання розвитку аграрного виробництва, а також на застосування фінансових санкцій з метою корегування діяльності учасників земельних відносин. Однак використання інструментів стимулювання буде ефективним лише в тому разі, коли буде забезпечене цільове фінансування і контроль за цільовим використанням коштів, наданих через субсидії, субвенції, дотації та державне замовлення. Зважаючи на те, що правилами СОТ [134, с. 217-241] та низкою міжнародних торговельних угод більшість субсидій та дотацій заборонені, вважаємо, що політика фінансового регулювання земельних відносин має бути спрямована передусім на розвиток переробного сільського господарства, тобто тих сегментів галузі, які виготовляють та експортують продукцію з доданою вартістю. Відтак, з цією

метою, не порушуючи міжнародні торгівельні договори та режими «найбільшого сприяння» СОР, держава може використовувати державне замовлення на виробництво того чи іншого виду сільськогосподарської продукції і, тим самим, стимулювати виробників.

Окрім цього, у світовій та вітчизняній практиці широко застосовують такі інструменти фінансового регулювання земельних відносин, як пільгове оподаткування або спеціальні режими оподаткування [134, с. 238-240] для виробників тих чи інших видів сільськогосподарської продукції. В цьому контексті важливо відзначити, що пільгове оподаткування має бути спрямоване виключно на виробників продукції з доданою вартістю, а не експортерів аграрної сировини. Яскравим прикладом реалізації системи пільгового оподаткування, на нашу думку, є діяльність Адміністрації з питань малого бізнесу США [254], яка надає податкові канікули, запроваджує податкові пільги для підприємств малого і середнього бізнесу, в тому числі і підприємств аграрної сфери.

Особливу роль у фінансовому регулюванні земельних відносин відіграє пільгове кредитування банків розвитку або інших комерційних банків, адже такий вид кредитування є довгостроковим, що значно розширює горизонти бізнес-планування для підприємств-виробників сільськогосподарської продукції. З іншого боку, державне замовлення та пільгове кредитування дозволяють державі контролювати цільове використання коштів і, таким чином, забезпечувати виконання цілей фінансового регулювання земельних відносин.

Не менш важливим інструментом регулювання земельних відносин є також страхування, яке, як «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків)» [164] може бути елементом недержавного фінансового регулювання земельних відносин в частині страхування майнових, екологічних та фінансових ризиків. Страхування майнових ризиків земельних відносин в основному стосується ризиків втрати врожаю внаслідок стихійних лих. Однак в інституційно слабких країнах, таких як Україна, страхування майнових ризиків у сфері земельних відносин може мати ширше застосування, зокрема через впровадження такого виду, як

страхування від рейдерства. У спеціальній фаховій літературі під рейдерством розуміють комплекс дій, здебільшого незаконних, які здійснюються особами з метою заволодіння майном іншого суб'єкта (фізичної або юридичної особи). У цьому випадку «мета рейдерської «атаки» полягає в отриманні прибутку за рахунок завдання матеріальних, репутаційних збитків іншій особі» [10, с. 83]. У системі земельних відносин поширеними є три види рейдерства: 1) захоплення земельних ділянок, паїв через трактування на свою користь неоднозначних положень нормативних та законодавчих актів; 2) захоплення врожаю; 3) захоплення сільськогосподарського підприємства. Одним із видів страхування від рейдерства є титульне страхування, сутність якого полягає у тому, що воно захищає від наслідків подій, які відбулися в минулому. До таких порушень відносять: продаж за підробленими документами, перевищення повноважень представника учасника операції, недієздатність або нездатність розуміти значення своїх дій одним з учасників операції, розділ спадкового майна з порушенням інтересів окремих спадкоємців тощо [52, с. 243]. Такий вид страхування передбачає гарантію повернення грошових коштів, якщо операцію купівлі нерухомості визнають недійсною.

Щодо страхування екологічних ризиків, зазначимо, що екологічне страхування дає змогу сформувати страхові екологічні фонди для компенсації збитків третім особам і страхувальнику в разі забруднення природних ресурсів промисловими викидами. Такі дії також забезпечують фінансування землевідновлювальних робіт [138, с. 180].

Важливим напрямком страхування земельних відносин є страхування фінансових ризиків, які в основному пов'язані із фінансовими втратами фізичних і юридичних осіб при здійсненні операцій з купівлі-продажу земельних ділянок.

Земельні облігації [177] як інструмент фінансового регулювання земельних відносин можуть бути реалізовані за умови розвиненого фондового ринку та дозволяють акумулювати аграрними підприємствам додаткові кошти для розвитку.

Відтак, розглянувши елементи фінансового регулювання земельних відносин, зауважимо, що застосування форм, методів та інструментів фінансового

регулювання земельних відносин не здійснюється саме по собі, а відбувається в рамках чітких правил та цілей. Необхідність постановки цілей фінансового регулювання земельних відносин потребує виокремлення в загальному теоретичному конструкті фінансового регулювання такої його складової як політика фінансового регулювання земельних відносин.

Під політикою фінансового регулювання земельних відносин розуміємо логічно побудовану, цілеспрямовану, оптимально поєднану, засновану на принципах адаптивності, системності та варіативності сукупності дій органів державної влади, спеціальних державних інституцій та органів місцевого самоврядування щодо упорядкування і корегування розвитку земельних відносин шляхом використання наявних фінансових ресурсів, фінансових методів та інструментів. На нашу думку, політика фінансового регулювання земельних відносин має слугувати дорожньою картою реалізації повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування щодо фінансового регулювання земельних відносин.

Таким чином, теоретичний конструкт фінансового регулювання земельних відносин включає в себе: політику, яка визначає основні цілі та принципи фінансового регулювання; об'єкти – земельні ресурси, земельні ділянки, права на земельні ділянки; суб'єкти – сукупність державних органів влади, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих державних інституцій, які здійснюють фінансове регулювання; елементи фінансового регулювання земельних відносин за допомогою яких досягаються цілі фінансового регулювання земельних відносин (рис. 1.4).

Зважаючи на те, що регулювання земельних відносин є прерогативою державних органів влади, то, на наш погляд, для розуміння сутності системи фінансового регулювання земельних відносин доцільно застосувати інституційний підхід, тобто підхід, який дозволяє поєднати формальні і неформальні інститути, а також регулюючі інституції (державні органи влади і місцеве самоврядування) в єдине ціле – систему з притаманними їй функціями. Відтак, на наш погляд, під системою фінансового регулювання земельних відносин потрібно розуміти взаємопов'язану сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та спеціалізованих державних установ, які взаємодіють на підставі політики, принципів

та функцій щодо використання фінансових форм, методів та інструментів як засобів впливу на систему земельних відносин з метою корегування їх розвитку відповідно до визначених цілей та національних інтересів.

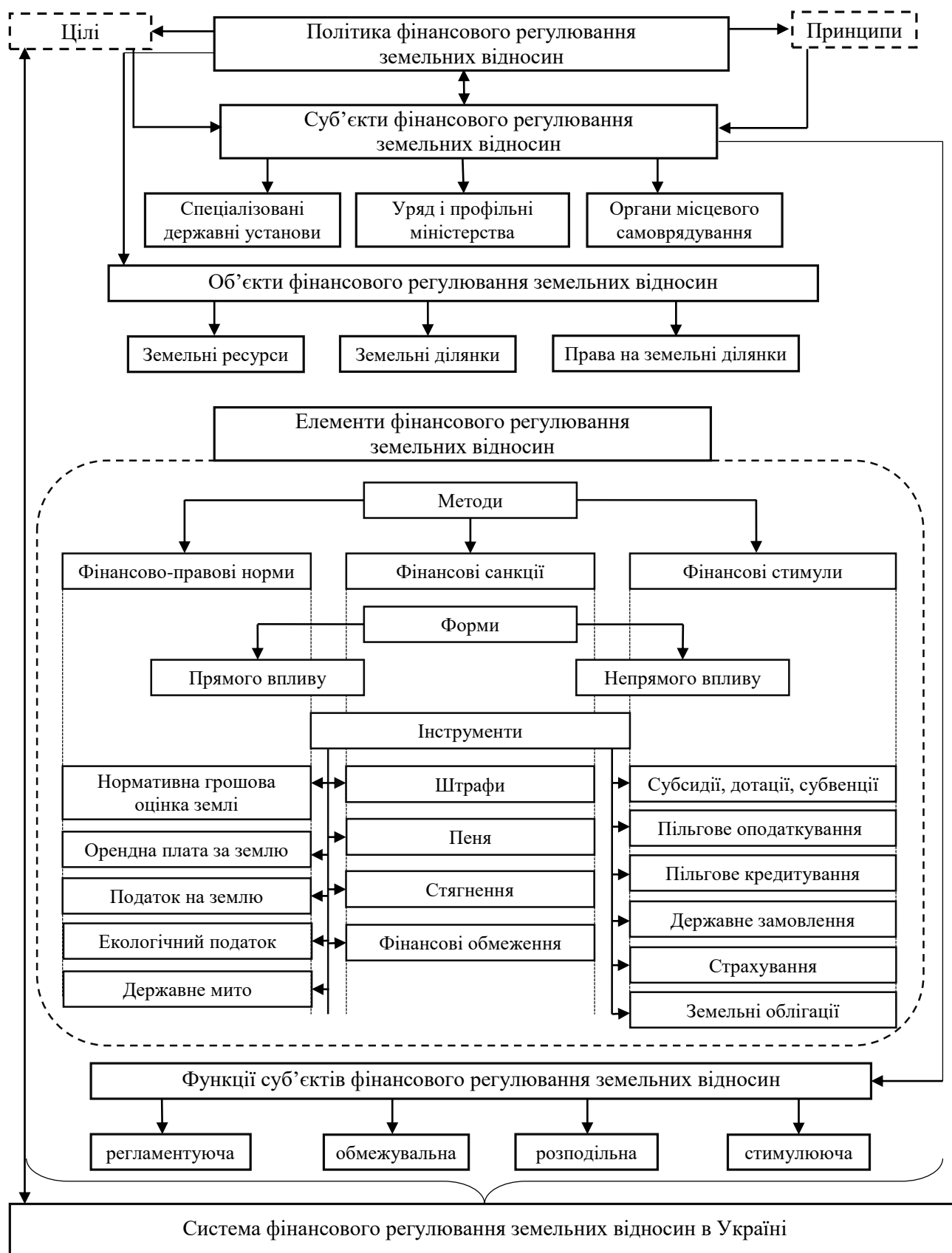

Рис. 1.4. Структурно-логічна схема системи фінансового регулювання земельних

відносин в Україні

**Власна розробка автора*

Державні спеціалізовані установи, які здійснюють фінансове регулювання земельних відносин, можуть різнитися в країнах світу, а в окремих країнах (де землі не є пріоритетним елементом національного багатства) можуть взагалі не створюватися. Однак, загалом такі установи можна поділити на дві групи: регламентуючі та розвиткові.

У світовій практиці до регламентуючих спеціалізованих державних інституцій у сфері фінансового регулювання земельних відносин належать інституції, які здійснюють загальне управління земельним фондом: Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), Національний центр підтримки сільського господарства (Польща), Агентство з управління і реалізації земель (Німеччина), Агентство з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій (Франція) тощо. Зазначені вище установи практично не мають прямого стосунку до фінансового регулювання земельних відносин, однак вони створюють базу для такого регулювання, зокрема розподіл ділянок, надання права власності, а головне – грошову оцінку землі, яка слугує основою для формування розміру податкових ставок земельного і екологічного податків як фінансових інструментів регулювання.

Стимулюючі спеціалізовані державні інституції у сфері фінансового регулювання земельних відносин можуть включати в себе земельний банк, банк розвитку, лізингову компанію, фонди розвитку та ін.

У вітчизняній економічній літературі та практиці з питань регулювання земельних відносин переліченим вище установам, на жаль, не приділяють належної уваги та не включають їх до системи фінансового регулювання земельних відносин. Однак, досліджуючи історичні аспекти фінансового регулювання земельних відносин на території України та в окремих країнах світу, зауважимо, що саме на стимулюючі державні спеціалізовані установи покладено основні функції фінансового регулювання земельних відносин.

Позитивним досвідом регулювання земельних відносин в Україні на початку

XX століття може слугувати функціонування Селянського поземельного банку, створеного на території нашої держави в період панування Російської імперії у 1882 році, який за посередництва Міністерства фінансів здійснював кредитування під заставу землі і допомагав акумулювати необхідний обсяг ресурсів селянськими господарствами для забезпечення ведення ефективного сільського господарства [215, с. 60]. Ще одним прикладом функціонування земельного банку на території України була діяльність «Земельного банку гіпотечного» у Східній Галичині у 1908-1939 роках, що був створений Костем Левицьким та митрополитом Андреем Шептицьким. Банк відіграв надзвичайно важливу роль у розвитку земельних відносин, сільського господарства, промисловості і торгівлі української громади через кредитування під заставу землі і низькі відсотки фермерів-хліборобів та кооперативів строком до 50 років [22, с. 13].

У сучасній світовій практиці з метою стимулювання розвитку національної економіки, в тому числі земельних відносин, активну роль відіграють спеціалізовані державні банки розвитку, адже такі банки є невід'ємною складовою фінансово-кредитної системи 19 з 20 держав Великої двадцятки (крім Австралії), а їх участь у довгостроковому та пільговому кредитуванні сільськогосподарських виробників дає підстави для включення банків розвитку до системи фінансового регулювання земельних відносин.

В економічній літературі під банками розвитку розуміють «державні фінансово-кредитні установи, які надають фінансові та інші послуги-ресурси для підтримки і реалізації пріоритетних інвестиційних проектів (т. зв. «драйверів росту») у визначених основних ринкових сегментах» [73, с. 100]. При цьому забезпечується «реалізація загальнодержавних інтересів і завдань фінансування соціально-економічного розвитку країни щодо стабілізації і модернізації національної економіки, “фокусування” національних економічних пріоритетів, стимулювання інвестиційної, зовнішньоекономічної, страхової, консультативної діяльності, спрямування закумульованих інвестиційних коштів у визначені пріоритетні сфери економіки (галузі) для підвищення конкурентоспроможності держави та її суб'єктів у міжнародному гео економічному просторі» [73, с. 100]. Тобто, банк розвитку за

своєю сутністю є спеціалізованим державним банком, який дозволяє реалізувати державну політику в тій чи іншій галузі національної економіки за рахунок кредитних вливань на пільгових умовах або шляхом використання банку як гарантійної установи для інших кредитно-фінансових інституцій при кредитуванні визначених державою галузей чи підприємств. У світі найвідомішими банками розвитку, які фінансують земельні відносини, є Банк сільськогосподарського розвитку Китаю, Банк розвитку сільської місцевості (Мексика), Саудівський сільськогосподарський банк (Саудівська Аравія), Сільськогосподарський банк Туреччини тощо.

Таким чином, до суб'єктів фінансового регулювання земельних відносин, окрім державних органів влади та органів місцевого самоврядування, належать спеціалізовані інституції, які за рахунок кредитування чи фінансування з використанням коштів державного бюджету стимулюють розвиток земельних відносин, зокрема ті їх напрямки, які є малорентабельними і нецікавими для приватного бізнесу, однак важливими для держави і суспільства.

Функціонування системи фінансового регулювання земельних відносин на практиці відбувається через виконання притаманних їй функцій, які у фаховій літературі тлумачать через традиційні функції менеджменту, або функції системи державного управління, які мають таку інтерпретацію: облік земель; планування використання земель; організація використання земель; мотивація ефективного землекористування; моніторинг землекористування; контроль землекористування [176, с. 183-184].

Аналізуючи окреслені вище функції системи регулювання земельних відносин, зауважимо, що вони є досить специфічними та відображають лише один напрямок діяльності системи, який пов'язаний із безпосереднім використанням земельних ресурсів. Однак земельні відносини є значно ширшими, адже, окрім землекористування, включають в себе і землерозпорядження та землеволодіння, а також відображають взаємозв'язки всіх суб'єктів земельних відносин. Відтак, функції системи регулювання земельних відносин повинні мати регулятивний підтекст та забезпечувати реалізацію політики регулювання земельних відносин.

Тому вважаємо за необхідне запропонувати авторське бачення сукупності функцій системи регулювання земельних відносин, які включають в себе: регламентуючу, розподільну, обмежувальну та стимулюючу.

Сутність регламентуючої функції системи фінансового регулювання земельних відносин полягає у встановленні фінансових нормативів, які виражаються у нормативній грошовій оцінці землі, встановленні плати за оренду землі, максимального кредитного чи фінансового навантаження на галузь тощо.

Розподільна функція передбачає розподіл результатів діяльності економічних агентів на землях сільськогосподарського призначення. Тобто, не зважаючи на те, що земельна ділянка перебуває у власності чи в користуванні громадян або економічних суб'єктів певної організаційної форми, що здійснюють господарську діяльність з використанням землі, земельні ресурси країни в цілому, відповідно до законодавства, є власністю народу цієї країни. Тому з цих причин правильний перерозподіл результатів діяльності економічних агентів на землях сільськогосподарського призначення є визначальним для формування державного бюджету або бюджетів місцевих громад. Перерозподіл результатів діяльності на землях сільськогосподарського призначення здійснюється як за допомогою прямого земельного податку, так і за допомогою оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств.

Обмежувальна функція системи фінансового регулювання земельних відносин, на наш погляд, має проявлятися в обмеженні діяльності сільськогосподарських підприємств в частині неефективного використання земельних ресурсів, екологічного забруднення та засолення ґрунтів. Тобто, за рахунок такого інструменту як екологічний податок система регулювання земельних відносин може запобігати неефективному використанню земельних ресурсів шляхом підвищення податкових ставок і, відповідно, обмежувати масштаби нераціональної діяльності.

Стимулююча функція системи фінансового регулювання земельних відносин полягає у створенні умов для високих темпів розвитку земельних відносин через розширення можливостей збільшення фінансових ресурсів аграрними

підприємствами у формі пільгових кредитів, податкових пільг, прямого бюджетного фінансування тощо.

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що теоретичний конструкт фінансового регулювання земельних відносин дозволяє систематизувати всі складові такого регулювання і упорядкувати їх у певній послідовності: політика регулювання – суб'єкти і об'єкти регулювання – елементи регулювання земельних відносин, де політика визначає цілі фінансового регулювання, суб'єкти – структуру, функції і взаємозв'язки уповноважених державних органів та спеціалізованих установ, об'єктами є земельні ресурси, земельні ділянки та права на земельні ділянки, а елементи відображають методи, форми та інструменти реалізації регулюючих функцій системи з метою досягнення цілей фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

Висновки до розділу 1

1. У матеріалах розділу узагальнено науково-теоретичні підходи представників різних шкіл економічної теорії та теорії фінансів до дослідження земельних відносин, що дало змогу виокремити такі їх особливості: об'єктом земельних відносин виступають земельні ресурси, які характеризуються просторовим розміщенням, рельєфом, ґрунтовим покривом, рослинністю, надрами, водами; земельним відносинам притаманна суверенізація, адже земельні ресурси неможливо перемістити у випадку продажу чи дарування в іншу країну світу; економічною і фінансовою основою земельних відносин є земельна рента, ціна землі і ціна права на землю, земельний податок, земля-капітал, ринок землі і ринок прав оренди землі, як елементи державного фінансового регулятивного механізму та атрибути приватної власності на землю; земельні відносини реалізуються в межах принципу екологізації та раціонального землекористування з огляду на повільну відновлюваність земельних ресурсів; використання земельних ресурсів як національного багатства та базової основи продовольчої безпеки зумовлює виключну підпорядкованість земельних відносин національним інтересам.

2. Виокремлення характерних особливостей земельних відносин дало змогу

тракувати їх як сукупність суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами в рамках суверенної території держави з урахування формальних і неформальних економіко-правових та фінансових інститутів і принципів раціонального землекористування у контексті забезпечення національних інтересів. Відповідно до цього виокремлено основні структурні елементи земельних відносин, а саме: відносини власності; відносини обміну; виробничі відносини; відносини з охорони земель; відносини з управління земельними ресурсами.

3. Дослідження науково-теоретичних підходів до розуміння сутності управління та регулювання дало змогу визначити регулювання як окрему функцію управління, сутність якої полягає в корегуванні розвитку об'єкта управління відповідно до визначених норм за допомогою застосування санкцій та стимулів. Виходячи з розуміння сутності поняття «регулювання» та аналізу підходів до визначення особливостей державного регулювання, запропоновано авторське визначення поняття «фінансове регулювання земельних відносин» як метод організаційно-управлінського впливу сукупності фінансових норм, стимулів, санкцій та інструментів на процеси землеволодіння, землекористування та землерозпорядження з метою удосконалення земельних відносин і підвищення їх результативності.

4. Враховуючи особливості реалізації земельних відносин та розуміння сутності фінансового регулювання, запропоновано структуру елементів фінансового регулювання земельних відносин, до яких віднесено: методи, форми та інструменти. В межах нормативного методу фінансового регулювання земельних відносин виокремлено такі інструменти, як фінансово-правові норми, до яких належить нормативна грошова оцінка землі, орендна плата за землю, земельний податок, екологічний податок, державне мито, процентні ставки. В межах методу фінансових санкцій виокремлено такі інструменти як: штрафи за несвоєчасну сплату земельного і екологічного податку, ухилення від сплати податків та державного мита, штрафи за недотримання нормативної грошової оцінки землі при визначенні ціни земельної ділянки. До інструментів методу фінансових стимулів віднесено:

субсидії, субвенції, дотації, податкові і кредитні пільги, банківське інвестиційне кредитування, страхування, державне замовлення, державні інвестиції, капітальні і поточні видатки державного та місцевого бюджетів в рамках програм розвитку.

Основні результати дослідження опубліковано у працях [66; 115; 116; 119; 120; 121; 122; 242; 243].

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз розвитку земельних відносин та їх фінансового регулювання за часів незалежності України

Реалізація ефективного фінансового регулювання земельних відносин є неможливою без визначення ключових особливостей їх розвитку за період незалежності України, як своєрідних, характерних і специфічних рис, що є основою для комплексного розуміння проблематики розвитку земельних відносин, формування державної земельної політики та визначення напрямків використання фінансових інструментів задля досягнення стратегічних цілей розвитку національної економіки.

Враховуючи те, що після здобуття Україною незалежності практично у всіх сферах економічного та суспільно-політичного життя відбулися розриви багаторічних господарських зв'язків, встановлення ринкових засад розвитку національної економіки фактично призвело до необхідності формування нового укладу функціонування держави. В першу чергу, це стосується становлення системи інституційного регулювання економічних відносин, під яким ми розуміємо систему трьох взаємопов'язаних складових, де перших дві складові – формальні інститути (закони), неформальні інститути (звичаї, традиції) обґрунтовує інституціональна економічна теорія Дж. Коммонса [229], Д. Норта [245, с. 3], а третю складову – інститути як економічні організації (установи), теоретичне обґрунтування яких знайшло відображення у працях Дж. Стігліца [256, с. 19], Дж. Ходжсона [212, с. 256] та О. Вільямсона [259, с. 77]. Тобто, закони, традиції, владні організації та установи становлять систему інституційного регулювання економічних відносин в цілому і земельних відносин зокрема.

В силу об'єктивної відсутності знань, досвіду, правових норм регулювання

економіки зумовленої тривалим існуванням командно-планової системи державного управління, традиційно, у всіх галузях економічних відносин їх інституційне забезпеченням є слабким. Особливо це стосується земельних відносин, адже до прийняття Постанови Верховної Ради Української РСР від 18.12.1990 р. «Про земельну реформу» [154], правочини із земельними ділянками фактично не здійснювалися, адже 100% землі сільськогосподарського призначення перебувало у державній власності.

Відтак, після здобуття Україною незалежності у 1991 році розпочалися процеси реформування земельних відносин, які, в основному, стосувалися відносин власності на землю і слідуючи меті ринкових перетворень, передбачали роздержавлення земель та передачу їх у приватну власність громадян, приватних та колективних господарств.

Аналізуючи процеси реформування земельних відносин в Україні, зокрема відносин власності на землю, можна зробити три ключових висновки, які розкривають причини її інституційної слабкості.

По-перше, з 1991 по 2009 рік (18 років) реформування земельних відносин здійснювалося без чітко сформульованих, науково-обґрунтованих та законодавчо затверджених концепцій та стратегій, що стало головною причиною відсутності системності у проведенні земельної реформи. Лише у 2009 році Кабінетом Міністрів України було розроблено і затверджено відповідною постановою «Концепцію Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року» [165], яка визначила конкретну мету реформування, шляхи і способи розв'язання проблем у сфері земельних відносин.

До 2009 року, як показує практика, реформування земельних відносин було ситуативним, а основний замисел закладався не у відповідних законах Верховної Ради України, що за процедурою передбачало широке обговорення у форматі як парламентських слухань, так і пленарних засідань, а в Указах Президента України, які відображали його реакцію на поточну ситуацію у сфері земельних відносин. Серед таких указів варто відмітити: «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 р.

[157]; «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18.01.1995 р. [153]; «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 08.08.1995 р. [163]; «Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва» від 23.03.1998 р. [152], «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. [128], «Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки» від 30.05.2001 р. [160].

Наявність значної кількості указів Президента України про реформування земельних відносин свідчить про те, що прийняття законів України «Про форми власності на землю» [166] та «Про оренду землі» [159], а також відповідних постанов Кабінету Міністрів України не задовольняли очікування громадян та суб'єктів підприємницької діяльності від процесів реформування земельних відносин. Відсутність послідовності у формуванні законодавчого забезпечення земельної реформи затягувало в часі передачу державної власності на землю до громадян у формі (часток) паїв, що гальмувало використання землі для ведення ефективного сільського господарства. В зв'язку з цим розвиток орендних відносин розпочався лише в 1999 році після видання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [158], який урегулював питання оренди земельних часток (паїв), спростив порядок реєстрації договорів оренди, що дало можливість прискорити темпи створення нових агроформувань, заснованих на базі приватної власності на землю. Разом з тим, потрібно зазначити, що відсутність концепції і стратегії реформування земельних відносин та їх розвитку до сьогоднішнього дня є однією з основних причин відсутності вільного обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

По-друге, процеси правового регламентування земельних відносин впродовж перших 8 років незалежності фактично були відірвані від процесів фінансового регулювання земельних відносин, що унеможливило створення фінансового підґрунтя для розвитку сільськогосподарського виробництва підприємствами всіх форм власності. Більше того, збереження елементів командно-адміністративного

регулювання економіки в перші роки незалежності призвело до катастрофічних наслідків для вітчизняних сільськогосподарських виробників, що позначилося не лише на економічних та фінансових складових господарювання, але й на якості ґрунтів.

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.1991 р. «Про систему цін у народному господарстві» ціни на практично всю номенклатуру сільськогосподарської продукції залишилися регульованими, в той же час як на промислову продукцію, яка споживається в сільському господарстві ціни утворювалися на основі ринкового попиту і пропозиції. Більше того, у зв'язку із загостренням економічної кризи в Україні та з метою недопущення продовольчої кризи, Уряд приймав спеціальні постанови «Про регулювання цін» від 23.12.1992 р. та «Про ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і сировину» від 21.07.1994 р., які призвели до утворення суттєвого диспаритету цін між продукцією сільськогосподарського виробництва та промисловою продукцією, яка споживалася у сільському господарстві. Так, за даними статистичного збірника «Україна за роки незалежності. 1991-2001» ціни на сільськогосподарську продукцію у 1998 році (у порівнянні з 1990 р.) зросли у 72,5 тис. разів, а на промислову продукцію, що споживається сільським господарством, – у 359,4 тис. разів [198, с. 173]. Тобто, темпи зростання цін на промислову продукцію перевищували темпи зростання цін на продукцію сільського господарства у п'ять разів. Відтак, в результаті штучно створеного диспаритету цін рентабельність сільськогосподарських підприємств почала знижуватися (рис. 2.1), що в кінцевому підсумку призвело до занепаду розвитку сільського господарства та земельних відносин в цілому.

Більше того, варто відмітити, що в період з 1991 по 1998 рік фактично не здійснювалося будь-якого системного фінансового регулювання земельних відносин, що значно ускладнювало їх розвиток. Адже, з одного боку, Уряд, намагаючись не допустити продовольчої кризи в країні, залишив принципи адміністративного регулювання цін на продукцію сільського господарства, які на практиці були нижчими за собівартість, а з іншого боку – до 1998 року в сільському

господарстві зберігався надто високий рівень податкового навантаження, який за твердженням вчених [216, с. 79] складав 42% валового доходу виробників сільськогосподарської продукції.

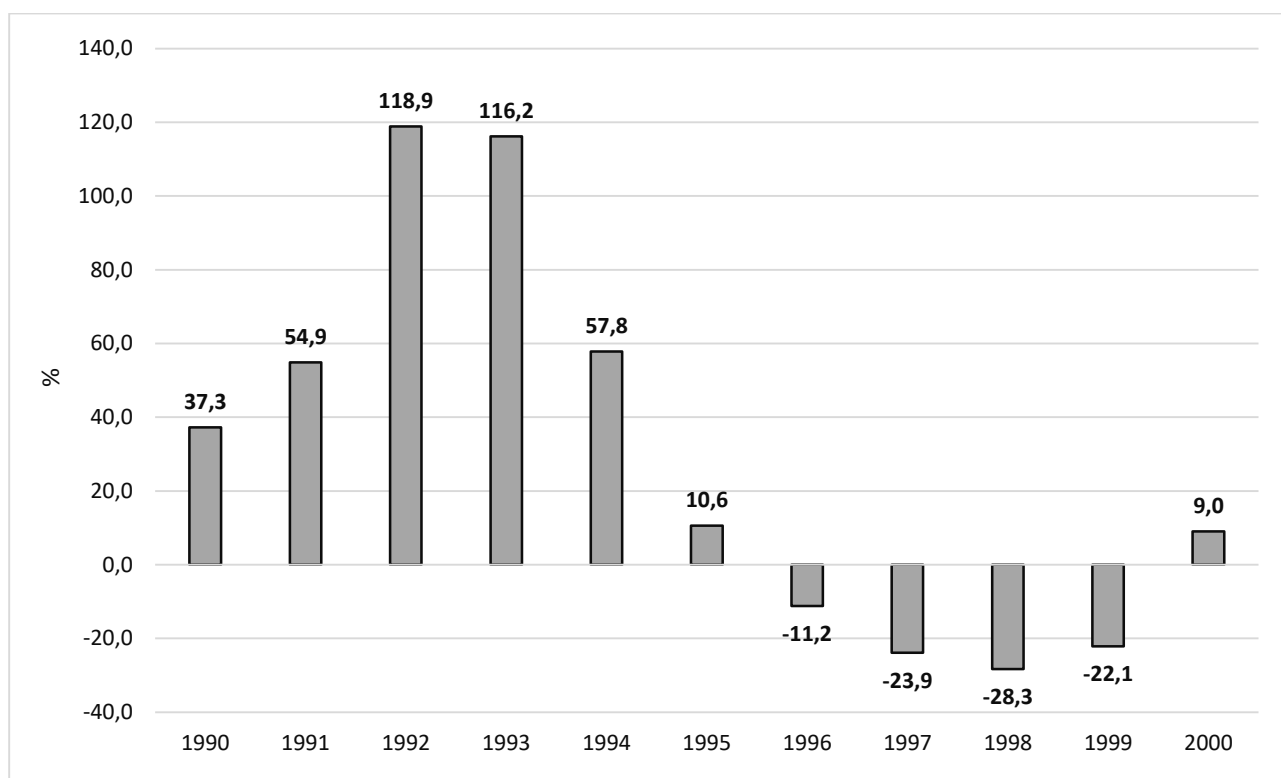

Рис. 2.1. Динаміка рентабельності сільськогосподарських підприємств України у 1990-2000 роках*

*Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики [185]

Державні інвестиції, які в умовах планової, а згодом перехідної економіки України досить часто використовувалися для підтримки галузей економіки, в частині стимулювання розвитку земельних відносин та сільського господарства не мали позитивного стимулюючого ефекту, адже у зв'язку із диспаритетом цін в економіці закупівля сільськогосподарської продукції у державний резерв здійснювалася за цінами, які дорівнювали або були нижчими за собівартість продукції сільськогосподарських підприємств.

Загострення кризи в сільському господарстві призвело до необхідності списання та реструктуризації значної податкової заборгованості сільськогосподарських товаровиробників та підприємств цукрової промисловості у 1998 році. Окрім цього, 18 червня 1998 року Президентом України було видано

Указ «Про єдиний сільськогосподарський податок», яким з 1999 року було запроваджено справляння фіксованого сільськогосподарського податку, який не тільки спростив справляння податків у галузі, а й значно зменшив податкове навантаження.

Крім того, згідно з Указом Президента України від 2 грудня 1998 р. «Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників» сільськогосподарські товаровиробники одержали можливість використовувати нараховані кошти податку на додану вартість на розвиток власної матеріальної бази. В результаті у 2000 р. податкове навантаження на сільськогосподарське виробництво зменшилося до 7%, галузь вперше з 1994 року стала прибутковою. Значно поліпшився фінансовий стан сільськогосподарських підприємств, понад 65% яких закінчили фінансовий рік із прибутками.

Тобто, можна стверджувати, що новий імпульс розвитку земельні відносини і сільськогосподарське виробництво отримали внаслідок впровадження фінансового регулювання, що призвело до зниження диспаритету цін та податкового навантаження.

По-третє, фактична відсутність фінансового регулювання земельних відносин та інституційна слабкість на початку незалежності призвела до непоправимої шкоди найродючішим у світі - українським чорноземам. Більше того, проблема ерозії ґрунтів не зникла й сьогодні. Так, відсутність фінансової підтримки розвитку тваринництва і вже згаданий диспаритет цін запустили механізми згортання кількості великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах (рис. 2.2), що об'єктивно призвело до суттєвого зменшення обсягів внесення органічних добрив, а це в свою чергу, є однією із причин закислення ґрунтів.

Як свідчать дані рисунка 2.2, між внесенням органічних добрив та кількістю великої рогатої худоби існує прямо пропорційний зв'язок, що підкреслює необхідність використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин з метою стимулювання розвитку тваринництва в Україні, адже зниження обсягів органічних добрив призводить до зменшення родючості ґрунтів (рис. 2.3), що призводить до зниження вартості землі та продуктивності

сіськогосподарського виробництва.

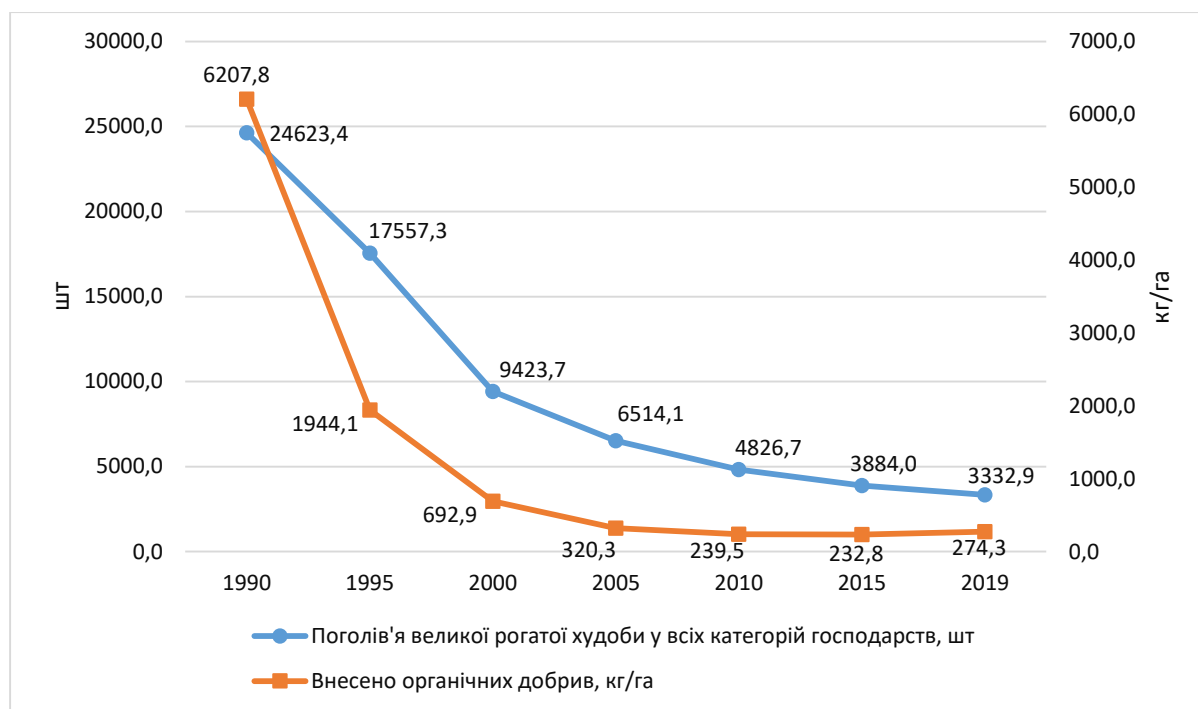

Рис. 2.2. Динаміка поголів'я великої рогатої худоби у всіх категорій господарств та внесених органічних добрив в Україні і 1990-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

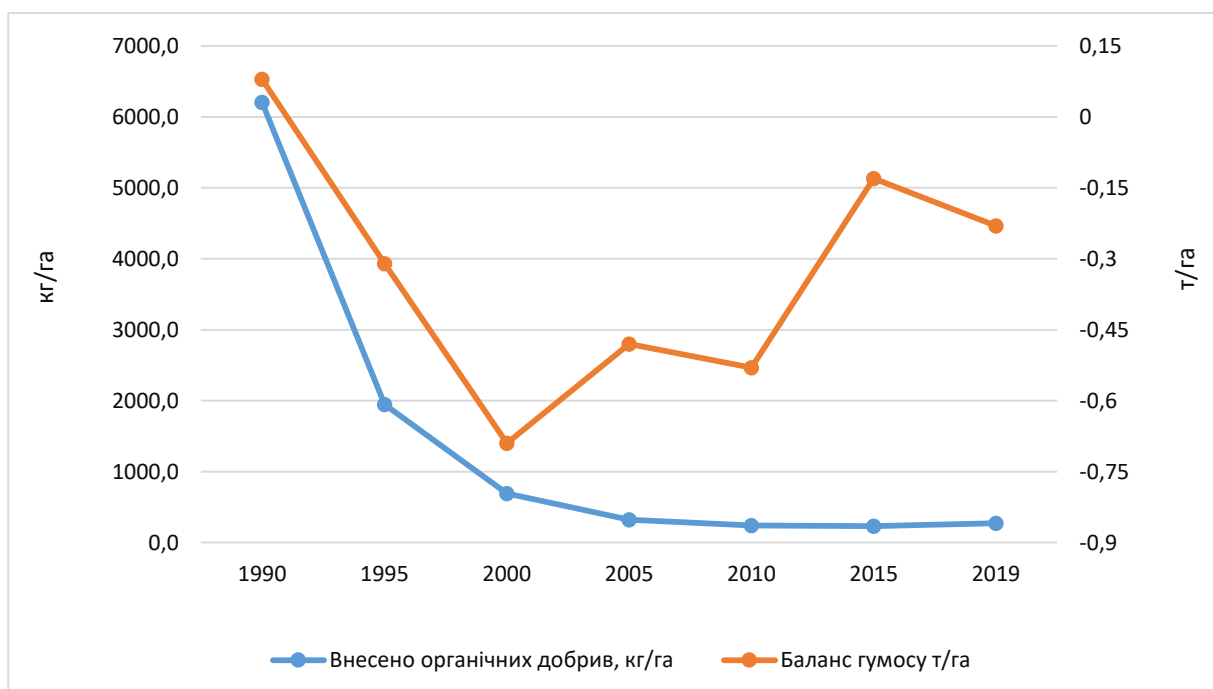

Рис. 2.3. Динаміка внесення органічних добрив та балансу гумусу в ґрунтах України у 1990-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Окрім цього, низький рівень фінансової підтримки розвитку тваринництва та інституційна слабкість у сфері правового регулювання земельних відносин у частині забезпечення раціонального землекористування, на наш погляд, є однією із основних причин безгосподарського використання земель, особливо це стосується проведення науково-обґрунтованих сівозмін, розорення земель та внесення добрив.

Так, аналізуючи структуру посівних площ в Україні та динаміку їх зміни, можемо зробити висновок про неефективне і безконтрольне проведення сівозмін та вирощування виснажливих для ґрунтів сільськогосподарських культур: сої, ріпаку, соняшнику, кукурудзи під зерно (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Посівні площі основних сільськогосподарських культур у 1990-2019 роках, тис. га*

	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.	Приріст 1990-2019 рр.		Питома вага	
								тис. га.	%	1990 р.	2019 р.
Уся посівна площа	32406	30963	27173	26044	26952	26902	27842	-5504	-17,0	100	100
Зернові культури	14583	14152	13646	15005	15090	14739	15318	156	1,1	45,0	55,0
з них: кукурудза	1234	1174	1364	1711	2709	4123	4974	2889	234,1	3,8	17,9
Технічні культури	3751	3748	4187	5260	7296	8350	9026,0	4599	122,6	11,6	32,4
у тому числі											
цукрові буряки (фабричні)	1607	1475	856	652	501	237	221	-1370	-85,3	5,0	0,8
соняшник	1636	2020	2943	3743	4572	5105	5849	3469	212,0	5,0	21,0
ріпак	90	49	214	207	907	682	1285	592	657,8	0,3	4,6
соя	93	25	65	438	1076	2158	1580	2065	2220,4	0,3	5,7
льон-довгунець	172	98	23	25	1	2	18	-170	-98,8	0,5	0,1
Картопля і овоче-баштанні культури	2073	2165	2277	2041	1967	1823	1821	-250	-12,1	6,4	6,5
Кормові культури	11999	10898	7063	3738	2599	1990	1716	-10009	-83,4	37,0	6,2

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Дані таблиці 2.1 свідчать, що загальні обсяги посівних площ за останніх 29 років зменшилися на 5504 тис. га або на 17%, однак при цьому у їх структурі зросли обсяги технічних культур на 4599 тис. га або на 122,6%. Крім цього, аналізуючи питому вагу посівних площ сільськогосподарських культур у загальній структурі посівних площ, відмітимо, що питома вага кормових культур, які

використовувалися для науково-обґрунтованих сівозмін з метою раціонального використання ґрунтів у 1990 році становила 37%, однак через фактичне знищення тваринництва (оскільки кормові культури використовувалися для відгодівлі сільськогосподарських тварин) цей показник у 2019 році становив вже 6,2%. Натомість у структурі посівних площ зросла питома вага технічних культур з 11,6% у 1990 році до 32,4% у 2019 році, однак, якщо врахувати посівні площі кукурудзи під зерно, яка також є виснажливою для ґрунтів, то питома вага виснажливих для ґрунтів культур становитиме 50,3% від загальної посівної площі. Така висока питома вага виснажливих для ґрунтів культур не дозволяє на практиці провести ефективну сівозміну, що в кінцевому підсумку призводить до зниження родючості українських чорноземів, при цьому, зауважимо, що внаслідок використання технологій підвищення родючості, урожайність багатьох технічних культур у 2019 році вдвічі перевищує урожайність 1990 року, а це призводить до додаткового навантаження на ґрунти.

Зважаючи на таку ситуацію, об'єктивно необхідними є посилення фінансового регулювання раціонального використання ґрунтів, застосування науково-обґрунтованих сівозмін, збільшення фінансування розвитку тваринництва, застосування фінансових санкцій проти господарств, які порушують сівозміни та допускають безгосподарське використання земель.

Проаналізувати ефективність фінансового регулювання сівозмін та раціонального використання земель фактично неможливо через відсутність необхідних даних, однак ми запропонували свою методику, яка ґрунтується на аналізі всіх судових рішень за статтею 254 Кримінального кодексу України «безгосподарське використання земель» за такими характеристиками: кількість судових рішень, кількість судових рішень, що стосуються порушення сівозмін або тривалого зниження родючості ґрунтів, кількість штрафів-стягнень на користь держави або місцевого бюджету, кількість штрафів-стягнень з суб'єктів підприємницької діяльності, сума штрафів-стягнень. Отримані аналітичні дані згруповані в табл. 2.2.

Дані таблиці 2.2 свідчать, що з кожним роком збільшується кількість судових

рішень щодо порушення статті 254 Кримінального кодексу України «безгосподарське використання земель», однак якість таких судових рішень є досить низькою, адже основна кількість штрафів накладається на фізичних осіб, а не на юридичних, які недотримуючись сівозмін вдаються до безгосподарського використання земель.

Таблиця 2.2

Результати судових рішень щодо порушення статті 254 Кримінального кодексу України «безгосподарське використання земель»*

Роки	Кількість судових рішень	з них, кількість судових рішень, що стосуються порушення сівозмін або тривалого зниження родючості ґрунтів	Кількість штрафів/стягнень, всього	з них, кількість штрафів/стягнень з СПД	Сума штрафів/стягнень, тис. грн.
2006	2	0	2	1	35,60
2007	5	0	1	1	75,33
2008	6	0	2	0	1,02
2009	10	0	1	1	47,20
2010	15	0	9	5	366,92
2011	12	0	5	3	57,79
2012	12	0	4	2	105,53
2013	8	0	1	1	753,83
2014	14	4	4	2	5184,78
2015	13	2	1	0	14,62
2016	24	5	1	1	135,89
2017	25	5	4	2	699,27
2018	51	8	12	4	621,52
2019	74	14	4	0	13,77

Складено автором на основі аналізу судових рішень, відображених у Єдиному державному реєстрі судових рішень [49]

Узагальнюючи аналітичні дані щодо фактів безгосподарського використання земель можна зробити декілька важливих висновків:

- виявлення фактів кримінальних порушень щодо безгосподарського використання земель у частині порушення сівозміни та тривалого зниження родючості ґрунтів вперше розпочалося лише у 2014 році, а їх кількість, виходячи із наведених вище даних про питому вагу технічних культур у структурі посівних площ (50,3%), на наш погляд, є надто малою та не відображає реального стану справ у системі охорони ґрунтів. Більше того, повідомлення про порушення і позови до суду за порушення сівозмін здійснюють спеціальні державні органи, на які покладені функції з охорони ґрунтів: Інститут охорони ґрунтів, Державна

екологічна інспекція та Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру. Однак, виходячи з аналізу судових рішень, можна зробити висновок, що в Україні до 2014 року була відсутня система нагляду і реального контролю за раціональним використанням ґрунтів. Починаючи з 2014 року, не зважаючи на появу судових рішень щодо порушення сівозмін чи тривалого зниження родючості ґрунтів, система нагляду за раціональним використанням ґрунтів, як свідчить зміст судових рішень, не набула нових якісних характеристик, адже 95% судових рішень стосуються фізичних осіб, які без зміни цільового призначення земельних ділянок допускали зняття родючого шару ґрунту для формування ставків, що підпадає під класифікацію санкції статті 254 КК України – тривале зниження родючості ґрунтів. Інші 5% рішень стосуються фізичних осіб-підприємців, які здійснюють фермерську діяльність і допустили порушення сівозмін;

- кількість штрафів та стягнень на користь держави або місцевого бюджету є досить малою, а їх сума, на наш погляд, є нееквівалентною нанесеній шкоді родючості ґрунтів. Окрім цього, варто зауважити, що кількість штрафів чи стягнень застосованих до фізичних осіб протягом 2006-2019 років перевищує кількість штрафів застосованих до суб'єктів підприємницької діяльності, що свідчить про низький рівень моніторингу раціонального використання землі для ведення сільського господарства в Україні. З іншого боку, переважна більшість штрафів стягуються у відповідності до Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 52-56) внаслідок перекваліфікації судових справ з кримінальних на адміністративні, де розміри штрафів є досить низькими з огляду на заподіяну шкоду і коливаються в межах 20-100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що в грошовому еквіваленті станом на 2019 рік становить 340-1700 грн. У випадку кримінального правопорушення для розрахунку суми штрафів використовується податкова соціальна пільга, яка станом на 2019 рік становить 960,5 грн., а розміри штрафів за безгосподарське використання земель (ст. 254 Кримінального Кодексу України) коливаються від 1000 до 10000 розмірів соціальної пільги, тобто від 960500 до 9605000 грн. Таким чином, фінансові санкції за кримінальне правопорушення є досить вагомими, однак серед наявних

правопорушень штраф у вигляді 5 тисяч неоподаткованих мінімумів був застосований лише одного разу у 2014 році, що підтверджує тези про незадовільний стан системи контролю за раціональним використанням ґрунтів, адже за твердженням експертів [103], діяльність більшості агрохолдингів та сільськогосподарських підприємств спрямована на високомаржинальні напрямки сільського господарства – вирощування соняшнику, ріпаку, сої, нехтуючи при цьому внесенням науково-обґрунтованої норми мінеральних добрив (рис. 2.4).

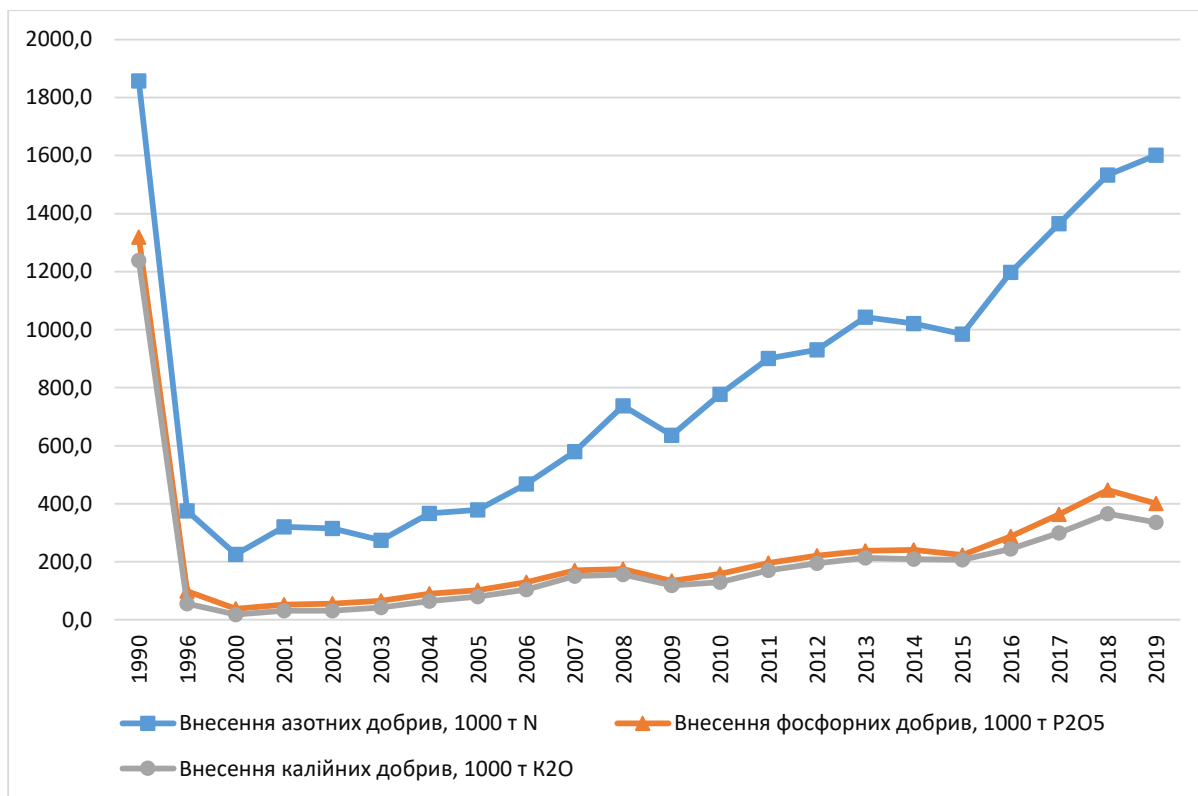

Рис. 2.4. Динаміка внесення мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами України у 1990-2019 роках *

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Дані рисунку 2.4. свідчать, що темпи зростання внесення азотних добрив значно перевищують темпи зростання внесення фосфорних та калійних добрив, що пов'язано із стимулюванням врожайності, адже азотні добрива дозволяють значно підвищити врожайність сільськогосподарських культур, зокрема соняшнику, ріпаку, сої, кукурудзи, які користуються попитом на світових ринках продукції сільського господарства. Однак, нестача калійних та фосфорних добрив призводить

до порушення структури живлення рослин та погіршення родючості ґрунтів, що в майбутньому може призвести до зниження врожайності не зважаючи на надання переваги азотним добривам.

Внесення добрив та науково-обґрунтовані сівозміни повинні бути найважливішими об'єктами органів нагляду за раціональним використанням ґрунтів, а порушення нормативів внесення як мінеральних, так і органічних добрив повинні стати приводом для відкриття кримінальних проваджень для юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, які ведуть фермерське господарство із застосуванням суворих фінансових санкцій, як невід'ємного елемента фінансового регулювання земельних відносин в Україні.

Окрім інституційної слабкості та нераціонального використання ґрунтів з точки зору структури посівних площ і культур рослинництва, досить важливою особливістю розвитку земельних відносин в Україні є дисбаланси в розподілі земельного фонду як за типом власності, так і за видами та формами сільськогосподарських підприємств.

Процеси розподілу земельного фонду України після здобуття незалежності є основою земельної реформи, яка за даними вчених та експертів, триває найдовше у світі, фактично 29 років. Розподіл земельного фонду за типом власності спрямований на формування ефективних господарів-власників землі, виходячи із постулатів класичної економічної теорії А.Сміта, де держава вважається неефективним менеджером. З цих позицій, цілями земельної реформи є роздержавлення земельних ресурсів земель сільськогосподарського призначення та формування ринку землі.

Науковці [139; 23; 108] виділяють декілька етапів земельної реформи, протягом яких відбувалося роздержавлення земельного фонду України, однак зауважимо, що активні процеси передачі землі з державної власності в приватну фактично завершилися в 2001 році, а після цього періоду зменшення державної власності на землю відбувалося лише в межах сільськогосподарських угідь. Тому, на наш погляд, поділ на етапи мав місце на початкових стадіях земельної реформи, коли за 10 років частка державної власності на землю зменшилася удвічі (рис. 2.5).

Після 2000 року, варто акцентувати увагу на розподіл земельного фонду, зокрема земель сільськогосподарського призначення між типами та формами підприємств.

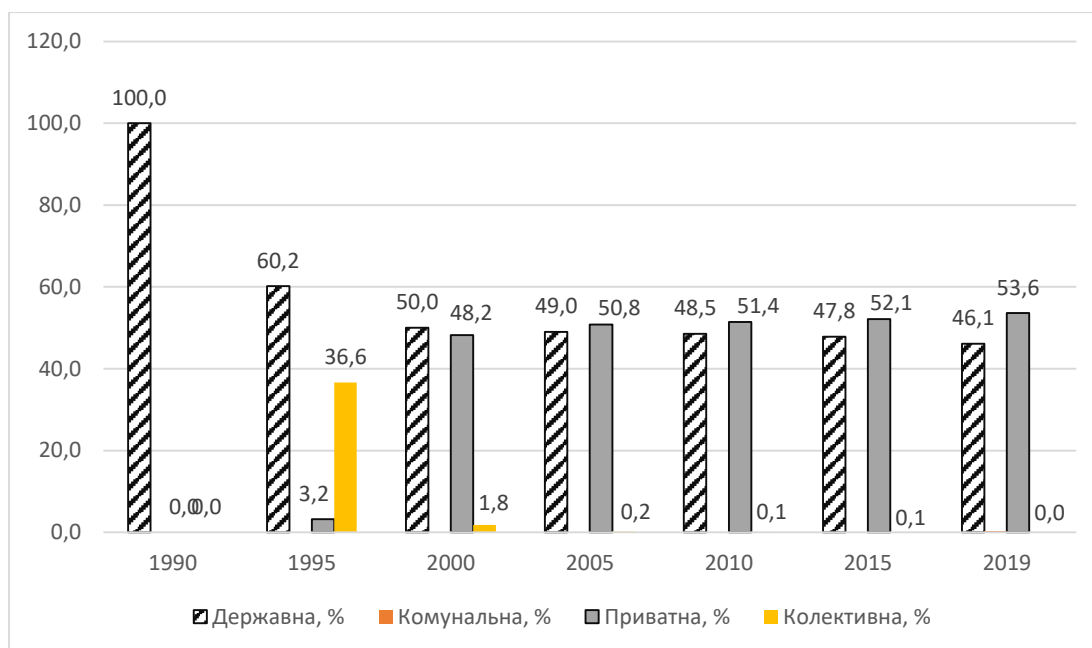

Рис. 2.5. Розподіл земельного фонду України на формами власності у 1990-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Дані рисунку 2.5 свідчать про доволі затяжний етап земельної реформи в частині передачі землі, що перебувала в держаній власності в приватну власність. Так, перші 5-6 років земельної реформи супроводжувалися передачею землі з державної власності колективним господарствам, що на наш погляд, суттєво зменшувало ефективність такої реформи, адже колективні господарства були створені на основі фактично збанкрутілих колгоспів і радгоспів, а це, з одного боку, не дозволяло організувати прибуткове сільськогосподарське виробництво, а з іншого – діяльність колективних господарств супроводжувалася конфліктами між їх учасниками щодо обов'язків, повноважень та прав співвласників землі. Тобто, колективна власність на землю, як і державна, не створювала основ для формування ефективних господарів-власників земельного фонду України, адже через організаційну специфіку колективні господарства не могли використати наявні фінансові інструменти щодо формування фінансових ресурсів для розвитку сільського господарства. Приватна власність на землю в середині 90-х минулого

століття складала лише 3,2%.

Після 1995 року з прийняттям низки Указів Президента України щодо реформування земельних відносин та проведення розпаювання земель сільськогосподарського призначення між учасниками колишніх колгоспів, радгоспів, працівників соціальної сфери, частка приватної власності на землю стрімко зростала і в 2000 році досягла 48,2%. Таким чином, перше десятиліття земельної реформи можна назвати втраченим десятиліттям, адже повільна передача земельного фонду з державної у приватну власність унеможлиблювала ефективний розвиток сільського господарства, залучення фінансових ресурсів та раціонального використання землі.

Впродовж 2000-2019 років частка земель, які перебувають у приватній власності перевищила частку земель, що перебувають у державній власності, а в сегменті земель сільськогосподарського призначення така перевага є суттєвою, адже частка приватної власності становить 75%. (рис. 2.6).

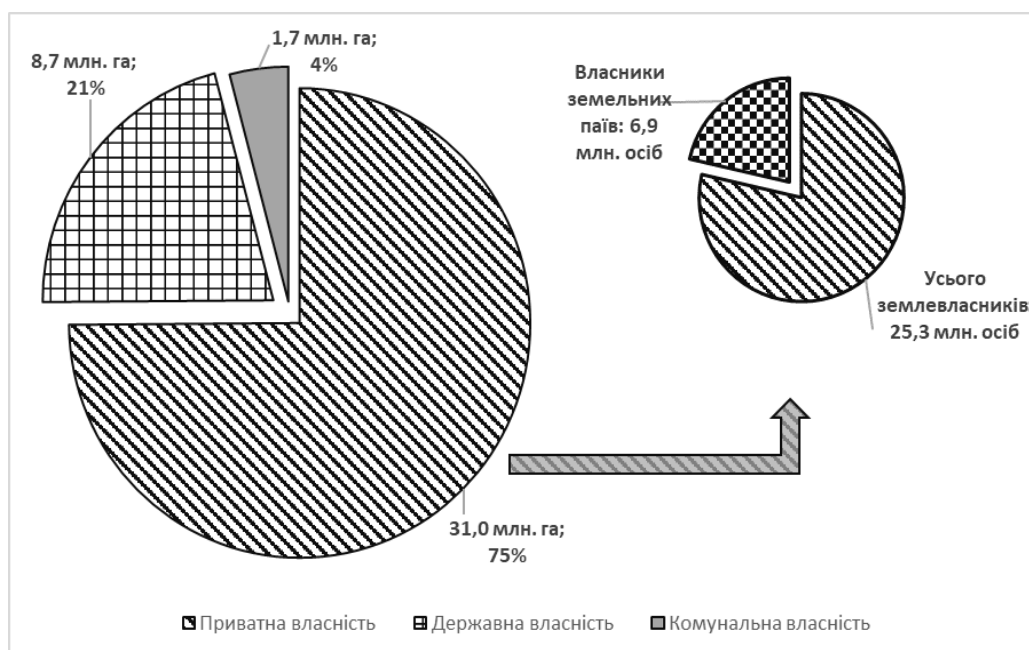

Рис. 2.6. Розподіл земель сільськогосподарського призначення в Україні за формами власності станом на 01.01.2019 року*

*Розраховано автором за даними Держгеокадастру України [29]

Як бачимо з рисунку 2.6 частка земельних угідь, які перебувають у приватній власності значно перевищує частку угідь, що перебувають у державній та

комунальній власності. При цьому кількість землевласників та землекористувачів земельних угідь складає 25,3 млн осіб, з них 6,9 млн. осіб становлять власники паїв.

Власники паїв в Україні в основному передають свої земельні ділянки в оренду сільськогосподарським підприємствам та фермерам. Так, станом на 01.01.2019 року в структурі використання сільськогосподарських угідь 56% площі припадало на ділянки орендовані у власників землі, 8 % площі сільськогосподарських угідь орендовано в держави і лише 29% площі оброблялися власниками земельних ділянок (рис. 2.7).

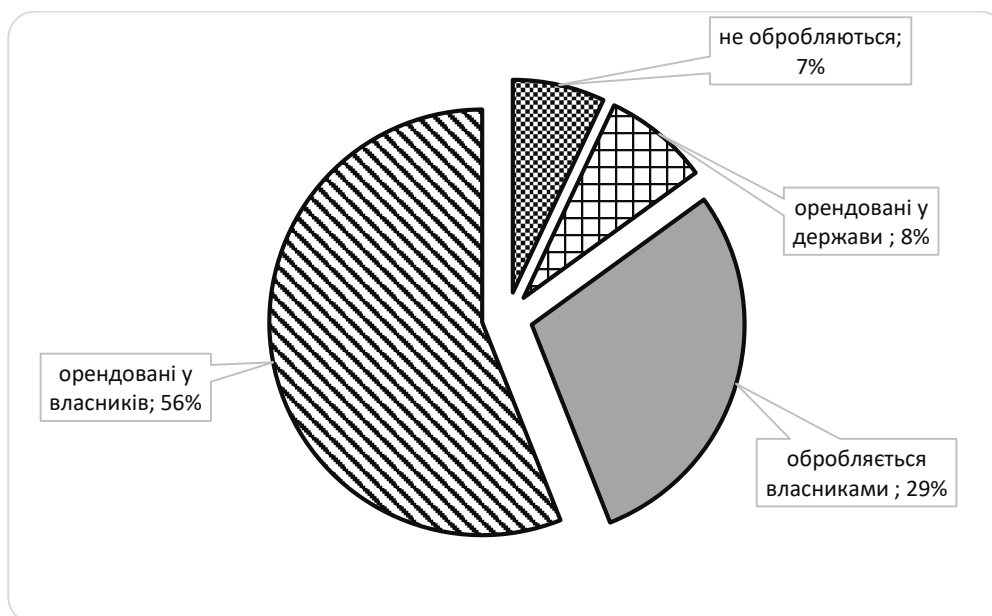

Рис. 2.7. Структура використання сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2019 року*

*Розраховано автором за даними Держгеокадастру України [29]

Велика частка орендованих земель у структурі використання сільськогосподарських угідь свідчить про те, що в Україні добре розвинуті земельні відносини засновані на оренді землі, які дають змогу сільськогосподарським підприємствам зосереджувати у власності та в користуванні великі обсяги площ сільськогосподарських угідь, які дозволяють реалізувати підприємницьку діяльність у сфері сільського господарства.

Маючи можливість залучати для ведення сільського господарства земельні ділянки на правах оренди в Україні розподіл земель сільськогосподарського призначення, на наш погляд, має суттєві дисбаланси (додаток А). Так, малі

підприємства, які складають близько 88% від загального обсягу сільськогосподарських підприємств мають у власності та користуванні лише близько 23% площі сільськогосподарських угідь. Середні підприємства, які мають у власності та користуванні 1000-3000 га землі становлять 7,9-8,7% від загальної кількості с/г підприємств, а площі с/г угідь складають 30,4% станом на 2018 рік. Великі підприємства (3000,1-10000 га) складають 3% від загальної чисельності, а площі їх с/г угідь – 26,4%. При цьому варто зауважити, що кількість малих підприємств у 2018 році порівняно з 2008 роком зменшилася на 9235 одиниць, середніх і великих на 715 і 511 одиниць відповідно. Разом з цим, зменшилася площа с/г угідь малих підприємств на 255 тис га, середніх – на 1321 тис. га, великих – на 1903,1 тис. га. Натомість кількість найбільших підприємств 95%, з яких є агрохолдингами та мають у власності і користування більше 10000 га зроста з 93 одиниць у 2008 році до 180 у 2018 році, а частка с/г угідь з 1721,7 тис. га до 3977,6 тис. га відповідно.

Таким чином, аналізуючи динаміку розподілу земель сільськогосподарського призначення між різними типами підприємств, можна зробити висновок, що в Україні зростає концентрація с/г угідь в агрохолдингів, які за обсягом площ с/г угідь зрівнялися із малими підприємствами, що налічують майже 40 тис. одиниць. Більше того, на початок 2014 року (до війни з Росією) за обсягом площ с/г угідь агрохолдинги перевищили малі підприємства, однак через анексію Криму та війну на Донбасі частка площ земель сільськогосподарського призначення зменшилася на 1564,8 тис. га, що мало вплив на показник всіх типів підприємств за кількістю земельних угідь. Збільшення площ с/г угідь сконцентрованих в агрохолдингів з одного боку свідчить про ширші економічні можливості даних підприємств порівняно з малими і середніми підприємствами через присутність іноземного капіталу та преференції у сфері зернотрейдерства, а з іншого – зменшення кількості малих фермерських господарств є основою для повільного занепаду сільських населених пунктів, адже агрохолдинги чи великі підприємства фактично не використовують робочу силу з числа пайовиків чи інших орендодавців орієнтуючись на використання великогабаритної техніки та GPS-технологій. Малі

сімейні фермерські господарства, які працюють в основному на селі, залучають робочу силу із села, що підтримує його фінансову спроможність та соціальний стан.

Таким чином, дисбаланс розподілу земельного фонду в сторону великих підприємств та агрохолдингів вимагає розробки ефективної політики регулювання земельних відносин в частині фінансової підтримки фермерства з метою збереження сільських населених пунктів та його фінансово-економічного потенціалу.

Окрім цього, однією із ключових особливостей розвитку земельних відносин в Україні є існування фрагментарного ринку землі і ринку прав оренди землі. Так, на сьогоднішній день в Україні існує лише ринок земель не сільськогосподарського призначення, який активно розвивається, а купівля-продаж землі здійснюється за ринковою ціною, яка формується на основі врахування нормативної грошової оцінки землі, місцезнаходження ділянки, близькості до міст, комунікацій тощо. Ринок землі сільськогосподарського призначення відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» №552-IX від 31.03.2020 року має запрацювати з 01.07.2021 року, а до липня 2021 року фактично продовжується дія мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення.

Питання впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення є однією із найбільш дискусійних тем у сфері наукової думки, аграрного бізнесу та економічної політики впродовж усіх років здійснення земельної реформи в Україні. Переваги запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення, які активно обговорюються і навіть лобіюються у політичних, бізнесових та наукових колах, можна згрупувати за такими напрямками [130, с. 968]:

- формування ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення під впливом законів вільного ринку;
- збільшення вартості оренди землі внаслідок зростання вартості земельної ділянки спричиненої законами вільного ринку;
- збільшення ефективності сільськогосподарського виробництва та

експортного потенціалу аграрних підприємств;

- можливість залучення додаткових ресурсів для розвитку аграрного бізнесу, зокрема малими фермерськими господарствами і фізичними особами-підприємцями, за умови надання землі в заставу комерційним банкам;

- збільшення інвестицій, зокрема іноземних, в аграрну сферу;

- підвищення рівня раціонального використання землі сільськогосподарського призначення та охорони ґрунтів.

На наш погляд, окреслені вище переваги запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні є доволі дискусійними, а їх підтвердження чи спростування вимагає детального аналізу наявних вихідних умов.

Так, однією із головних тез, яка покликана відобразити основну перевагу ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні є переконання бізнесу та власників паїв щодо впровадження справедливої ціни на земельні ділянки під впливом законів вільного ринку. Однак, аналізуючи останні наукові праці у сфері економіки, зокрема таких авторів, як: Ха-Юн Чанга [211], Аджемоглу Д., Робінсона Д. [3], Райннерта Е. [169], можна зробити висновок, що вільний ринок є радше абстрактним ідеалом, а ніж реальною можливістю забезпечення економічного процвітання, адже впровадження взаємовигідної торгівлі чи в цілому господарської діяльності на засадах вільного ринку вимагає однакових вихідних умов для всіх учасників. У випадку вітчизняних реалій не всі учасники земельних відносин мають однакові фінансові можливості для придбання земельних ділянок, що автоматично породжує ризики монополізації сільськогосподарських угідь агрохолдингами та іноземними підприємствами, які мають значно більші фінансові ресурси, ніж малі та середні вітчизняні аграрні підприємства.

Окрім цього, важливим є аналіз сторони пропозиції, тобто власників земельних паїв, які налічують 6,9 млн. осіб в частині їх вікової структури. За останні 8 років в Україні було проведено декілька статистичних досліджень та соціологічних опитувань власників паїв, за результатами яких частка власників паїв старших за 60 років коливається в межах 50%, тобто більшість земельних паїв

перебувають у власності пенсіонерів. Аналізуючи фінансову спроможність пенсіонерів, виходячи з їх пенсійного забезпечення, можна зробити висновок, що особи, які отримують середню і нижчу за середню пенсію (згідно з даними Пенсійного фонду України – близько 80% пенсіонерів), перебувають поза межею бідності відповідно до критеріїв Світового банку та ООН, які становлять 5,05 дол. США доходу на день (рис. 2.8).

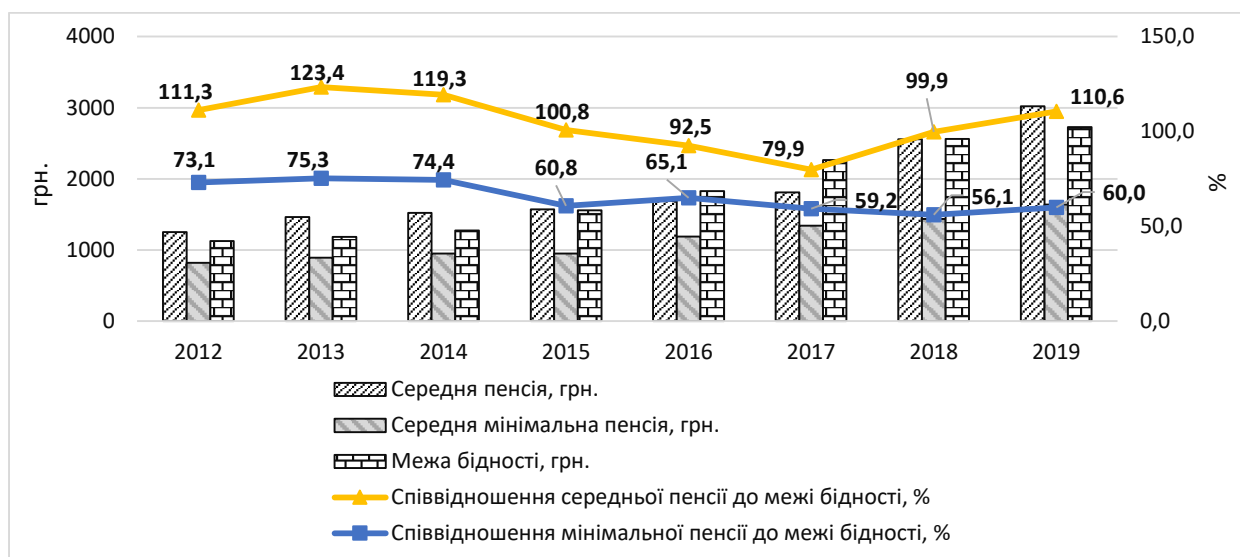

Рис. 2.8. Динаміка розміру пенсії, мінімальної пенсії та межі бідності в Україні у 2012-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Пенсійного фонду України [54] та Міністерства соціальної політики України [135]

Тобто пенсіонери, які фактично перебувають поза межею бідності та є власниками земельних паїв, становлять групу ризику, яка за умови запровадження повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення з високою імовірністю першою буде продавати земельні паї за ціною еквівалентною нормативній грошовій оцінці землі – 15-30 тис. грн. за гектар. В цьому контексті виникає запитання про справедливість ринкової ціни на землю. Є різні дискусії з цього питання, де, в основному, обґрунтовують тези щодо збільшення темпів продажу земельних паїв їх власниками не більше, ніж 3-5%, що поступово дозволить підвищити ціну продажу земельних ділянок. Однак, якщо звернути увагу на середню чисельність смертності серед власників земельних паїв, яка становить

350 тис. осіб на рік та прогнози значення смертності впродовж наступних 5 років у кількості 1554 тис. осіб, то є всі підстави стверджувати, що земельні паї продаватимуться за мінімальною ціною, або переходитимуть у категорії відумерлої спадщини. Зважаючи на те, що в прийнятому Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» №552-ІХ від 31.03.2020 [149] немає жодних обмежень на придбання землі юридичними особами після 2024 року, агрохолдинги з потужними фінансовими ресурсами матимуть переваги на ринку земель сільськогосподарського призначення над іншими конкурентами з боку фермерства.

Що ж стосується тези про збільшення вартості оренди землі, то на наш погляд, її вартість можна збільшити і без запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення шляхом запровадження електронних торгів правами оренди на землю, адже Україна вже має успішний досвід, де середній розмір річної орендної плати за ділянки с/г призначення державної власності, переданих в оренду на земельних торгах, більш ніж удвічі перевищує середній розмір орендної плати за паї, 3431 грн/га проти 1613 грн/га відповідно. Тому організація земельних торгів у сфері оренди земельних паїв населення може бути одним із шляхів збільшення орендної плати.

Окрім цього, досить широко в наукових та політичних колах обґрунтовано таку перевагу вільного ринку землі сільськогосподарського призначення як підвищення рівня ефективності сільськогосподарських підприємств, однак, оцінюючи статистичні дані щодо рентабельності аграрних підприємств, можемо засвідчити, що їх діяльність є найефективнішою серед всіх представників вітчизняного бізнесу (рис. 2.9).

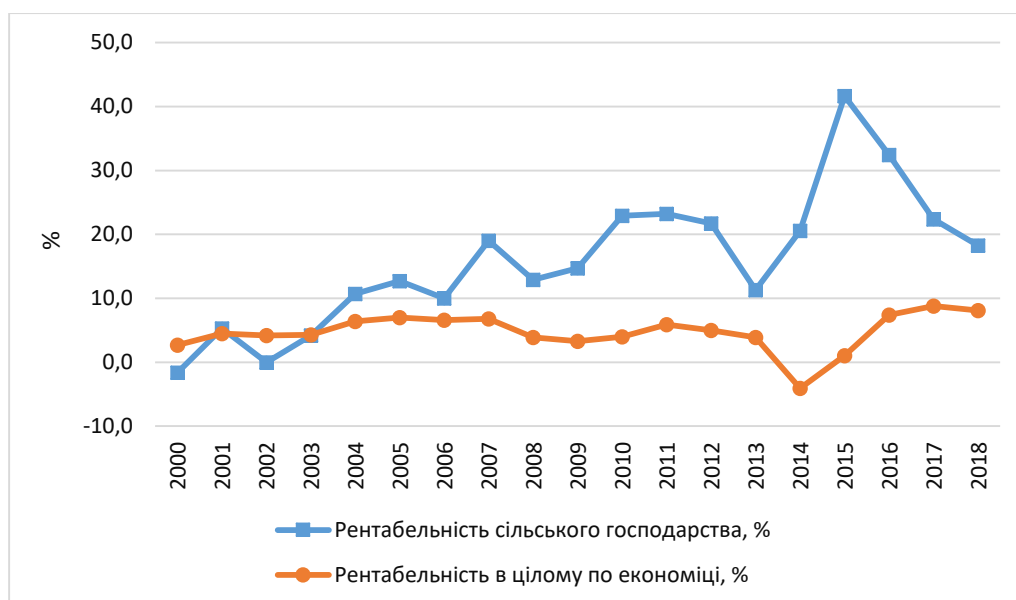

Рис. 2.9. Динаміка рентабельності аграрної галузі та економіки України у 2000-2018 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Як бачимо з рисунку 2.9 зростання рентабельності підприємств аграрного сектору розпочалося з 2001 року, а з 2004 року за цим показником агровиробники перевищили середній показник по економіці України. Рентабельність сільськогосподарського виробництва є вищою від рентабельності промисловості, фінансової і банківської справи та інших вагомих для національної економіки галузей (додаток Б).

Зростання рентабельності сільського господарства в Україні і підтримка цього показника на високому рівні впродовж останніх років зумовлена, на наш погляд, двома факторами: 1) зростанням земельного банку агрокомпаній, левову частку якого становлять орендовані землі у власників паїв за низьку оренду плату; 2) зростанням цін на продовольство на світових ринках, що стимулює вітчизняний експорт зернових та рослинного масла (рис. 2.10).

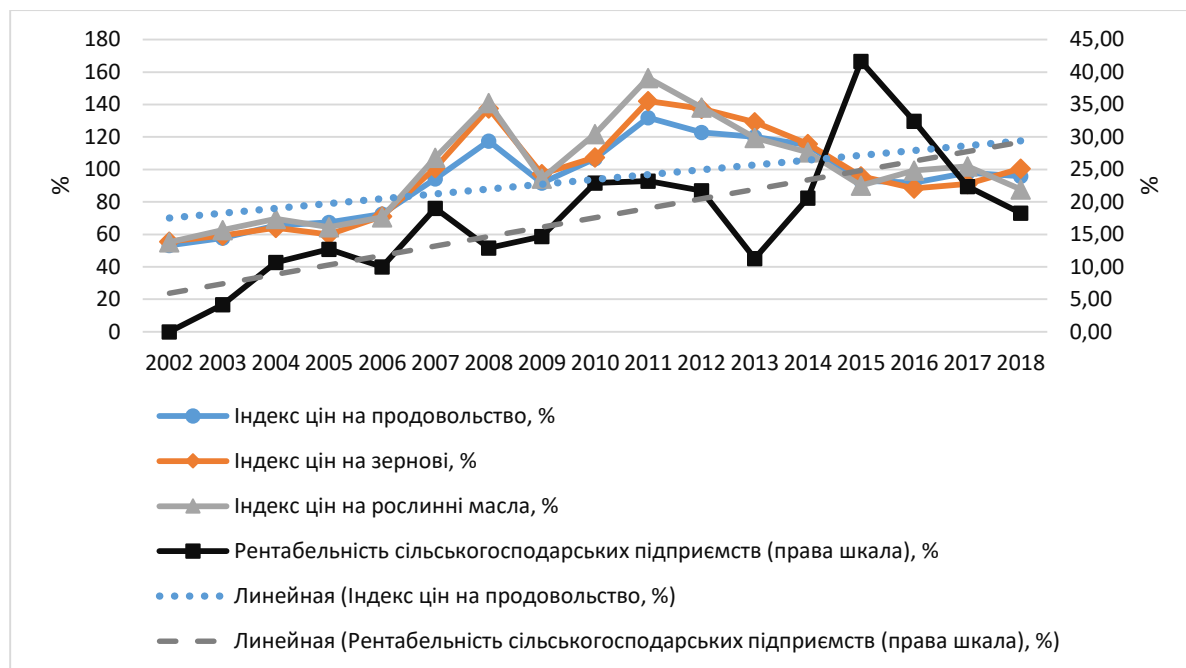

Рис. 2.10. Динаміка рентабельності сільськогосподарських підприємств України та індексу цін на продовольство на світових товарних ринках у 2002-2018 роках

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185] і Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [60].

Дані рисунку 2.10 підтверджують тезу про позитивний вплив зростання цін на продовольство у світі на рентабельність сільськогосподарських підприємств, однак поряд з цим варто звернути увагу на пікове зростання рентабельності у 2014-2015 роках, що зумовлено трикратною девальвацією гривні, яка призвела до зростання вартості експорту сільськогосподарської продукції у гривневому еквіваленті при фактично незмінних цінах оренди землі.

Високий рівень цін на продовольство у світовій економіці та загострення проблеми продовольчих криз внаслідок швидкого зростання населення планети підвищує цікавість до українського ринку землі з боку іноземних аграрних компаній, що, на наш погляд, зумовлює головний ризик впровадження вільного обігу землі сільськогосподарського призначення – порушення національних інтересів та квазі-колонізації українських земель. Відтак дозвіл на продаж землі будь-яким юридичним особам без створення відповідних запобіжників може призвести до катастрофічних наслідків для земельних відносин, на зразок Мадагаскару, де земельний потенціал використовується для забезпечення

продовольчої безпеки іноземних інвесторів, корінне населення страждає від голоду, а держава – від недоотримання прибутків.

Ще одна перевага впровадження ринку землі, яка полягає в отриманні можливостей надання землі сільськогосподарського призначення в заставу комерційним банкам для залучення кредитів з метою розвитку сільського господарства виглядає досить сумнівною і безперспективною. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» №552-IX від 31.03.2020 року до 1 січня 2024 року загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати ста гектарів, а з 1 січня 2024 року – не більше, ніж десять тисяч гектарів. При цьому, в Законі зазначено, що до 1 січня 2030 року вартість одного гектара землі не може бути нижчою, ніж його нормативна грошова оцінка (станом на 01.01.2020 року середня нормативна грошова оцінка землі сільськогосподарського призначення складає 27500 грн.). Тобто, на сьогоднішній день вартість 100 гектарів землі сільськогосподарського призначення складе 2,75 млн грн., а вартість 10000 гектарів – 275 млн. грн. Розрахунок суми кредиту під заставу земель с/г призначення та кількості с/г техніки, яку зможуть придбати аграрні підприємства чи громадяни, що мають у власності 100, 1000 та 100000 га поданий у додатку В.

Виходячи з отриманих даних (додаток В), можемо зробити висновок, що для малих підприємств, які матимуть у власності 100-1000 га землі, можливість надання землі с/г призначення в заставу за банківським кредитом не матиме великої вигоди, адже встановлений НБУ коефіцієнт ліквідності застави у вигляді земельної ділянки становить 0,35 [184], а отже, зменшує суму кредиту в три рази порівняно із вартістю земельної іпотеки. Таким чином, маючи у власності 100 га землі, підприємство (фермер) може розраховувати на кредит вартістю у 960 тис. грн., яка еквівалентна вартості 2 малогабаритних тракторів білоруського виробництва [224]. Підприємства, що матимуть у власності 1000 га землі, зможуть придбати в кредит 2 трактори білоруського виробництва, один трактор, один

комбайн та один вантажний автомобіль українського виробництва. Для малих с/г підприємств, яких в Україні налічується 39 тис. одиниць, придбання 5 с/г машин не вирішить проблем щодо забезпечення конкурентоспроможності та збільшення ефективності агропромислового виробництва. Більше того, за сучасної реальної ефективної ставки відсотка в 29,6% річних і 0,3 страхового тарифу [78] переплата за кредитом буде надто великою, що зробить нецікавими такі кредити для малого аграрного бізнесу. Щодо великих підприємств, то їх земельний банк дозволить отримати кредит для придбання високопродуктивної с/г техніки іноземного виробництва.

Таким чином, земля як предмет застави не вирішує проблеми розвитку агропромислового виробництва в сегменті малих підприємств і фермерів, що вимагає організації ефективного фінансового регулювання земельних відносин, спрямованого на стимулювання не лише банківського пільгового кредитування, але й розвитку тваринництва, ефективного використання ґрунтів, розбудови виробництва з повним циклом переробки тощо.

Однією із сумнівних переваг вільного ринку земель сільськогосподарського призначення є підвищення рівня раціонального використання землі, адже, як вже зазначалося вище, фінансово стабільні та достатні агрохолдинги і великі аграрні підприємства із земельним банком більше 10000 га не забезпечують ефективної сівозміни, орієнтуючись на вирощування маржинальних с/г культур для експорту на світові ринки. Збільшення кількості агрохолдингів внаслідок відміни мораторію на продаж землі с/г призначення, на наш погляд, за відсутності ефективного правового і фінансового контролю, тільки підвищить ризики втрати родючості українських чорноземів.

Зростання інвестицій, як задекларована перевага ринку землі сільськогосподарського призначення, також виглядає сумнівною, адже у зв'язку з високим рівнем корупції, негативним інвестиційним кліматом, війною з Росією, головним зовнішнім інвестором України, є її громадяни-заробітчани. Безумовно, у сфері земельних відносин ситуація з іноземними інвестиціями буде іншою, адже з метою запобігання продовольчій кризі світові лідери аграрного ринку через

українські юридичні компанії намагатимуться набути у фактичну власність великі території землі с/г призначення, як це було зроблено, скажімо, в Мадагаскарі.

Тому в зазначеному контексті необхідно розробити ефективну державну політику, виходячи із збереження національних інтересів України, її територіальної цілісності та продовольчої безпеки, активно застосовуючи інструменти фінансового регулювання земельних відносин, створюючи можливості для успішного розвитку сімейного фермерства, агропромислового виробництва з високим рівнем доданої вартості та забезпечення справедливої вартості земельних ресурсів для всіх учасників земельних відносин.

2.2. Специфіка формування нормативної грошової оцінки землі та використання бюджетно-податкових інструментів фінансового регулювання земельних відносин

Проаналізувавши особливості розвитку земельних відносин в Україні впродовж років незалежності, слід відмітити незначну роль фінансового регулювання в контексті побудови економічного базису для ефективної реалізації земельних відносин, розвитку аграрного сектору, раціонального землекористування та досягнення високого рівня продовольчої безпеки. Разом з тим, зважаючи на відсутність чіткої стратегії розвитку земельних відносин та виваженої аграрної політики, слід констатувати, що формування ефективного механізму фінансового регулювання земельних відносин не може відбуватися без належного взаємозв'язку з правовими, економічними та стратегічними напрямками державного регулювання економіки.

За умови відсутності повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення та враховуючи розвинені орендні відносини в Україні, одним із головних інструментів фінансового регулювання земельних відносин вважаємо нормативну грошову оцінку землі. Хоча визначення вартості земель сільськогосподарського призначення шляхом розрахунку нормативної грошової оцінки землі значною мірою належить до інструментів економічної політики, на

практиці нормативна грошова оцінка землі, відповідно до Закону України «Про оцінку земель» [162], є базовою вихідною умовою для таких інструментів фінансового регулювання земельних відносин як визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, вартості земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд, а також при розробці показників і механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель.

Таким чином, за умови відсутності ринку земель сільськогосподарського призначення і на початкових стадіях його функціонування в майбутньому, нормативна грошова оцінка землі слугує інструментом прямого фінансового впливу держави на регулювання земельних відносин, яке через зміну параметрів самої нормативної грошової оцінки землі (що сьогодні виступає у ролі базової вартості земельних ділянок) та параметрів податкового навантаження дозволяє регулювати не лише діяльність аграрних підприємств, але й формулювати справедливу ціну оренди землі у її власників, а також початкову ціну на землі сільськогосподарського призначення під час повноцінного функціонування ринку землі в Україні.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» визначено, що «до 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку» [149], тобто нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення впродовж наступних десяти років слугуватиме базовим інструментом формування ринкової ціни на земельні ділянки, а також базовою основою надходжень до місцевого і державного бюджетів від правочинів із земельними ділянками.

Відтак, зважаючи на такі обставини, постає цілком логічне запитання про адекватність розміру нормативної оцінки землі сільськогосподарського

призначення вітчизняним реаліям ведення сільського господарства та факторам визначення вартості землі у країнах Європи і світу. Особливо це питання актуалізується на фоні дискусій щодо формування справедливої ринкової ціни на землі сільськогосподарського призначення в Україні після запровадження повноцінного ринку землі, проводячи аналогії з позитивними прикладами становлення високої вартості землі в європейських країнах, зокрема Польщі.

Для визначення адекватності нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення в Україні порівняно з європейськими країнами, на наш погляд, доцільно порівняти основні фактори впливу на формування ціни на земельні ділянки в країнах Європи та Україні на основі кореляційно-регресійного аналізу.

Для порівняльного аналізу ми обрали 7 країн Європейського Союзу, виходячи з величини території країни та наявності необхідних статистичних даних, що відображають вартість землі сільськогосподарського призначення за останні 18 років, а саме: Францію, Іспанію, Швецію, Фінляндію, Польщу, Сполучене Королівство та Румунію.

Аналізуючи динаміку зростання вартості землі сільськогосподарського призначення у згаданих вище країнах, можемо зробити висновок, що одним із головних факторів впливу на позитивний тренд зростання ціни за один гектар землі сільськогосподарського призначення є ВВП на одну особу населення, який визначає рівень розвитку економіки країни та є одним із факторів внутрішнього попиту в тій чи іншій державі. Кореляційний аналіз наведених в додатку Е та даних (табл. 2.3) показав, що в досліджуваних країнах Європи існує прямий взаємозв'язок між ціною на землю та ВВП на одну особу населення, адже коефіцієнти кореляції становлять більше 0,75 (лише у Сполученому Королівстві цей показник є дещо нижчим, що, на наш погляд, зумовлено надзвичайно високим рівнем розвитку аграрного сектору, заснованого на багатовікових традиціях, високому рівні захисту прав власності, економічної і фінансової свободи тощо).

Таблиця 2.3

Результати кореляційного аналізу факторів впливу на вартість землі

сільськогосподарського призначення в Україні та деяких країнах Європи
у 2010-2019 роках*

	Країна	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Валовий залишок поживних речовин на гектар	Чистий притік прямих іноземних інвестицій, євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
Вартість 1 га землі сільськогосподарського призначення (рілля)	Україна (розрахунок вартості землі в євро)	- 0,0957	-0,2389	-0,3209	0,2207	-0,1774	-0,2470	-0,0129	-0,4564
	Україна (розрахунок вартості землі в гривні)	0,6843	-0,3560	0,3144	-0,5667	0,3718	0,7993	0,0549	0,8122
	Франція	0,7590	0,8216	0,8677	0,6731	0,5294	-0,7028	0,5798	0,8541
	Іспанія	0,7492	-0,1908	0,3963	0,8288	0,3817	-0,1854	-0,1344	0,4843
	Швеція	0,7934	0,8304	0,2997	0,3271	0,6386	-0,7602	-0,4140	0,8238
	Фінляндія	0,8438	0,7464	0,0107	0,8349	0,7464	-0,4833	-0,1847	0,6128
	Польща	0,8876	0,7651	-0,1214	0,5484	-0,1199	0,1070	0,3874	0,7411
	Сполучене Королівство	0,5601	-0,5842	0,1609	0,6848	0,5493	-0,6741	-0,0953	0,2196
	Румунія	0,7853	0,7778	0,8035	0,6387	0,3649	-0,3601	0,2577	0,7305

*Розраховано автором за даними Євростату [230]

Що ж стосується України, то результати дослідження залежать від врахування номінальних і реальних показників. Так, якщо вартість одного гектара землі сільськогосподарського призначення в Україні виражена у гривневому еквіваленті, то простежуємо позитивний і значущий зв'язок вартості землі і ВВП на одну особу населення, який виражений у євро. Однак, якщо вартість землі сільськогосподарського призначення виражена у євро, тобто відображає реальну оцінку землі без врахування курсових різниць, то коефіцієнти кореляції є абсолютно незначущими.

Така ситуація є цілком зрозумілою, адже в Україні нормативна грошова оцінка землі встановлюється адміністративно на основі Методики нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення в національній грошовій одиниці – гривні. Відсутність прив'язки нормативної грошової оцінки

землі до долара США або євро, на наш погляд, є основною причиною недооцінки вартості земель сільськогосподарського призначення в Україні, що, у свою чергу, призводить до зниження орендної плати, податкових надходжень, а також стимулює екстенсивний розвиток сільського господарства.

Зважаючи на те, що вітчизняне сільськогосподарське виробництво є експортоорієнтованим, переважна більшість аграрних підприємств отримують виручку в іноземній валюті, що за умови девальвації гривні створює певні переваги від курсових різниць (рис. 2.11).

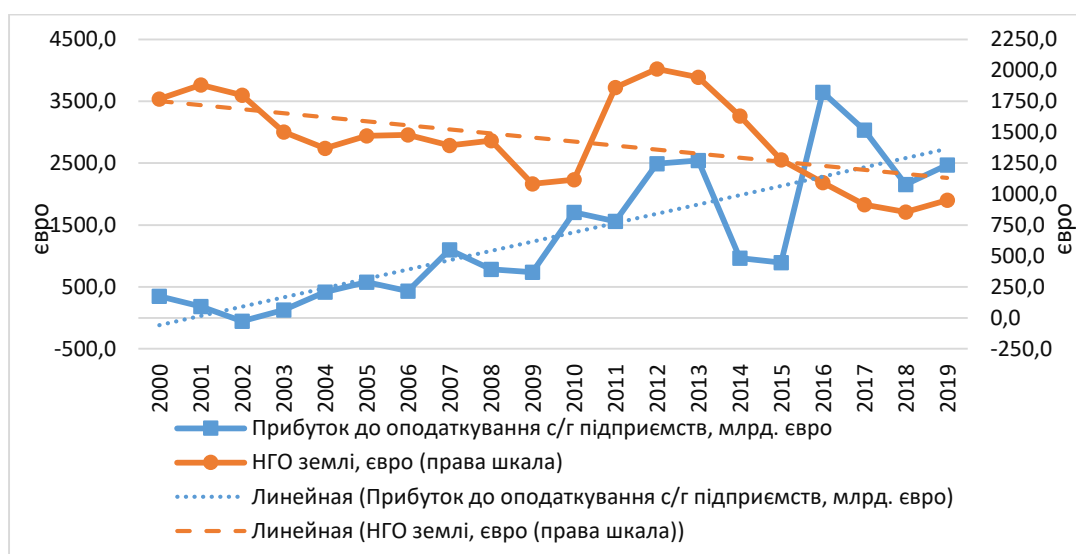

Рис. 2.11. Динаміка прибутку до оподаткування с/г підприємств та нормативної грошової оцінки землі с/г призначення в Україні у 2000-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185]

Дані рисунку 2.11 свідчать, що динаміка зростання прибутку до оподаткування сільськогосподарських підприємств має стійкий висхідний характер, що відображає лінія тренду; в той же час, динаміка нормативної грошової оцінки землі, вираженої у євро, є низхідною. Крім цього, згідно з методикою розрахунку нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення для оцінки землі використовують такі показники, як норматив капіталізованого рентного доходу відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району та бал бонітету агровиробничої групи ґрунтів відповідного сільськогосподарського угіддя природно-сільськогосподарського району, статистичні дані за якими у вільному доступі

відсутні. Відтак, для проведення оцінки використано такі показники, як: валовий залишок поживних речовин на гектар (на основі чого формується бал бонітету) та показник доданої вартості сільського господарства на одного працівника, що відображає ефективність аграрного сектору в цілому. Таким чином, ми отримали значущі коефіцієнти кореляції нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення із показниками валового залишку поживних речовин і доданої вартості на одного працівника, однак лише з точки зору номінальної (вираженої в гривні) вартості землі. У випадку, якщо кореляційний аналіз здійснювався за показником нормативної грошової оцінки, вираженої у євро, то його результати є не значущими, що підкреслює неадекватність нормативної оцінки землі реальній ситуації у сільському господарстві.

За таких умов заниженою є й орендна плата за землю, адже, за даними Держгеокадастру України, середня вартість оренди землі сільськогосподарського призначення, яка перебуває у приватній власності, станом на 01.01.2019 року становила 1613,4 грн за 1 га (50,2 євро), в той же час, як середній валовий прибуток сільськогосподарських підприємств з одного гектара зернових та зернобобових культур склав 20453,1 грн. або 636,3 євро, а з інших типів культур рослинництва – дохід ще вищий (табл. 2.4).

Тобто, валовий дохід від вирощування зернових та зернобобових культур перевищує орендну плату за землю, що перебуває у приватній власності (в т.ч. у власників паїв) у 12,7 раза. Такий стан речей підтверджує неадекватність розміру нормативів рентного капіталізованого доходу, який використовується для нормативної оцінки землі.

Таблиця 2.4

Динаміка показників середнього валового доходу сільськогосподарських підприємств з одного гектара посівних площ та середньої орендної плати за землю, що перебуває у приватній власності в Україні у 2015-2018 роках*

Показники	Культури зернові та зернобобові	Культури олійні	Буяки цукрові фабричні	Картопля	Культури овочеві	Культури плодові та ягідні	Середня орендна плата за землю, що перебуває в приватній власності
-----------	---------------------------------	-----------------	------------------------	----------	------------------	----------------------------	--

								грн	євро	
2015 р.	Середні ціни, грн. за тону	2912,1	7531,5	788,6	2436,3	3903,4	5894,5	726,6	30,0	
	Середня урожайність, т/га	4,11	2,16	43,6	16,14	20,6	10,5			
	Середній валовий дохід	грн.	11968,7	16268,1	34367,2	39321,9	80449,1			61597,5
		євро	494,0	671,4	1418,4	1622,9	3320,4			2542,3
2016 р.	Середні ціни, грн. за тону	3414	8656,1	848,6	2631,8	3924,2	5863,8	1093,4	38,6	
	Середня урожайність, т/га	4,6	2,2	48,2	16,6	21,1	10,2			
	Середній валовий дохід	грн.	15738,5	19389,7	40860,1	43635,2	82604,4			59752,1
		євро	556,3	685,3	1444,2	1542,3	2919,7			2112,0
2017 р.	Середні ціни, грн. за тону	3771,6	9132,0	825,3	3296,3	4136,1	8766,6	1369	45,6	
	Середня урожайність, т/га	4,25	2,02	47,5	16,8	20,8	10,3			
	Середній валовий дохід	грн.	16029,3	18446,6	39193,5	55311,9	85989,5			90383,7
		євро	534,2	614,8	1306,3	1843,5	2865,9			3012,4
2018 р.	Середні ціни, грн. за тону	4315,0	9318,3	749,0	3746,0	4448,0	5054,0	1613,4	50,2	
	Середня урожайність, т/га	4,74	2,3	50,9	17,1	21,4	12,8			
	Середній валовий дохід	грн.	20453,1	21432,1	38086,7	63869,3	95320,6			64893,4
		євро	636,3	666,8	1184,9	1987,1	2965,5			2018,9

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185]

Наслідком заниженої орендної плати за землі сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності, є недонадходження коштів у вигляді земельного податку до місцевих бюджетів (рис. 2.12), а це, у свою чергу, зменшує можливості місцевих громад і спеціальних органів здійснювати ефективний нагляд за раціональним використанням земель та проводити заходи з охорони ґрунтів і навколишнього середовища.

Децю схожу динаміку з прибутком до оподаткування сільськогосподарських підприємств має показник орендної плати за землю, що сплачується до місцевих бюджетів фізичними і юридичними особами за оренду землі комунальної і державної власності. Динаміка зростання цього показника є вищою порівняно із земельним податком, оскільки вартість оренди землі, що перебуває в державній чи комунальній власності, за даними Держгеокадастру, вдвічі перевищує вартість оренди землі, що перебуває в приватній власності. Причина вищої вартості оренди землі державної власності полягає у функціонуванні електронних торгів, що, у свою чергу, активізує ринковий механізм орендування земельних ділянок державної і комунальної власності.

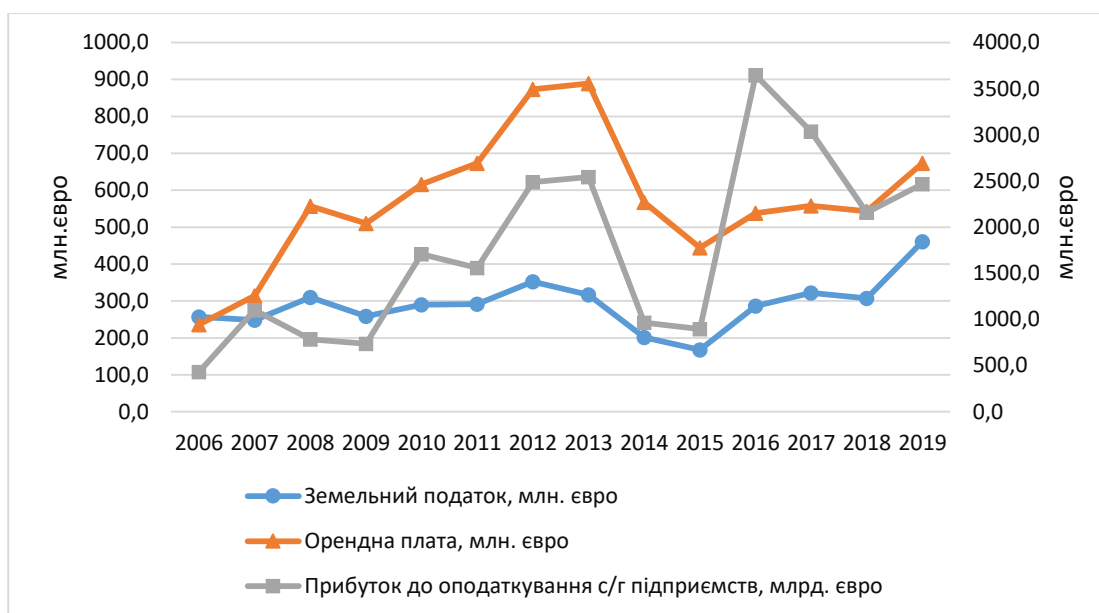

Рис. 2.12. Динаміка земельного податку та орендної плати за землю і прибутку до оподаткування сільськогосподарських підприємств в Україну у 2006-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185]

Окрім цього, варто зауважити, що занижена орендна плата за землю сільськогосподарського призначення є однією із основних причин стимулювання екстенсивного розвитку рослинництва в Україні, адже родючість, наприклад, зернових та зернобобових культур в нашій державі є вдвічі нижчою, ніж в Ірландії, Нідерландах, Сполученому Королівстві і в півтора рази нижчою, ніж в Німеччині, Франції, Данії за умови, що в нашій державі 60% сільськогосподарських угідь займають чорноземи (24898,6 тис. га) [29], що переважає площу чорноземів Європейського Союзу, разом взятих.

Досліджуючи питання підвищення вартості землі сільськогосподарського призначення в Україні та вартості оренди землі, численні експерти [130; 146; 194] бачать вихід у запровадженні вільного ринку землі, мотивуючи це ймовірним значним збільшенням іноземних інвестицій. Однак, як показав кореляційний аналіз динаміки вартості землі в деяких країнах Європи та динаміки чистого притоку прямих іноземних інвестицій (табл. 2.3), зв'язок між цими показниками практично відсутній у досліджуваних країнах, окрім Франції ($R^2=0,5798$). Відтак, як показують дані дослідження (табл. 2.3), визначальними факторами високої вартості

землі сільськогосподарського призначення є такі показники як ВВП на одну особу населення; індекс економічної свободи² та його компоненти – свобода бізнесу, свобода інвестицій, а в деяких країнах – рівень захисту приватної власності; додана вартість сільського господарства на одного працівника³, що відображає ефективність аграрного сектору.

Оцінюючи наведені вище показники, зауважимо, що, на перший погляд, індекс економічної свободи не має ніякого відношення до регулювання земельних відносин, а тим більше до фінансового регулювання, однак, аналізуючи його елементи та порівнюючи їх значення між країнами світу, зазначимо, що цей показник, на наш погляд, найбільш комплексно враховує всі аспекти економічного, правового та фінансового життя країни. Елементи індексу економічної свободи (такі як свобода бізнесу, свобода інвестицій та фінансова свобода) відображають рівень фінансових умов для розвитку підприємництва в тій чи іншій країні. Практика показує, що чим вищим є індекс економічної свободи, ВВП на одну особу населення та додана вартість сільського господарства на одного працівника, тим вищою є ціна на землю сільськогосподарського призначення (табл. 2.5).

Таким чином, в умовах ринку оренди землі сільськогосподарського призначення чи ринкового обігу прав власності на землі сільськогосподарського призначення фінансове регулювання земельних відносин має стати одним із ключових елементів фінансової політики України. Зокрема, одним із головних завдань фінансового регулювання земельних відносин має бути встановлення справедливої ціни на землі сільськогосподарського призначення через адміністративне регулювання нормативної грошової оцінки землі шляхом її прив'язки до динаміки курсу гривні до долара США чи євро та динаміки зростання

² Показник, котрий щорічно розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу починаючи з 1995 року. В основі розрахунку Індексу – 12 факторів, котрі є основою економічної свободи країн світу, згрупованих у 4 категорії: Верховенство права (права власності, ефективність судочинства та цілісність уряду); Рівень втручання уряду (податковий тягар, державні витрати та фіскальне здоров'я); Ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці та монетарна свобода); Відкритість ринку (свобода торгівлі, свобода інвестування та фінансова свобода).

³ Додана вартість сільського господарства на одного працівника, як показник оцінки ефективності сільського господарства використано з метою досягнення співставності статистичних даних країн ЄС та України, оскільки такий показник розраховується для всіх країн-членів ЄС і в Україні, як вартість виробленої в сільському господарстві продукції за мінусом собівартості розділеної на кількість працівників.

рентабельності і прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.5

Абсолютні значення факторів впливу на формування вартості землі сільськогосподарського призначення в Україні та в деяких країнах Європи станом на 01.01.2019 року*

	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Валовий залишок поживних речовин на гектар	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
Сполучене Королівство	23155	42943	78	92	90	91	87	29690	39536
Іспанія	13023	30370	65	73	85	66	39	41553	42246
Польща	10318	15421	69	62	75	67	49	14138	4979
Швеція	8845	54608	76	93	85	89	35	7639	82652
Фінляндія	8380	50152	90	89	85	90	51	-4130	64213
Франція	6020	41463	64	84	75	80	39	53222	62855
Румунія	4904	12301	69	61	75	65	1	6218	5461
Україна	856	2621	52	41	35	63	-0,2	2097	4318

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185] та Євростату [230].

Підвищення нормативної грошової оцінки землі дозволить автоматично підвищити орендну плату і, таким чином, забезпечити справедливе використання результатів від підприємницької діяльності у сфері сільського господарства, адже не може дохід орендаря перевищувати дохід орендодавця у 12-20 разів, а вартість одного гектара землі під час купівлі-продажу не може бути еквівалентною величині доходу, отриманого з одного гектара землі, засадженого цукровим буряком. Підвищення нормативної грошової оцінки землі сприятиме збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів, що дасть змогу збільшити видатки для охорони ґрунтів.

Разом з тим, аналізуючи особливості використання земельного та екологічного податків, як інструментів фінансового регулювання земельних відносин, зауважимо, що ці податки виконують лише фіскальну функцію, однак

регулятивного впливу, який дозволяв би впливати на структуру посівних площ в сторону зменшення насадження виснажливих для ґрунтів культур, підвищення ефективності сільського господарства в частині збільшення доданої вартості, вони не мають. Так, відповідно до статті 240 Податкового кодексу України, під дію екологічного податку підпадають суб'єкти господарювання, які здійснюють викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище, однак суб'єкти господарювання, що здійснюють виснаження ґрунтів через відсутність сівозмін чи недостатнє внесення добрив, ніяких податків чи зборів не сплачують, хоча також наносять шкоду навколишньому середовищу, яка в майбутньому може стати причиною продовольчої кризи (Додаток Ж)

Пропоноване нами збільшення нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення, а також впровадження екологічного податку для аграрних підприємств, виходячи з їх рентабельності, не може вважатися тиском на підприємницьку діяльність, однак такі заходи необхідні для формування державою фонду охорони ґрунтів.

Важливо наголосити, що проникнення ідей неолібералізму та вільного ринку у сферу земельних відносин України призвело до появи структурних дисбалансів у сфері земельних відносин, які полягають у розвитку високомаржинальних галузей рослинництва та нехтуванні родючістю ґрунтів і тваринництвом, а також у зростанні концентрації значних площ землі сільськогосподарського призначення в агрохолдингів, що веде до регіональної монополізації земельних угідь.

Відтак, актуальним питанням фінансового регулювання земельних відносин є забезпечення пріоритетності розвитку аграрного сектору, спрямованого на збереження і примноження родючості ґрунтів; створення умов для збільшення капітальних інвестицій в аграрну інфраструктуру та техніку, підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств; стимулювання розвитку фермерства, зокрема сімейних ферм та фермерів як класу ефективних господарів-власників землі сільськогосподарського призначення й основи збереження сільських населених пунктів; забезпечення продовольчої безпеки та дотримання національних інтересів у сфері земельних відносин.

Розвиток земельних відносин в частині використання землі для ведення аграрного бізнесу у світовій практиці забезпечується через такі інструменти фінансового регулювання як субсидії, дотації та субвенції.

Будучи членом Світової організації торгівлі, Україна взяла на себе зобов'язання щодо обмеження використання субсидій, дотацій і субвенцій для стимулювання розвитку сільського господарства та земельних відносин. Однак, Угода про сільське господарство СОТ, на наш погляд, дає досить широкі можливості для використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин. Так, відповідно до статті 5 Угоди про сільське господарство СОТ [134, с. 219], Україна має право на використання загальних і спеціальних захисних заходів з метою захисту внутрішнього виробника у випадку швидкого зростання імпорту того чи іншого продукту сільськогосподарського виробництва.

Окрім цього, Угода про сільське господарство СОТ спрямована на обмеження субсидування сільського господарства, для чого в Угоді визначено так звані субсидії «жовтої скриньки», що охоплюють ті заходи внутрішньої підтримки, які справляють спотворювальний вплив на торгівлю, зокрема такі як імпортні квоти, імпортні мита, прямі субсидії на розвиток тієї чи іншої галузі сільськогосподарського виробництва тощо. Однак субсидії так званих «зеленої» і «синьої» скриньок дають достатньо можливостей для використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин і стимулювання розвитку аграрної сфери.

Так, зокрема, в рамках субсидій «зеленої скрині» фінансова підтримка розвитку земельних відносин і аграрного сектору має надаватися через урядові програми, що фінансуються за державний кошт, а наслідком фінансової підтримки не повинно бути надання цінової підтримки виробникам. Серед урядових програм дозволені програми фінансування створення сільськогосподарської інфраструктури та інфраструктури регулювання земельних відносин шляхом проведення капітальних робіт; створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки; допомога на структурну перебудову; допомога щодо сприяння інвестицій; виплати за програмами охорони навколишнього середовища тощо. За умовами

«синьої скрині» основні урядові програми повинні стосуватися розвитку тваринництва через надання субсидій на худобу, які здійснюються на чітко визначену кількість голів. Поряд з цим, можуть застосовуватися субсидії для розвитку певних площ сільськогосподарських угідь, врожаїв певних культур рослинництва в розмірі до 85% базового виробництва [134, с. 240].

Можливості щодо підтримки розвитку земельних відносин, які надають правила Світової організації торгівлі, на наш погляд, є цілком достатніми для побудови ефективного фінансового регулювання земельних відносин шляхом надання фінансової підтримки не лише виробникам сільськогосподарської продукції, але й землевпорядникам, органам управління земельними ресурсами, які закладають фундаментальні основи землеволодіння, землекористування та землерозпорядження. Однак, в силу відсутності чіткої і виваженої стратегії фінансового регулювання земельних відносин, Україна не використовує наявні можливості для забезпечення керованого розвитку земельних відносин, адже, за даними ОЕСР, рівень фінансової підтримки агровиробників у відсотках від їх валового доходу в Україні є в 5-10 разів нижчим, ніж у Європейському Союзі (рис. 2.13), який перебуває в тому ж правовому полі СОТ, що й Україна.

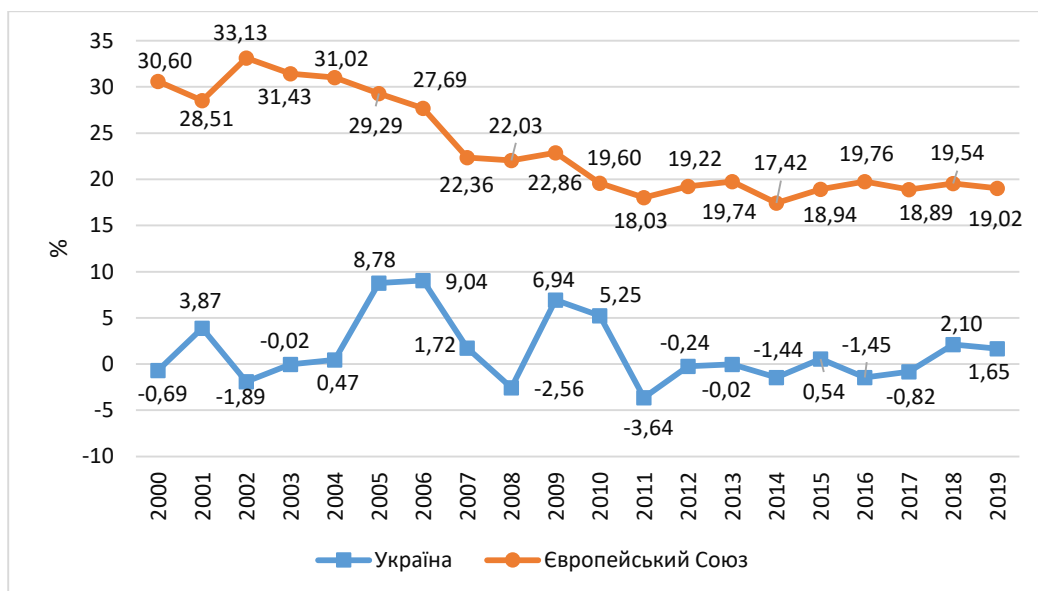

Рис. 2.13. Фінансова підтримка аграрної продукції у відсотках від їх валового доходу в Україні та Європейському Союзі у 2000-2019 роках*

*Розраховано автором на основі даних ОЕСР [222]

Як свідчать дані рисунку 2.13, виробники сільськогосподарської продукції в

Європейському Союзу 20-30% свого доходу отримують завдяки фінансовій підтримці з боку держави, натомість вітчизняні підприємства отримували фрагментарну підтримку в окремі роки, а значення зі знаком «мінус», з одного боку, свідчать про зменшення державної підтримки, а з іншого – про повернення кредитів, на які державою було надано допомогу у вигляді компенсації процентних ставок. Таким чином, державна фінансова підтримка виробників сільськогосподарської продукції в Україні є недостатньою для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств та забезпечення ефективності земельних відносин загалом.

Враховуючи основні акценти доповіді Римського клубу «Come on» [17], які полягають у забезпеченні сталого розвитку за умови зменшення використання природних ресурсів при збереженні економічного зростання, під ефективністю сільського господарства загалом та земельних відносин зокрема, ми розуміємо такий їх результат, що відображає збереження родючості ґрунтів, раціональне використання земельних ресурсів та досягнення економічного зростання шляхом науково-обґрунтованого збільшення врожайності і збільшення економічної складності аграрного виробництва. Економічна складність відображає структуру експорту країни за часткою товарів з доданою вартістю (товарів переробної промисловості) та диверсифікованістю експортних товарів (для порівняння країн використовується індекс економічної складності). Порівнюємо за цим показником Україну з деякими країнами Європи (табл. 2.6).

Дані таблиці 2.6 свідчать про низький рівень складності вітчизняної економіки, що визначається структурою експорту, 40-60% якого складає сировинна продукція, або продукція напівфабрикатів. Співставивши дані таблиць 2.5 та 2.6, можемо зробити висновок, що високий рівень економічної складності має позитивний вплив на показник доданої вартості на одного працівника, що свідчить про важливість переробної промисловості в економіці загалом та аграрній сфері зокрема.

Динаміка індексу економічної складності України та деяких країн Європи у 1995-2018 роках*

	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Німеччина	2	2	2	2	3	2
Швеція	3	5	4	6	8	8
Фінляндія	5	7	5	9	13	12
Австрія	6	8	6	5	6	6
Сполучене Королівство	7	4	7	11	11	13
Франція	8	9	13	13	16	16
Італія	10	12	15	16	15	15
Нідерланди	15	20	22	22	22	23
Іспанія	18	21	23	25	30	32
Польща	28	24	25	23	23	23
Румунія	31	36	38	28	25	25
Україна	50	35	37	45	46	44

*Побудовано автором за даними [223]

Виходячи з викладеного вище, вважаємо, що діагностика ефективності фінансового регулювання земельних відносин має акцентуватися на фінансовій підтримці переробної промисловості в аграрній сфері, підтримці робіт із докорінного поліпшення ґрунтів і раціонального використання землі, якості економічного зростання аграрного сектору. Під якістю економічного зростання аграрного сектору ми розуміємо не просте валове зростання доходу аграрних підприємств, а частку у їх валовому доході економічно складної продукції, тобто продукції з високим ступенем переробки (органічна продукція, борошно-мельна продукція).

На основі аналізу Законів України «Про державний бюджет України» за останні 20 років та звітів Державної казначейської служби України проведемо оцінки ефективності фінансового регулювання земельних відносин на основі даних додатку Г. Разом з тим, зауважимо, що в силу адміністративних змін в межах Міністерства аграрної політики та продовольства України, пов'язаних із його реорганізацією, комплексні аналітично-статистичні дані відсутні, що ускладнює дослідження державної фінансової підтримки розвитку земельних відносин в Україні.

Аналіз даних, наведених в додатку Г, дає підстави стверджувати про відсутність системності у процесах фінансового регулювання земельних відносин впродовж 2000-

2019 років, адже жодна стаття видатків з Державного бюджету на підтримку земельних відносин не була постійною, оскільки в ті чи інші періоди фінансування призупинялося або взагалі було припинено. Серед статей видатків Державного бюджету України на підтримку розвитку земельних відносин варто виділити видатки на заходи в агропромисловому комплексі та фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі за рахунок здешевлення кредитів. Ці видатки, в першу чергу, були спрямовані на розвиток капітальної бази аграрного сектору шляхом стимулювання купівлі сільськогосподарської техніки, будівництва агротехнічних споруд та реконструкцію наявних виробничих комплексів. Додаткове державне фінансування капітальних інвестицій дозволяло сільськогосподарським підприємствам перерозподіляти кошти, в тому числі й на поліпшення родючості ґрунтів, шляхом збільшення внесення мінеральних добрив. Разом з тим, зважаючи на від'ємний баланс гумусу у ґрунтах України (-0,4 в середньому за 2000-2019 роки), уряд лише двічі за останні 20 років реалізував державну цільову програму щодо часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва – у 2004 році для цих цілей було виділено 109,6 млн. грн, а в 2007 році – 150 млн. грн. Компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва за рахунок Державного бюджету, на наш погляд, була і є досить важливою для фермерських господарств, які не мають таких великих потужностей та оборотних коштів як агрохолдинги або великі сільськогосподарські підприємства. З цих причин врожайність зернових та зернобобових культур на сільськогосподарських угіддях фермерських господарств є нижчою, ніж великих підприємств на 21% [185], що, відповідно, негативно позначається на їх прибутковості.

Окрім цього, оцінюючи підтримку розвитку фермерства в Україні, як ефективних господарів-власників землі сільськогосподарського призначення та основи розвитку сільських населених пунктів, відмітимо, що обсяг фінансової підтримки цієї категорії агровиробників становив 1-1,5% від загальної фінансової підтримки розвитку сільського господарства, і лише в 2001-2003 роках цей показник досягав 3%. Не зважаючи на те, що фермерські господарства є найчисельнішою формою сільськогосподарських підприємств і водночас найбільш незахищеною від

негативних шоків економічної кон'юнктури, пряма фінансова підтримка розвитку фермерства в Україні була повністю припинена у 2012-2017 роках, і лише в 2018 і 2019 роках така підтримка здійснювалася у значно більшому масштабі, ніж це було до 2012 року – в розмірі 4,6% і 9,6% відповідно. Наслідком згортання підтримки фермерських господарств у 2012-2017 роках стало зменшення цієї категорії господарств на 6175, однак з відновленням фінансової підтримки фермерів темпи скорочення підприємств зменшилися, а обсяги сільськогосподарських угідь, за підсумками 2018 року, досягнули рівня 2012 року (додаток К).

Зважаючи на низький рівень рентабельності галузі тваринництва та низький рівень внесення органічних добрив, в Україні важливою є підтримка галузі тваринництва, яка, на відміну від інших державних програм розвитку сільського господарства, була досить вагомою, і в деякі періоди досягала 85% всіх видатків на сільське господарство, а середній рівень таких видатків за останні 20 років складав 37,3% [185]. Особливе місце в дотаціях, спрямованих на підтримку галузі тваринництва, займають видатки на реконструкцію або побудову нових тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в розмірі більш ніж 60% від загального обсягу видатків [191].

Окрім зазначених вище бюджетних програм розвитку сільського господарства та земельних відносин, досить вагомою з точки зору обсягів фінансування є програма розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними, які складають від 6% до 35% від загального обсягу фінансування.

Інші важливі бюджетні програми підтримки розвитку сільського господарства, пов'язані із фінансуванням селекції в рослинництві та тваринництві, створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, частковою компенсацією вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва були припинені з 2012 року.

Вагому роль у системі фінансового регулювання земельних відносин відіграють видатки з державного бюджету на створення інфраструктури земельних відносин, проведення земельної реформи, проведення загальнодержавних топографо-геодезичних та картографічних робіт тощо. Так, однією із найбільших бюджетних

програм за обсягом фінансування є програма фінансування керівництва у сфері земельних ресурсів, яке розподіляється між органами Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, однак ця програма набула концентрованого вигляду лише починаючи з 2006 року (до цього періоду кошти державного бюджету розпорощувалися між різними відомствами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства).

Надзвичайно важливою, на наш погляд, є бюджетна програма з підтримки загальнодержавних топографо-геодезичних та картографічних робіт, демаркації та делімітації державного кордону, яка покликана сформувати основу інфраструктури та правового регулювання земельних відносин в Україні – створити державний земельний кадастр. Однак, аналізуючи видатки з державного бюджету на вказану вище програму, зазначимо, що за останні 20 років такі видатки здійснювалися у 2000-2001 роках та 2012-2018 роках, але обсяг цих видатків, порівняно із іншими напрямками, є надзвичайно малим, наслідком чого є те, що за 29 років незалежності лише про 76% земельних ділянок внесено відомості до державного земельного кадастру [29], що нерідко є причиною виникнення спорів, рейдерських захоплень та видачі прав власності на одну і ту ж земельну ділянку декільком особам. Збільшення фінансування за програмою топографо-геодезичних та картографічних робіт з 2013 року стало підґрунтям для запуску державного електронного земельного кадастру.

Важливим напрямком фінансового регулювання земельних відносин в Україні вважаємо фінансування заходів, пов'язаних з охороною та раціональним використанням земель. Впродовж останніх 20 років Кабінетом Міністрів України було впроваджено три державні цільові програми, спрямовані на здійснення державного контролю в галузі сільського господарства, оплату робіт по докорінному поліпшенню земель, фінансування заходів з охорони і раціонального використання земель. Зважаючи на поступову втрату родючості українських ґрунтів, згадані вище державні цільові програми і видатки Державного бюджету на них є надзвичайно актуальними для України. Однак, зважаючи на обсяги видатків та їх недовготривалість (рис. 2.14), можемо зробити висновок про недооцінку важливості фінансового регулювання земельних відносин у сфері раціонального використання

земель. Більше того, існуюча в Україні концепція розвитку сільського господарства та земельних відносин, яка заснована на екстенсивному збільшенні сільськогосподарського виробництва за рахунок збільшення розораності земель з метою нарощування експортного потенціалу фактично сировинних продуктів (зерно), не передбачає врахування поняття природного капіталу при розрахунку рентабельності продукції сільського господарства. Тобто, сільськогосподарські виробники, орієнтуючись на отримання максимального прибутку з реалізації продукції рослинництва та тваринництва, не враховують плату за використання природи, а, за даними ініціативи ТЕЕВ (Економіка екосистем та біологічного різноманіття), бізнес у більшості секторів економіки був би неприбутковим – фактично вийшов би на критичні відмітки – якби враховувалися витрати на використання природи. В сільському господарстві, за такого підходу, найнеприбутковішими галузями є вирощування пшениці із рентабельністю в -78% та тваринництво з рентабельністю в -165% [17, с. 41-42].

Враховуючи тенденції рентабельності вітчизняних підприємств, баланс гумусу в українських ґрунтах та обсяги державної фінансової підтримки заходів з докорінного поліпшення і раціонального використання земель (рис. 2.14) з високою імовірністю, можемо спрогнозувати продовольчу кризу в Україні.

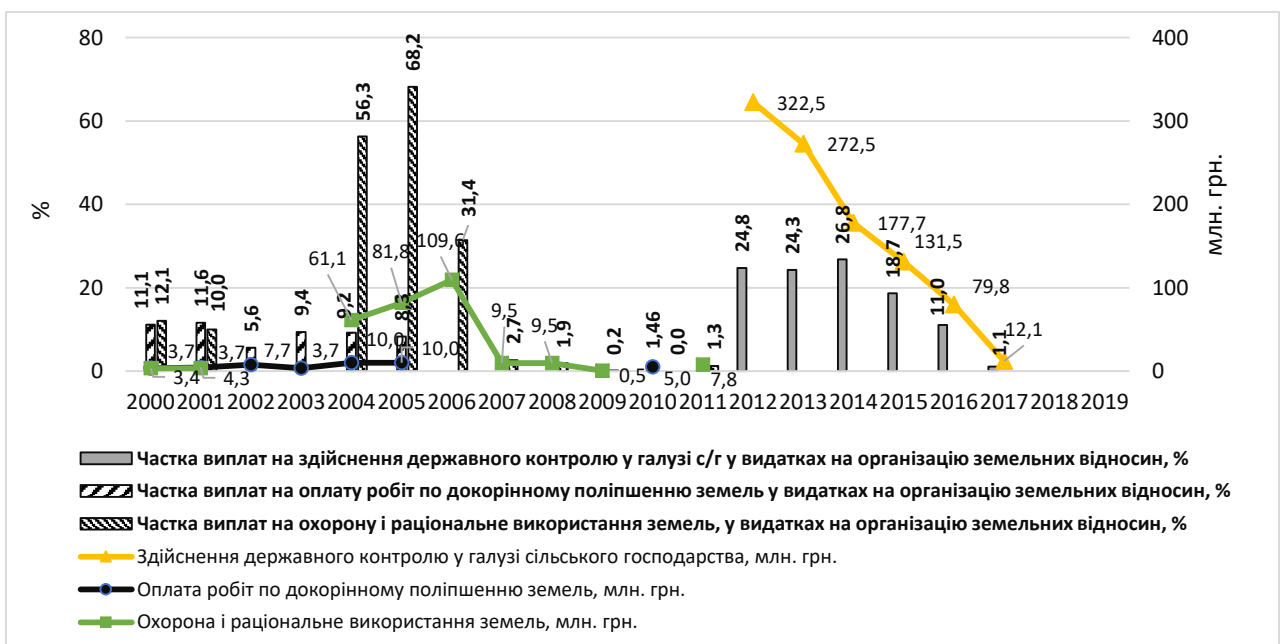

Рис. 2.14. Динаміка видатків Державного бюджету України на здійснення державного контролю у галузі сільського господарства, охорону, докорінне

поліпшення та раціональне використання земель у 2000-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної казначейської служби України [55]

Відтак, якщо сьогодні Україна не збільшить фінансування заходів з докорінного поліпшення і раціонального використання земель, а також заходів державного контролю у сільському господарстві (контроль за сівозмінами, внесенням пестицидів), то українські чорноземи деградують до рівня, який не дозволить не лише підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних агровиробників, але й значно ускладнить ситуацію з продовольчою безпекою в країні.

Розглянувши основні напрямки фінансового регулювання земельних відносин, зазначимо, що, на перший погляд, фінансова підтримка земельних відносин є вагомою з точки зору частки видатків на цілі у видатках державного бюджету. Проте чи є таке фінансове регулювання ефективним з точки зору його ролі у формуванні доданої вартості сільського господарства на одного працівника, як порівняльного показника ефективності аграрного сектору країн Європи, можемо зрозуміти, виходячи з результатів економіко-математичного моделювання.

З метою визначення ефективності фінансового регулювання земельних відносин в Україні ми здійснили кореляційний аналіз показників, які відображають ефективність аграрного сектору та обсяги державної фінансової підтримки аграрного сектору і заходів з організації земельних відносин. Виходячи із доступності статистичних даних в Україні та країнах Європи, з метою досягнення порівнюваності рівня розвитку аграрного сектору у якості ключового показника, який відображає ефективність сільського господарства, ми обрали «додану вартість сільськогосподарських підприємств на одного працівника». Окрім цього, для побудови кореляційних залежностей було використано такі показники, як: валова підтримка с/г виробників від його валових надходжень (розрахований ОЕСР), фінансова підтримка заходів в АПК, фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів, валова бюджетна підтримка АПК (включає всі бюджетні програми), інвестиції в основний капітал с/г підприємств, рентабельність с/г підприємств, чистий прибуток с/г підприємств, валова підтримка земельних

відносин (включає видатки на АПК і на організацію земельних відносин) (Додаток І). Результати кореляційного аналізу відображено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Результати кореляційного аналізу ефективності фінансового регулювання земельних відносин в Україні у 2010-2019 роках*

	Додана вартість с/г на одного працівника	Валова підтримка с/г виробників від його валових надходжень	Фінансова підтримка заходів в АПК	Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	Валова бюджетна підтримка АПК	Інвестиції в основний капітал с/г підприємств	Рентабельність с/г підприємств	Чистий прибуток с/г підприємств	Валова підтримка земельних фінансова відносин
Додана вартість с/г на одного працівника	1								
Валова підтримка с/г виробників від його валових надходжень	-0,2267	1							
Фінансова підтримка заходів в АПК	-0,3095	0,1948	1						
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів	-0,0909	-0,1758	0,6447	1					
Валова бюджетна підтримка АПК	0,2547	0,0485	0,6062	0,6632	1				
Інвестиції в основний капітал	0,9542	-0,2474	-0,1783	0,0390	0,4480	1			
Рентабельність	0,6331	-0,1202	-0,0954	0,0870	0,0757	0,5846	1		
Чистий прибуток	0,9152	-0,2557	-0,2937	-0,0574	0,0846	0,8344	0,8207	1	
Валова фінансова підтримка земельних відносин	0,3392	0,0121	0,5551	0,6151	0,9914	0,5358	0,1390	0,1658	1

*Розраховано автором на основі даних [55; 185]

Як свідчать дані таблиці 2.7, динаміка видатків з державного бюджету на підтримку АПК або ж земельних відносин загалом не має суттєвого взаємозв'язку з динамікою доданої вартості сільського господарства на одного працівника, що свідчить про низький рівень ефективності фінансового регулювання земельних відносин. Однак, аналізуючи парні кореляції наведених в таблиці 2.7 показників, можемо відмітити середній рівень взаємозв'язку ($R^2=0,5358$) валової підтримки земельних відносин з показником інвестицій в основний капітал аграрних підприємств. У свою чергу, між показником інвестицій в основний капітал та доданою вартістю сільського господарства на одного працівника існує фактично

прямий зв'язок ($R^2=0,9542$), а це свідчить про те, що визначальний вплив на додану вартість у сільському господарстві України мають інвестиції в основний капітал, а не державна фінансова підтримка.

Тим не менше, державне фінансове регулювання земельних відносин в Україні може бути ефективним в тому випадку, якщо воно буде здійснюватися через збільшення капітальних видатків у сферу АПК, тобто фінансування придбання новітньої сільськогосподарської техніки, побудови агротехнічних споруд, побудови і реконструкції ферм тощо.

Маючи два значущі показники, які впливають на додану вартість сільського господарства на одного працівника та здійснивши певні математичні перетворення побудуємо кореляційно-регресійну модель фінансового регулювання земельних відносин:

$$Y = -0,4714x_1 + 0,8956x_2 + 6697,5, \quad (2.1)$$

де:

Y – додана вартість сільського господарства на одного працівника, тис. грн.; x_1 – валова фінансова підтримка земельних відносин, млн. грн.; x_2 – інвестиції в основний капітал с/г підприємств, млн. грн.

Використовуючи виробничу функцію (2.2), визначимо, на скільки відсотків потрібно змінити обсяги валової фінансової підтримки земельних відносин та інвестицій в основний капітал аграрних підприємств, щоб показник доданої вартості сільського господарства досягнув рівня європейських країн:

$$Y = a_0 X_1^{a_1} X_2^{a_2}, \quad (2.2)$$

де, Y – додана вартість сільського господарства на одного працівника, тис. грн.; x_1 – валова фінансова підтримка земельних відносин, млн. грн.; x_2 – інвестиції в основний капітал аграрних підприємств, млн. грн.; a_1 , a_2 – коефіцієнти еластичності.

Використовуючи можливості MS Excel, побудуємо імітаційний графік ефективності фінансового регулювання земельних відносин (рис. 2.15).

Дані рисунка 2.15 свідчать про дещо парадоксальну ситуацію, при якій збільшення державної фінансової підтримки за умови незмінного обсягу інвестицій

в основний капітал аграрних підприємств призводить до зменшення доданої вартості сільського господарства на одного працівника, що підкреслює неефективність фінансового регулювання земельних відносин, адже видатки з державного бюджету на розвиток аграрного сектору не сприяють зростанню його ефективності. Водночас основною рушійною силою зростання доданої вартості сільського господарства на одного працівника є інвестиції в основний капітал, обсяг яких, для того щоб досягти рівня Польщі, необхідно збільшити на 20% або на 13,1 млрд. грн., а для того щоб досягти рівня Румунії – на 30% або на 19,5 млрд. грн. Щодо досягнення рівня Франції, то Україні необхідно збільшити обсяг інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств у 20 разів або до 1236 млрд. грн.

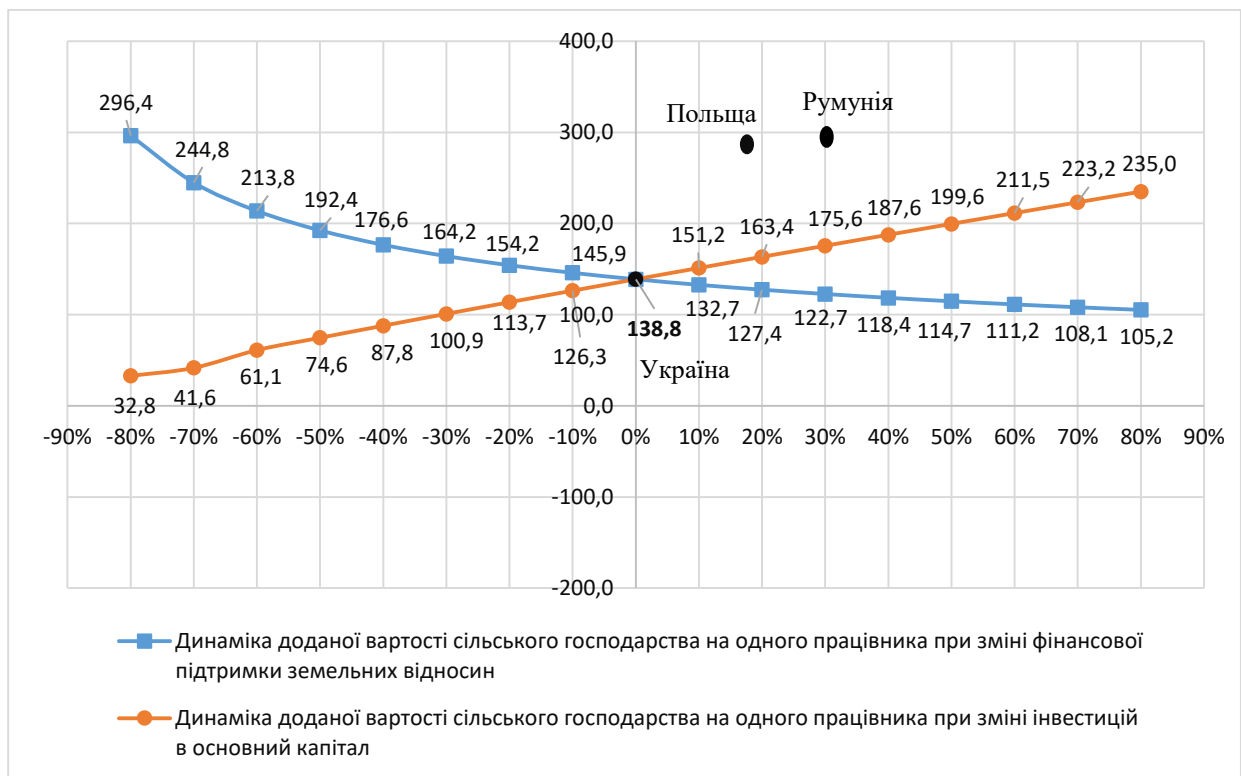

Рис. 2.15. Динаміка доданої вартості сільського господарства на одного працівника за умови зміни обсягів інвестицій в основний капітал та державної фінансової підтримки земельних відносин в Україні*

*Розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України [185]

За аналогією до проведених вище розрахунків розрахуємо ефективність фінансового регулювання земельних відносин, виходячи із показника родючості

ґрунтів, як результату земельних відносин і сільського господарства. Ключовим показником, що відображає стан родючості ґрунтів в Україні, є баланс гумусу, який дає змогу визначити, наскільки внесення елементів живлення з добривами покриває їх виніс з урожаєм сільськогосподарських культур, і наскільки система добрив, яка застосовується, відповідає законам землеробства. Позитивне значення показника свідчить про достатній рівень поживних речовин і збереження родючості ґрунту, а негативний – про нестачу поживних речовин та зниження родючості ґрунтів. В Україні баланс гумусу має від’ємне значення, що свідчить про зниження родючості ґрунтів, яка в останні роки має тенденцію до покращення, проте ще не досягнула прийнятних результатів (>0) (рис. 2.16).

Розрахуємо коефіцієнти кореляції для показника балансу гумусу в ґрунтах України з метою визначення ефективності фінансового регулювання земельних відносин (табл. 2.8).

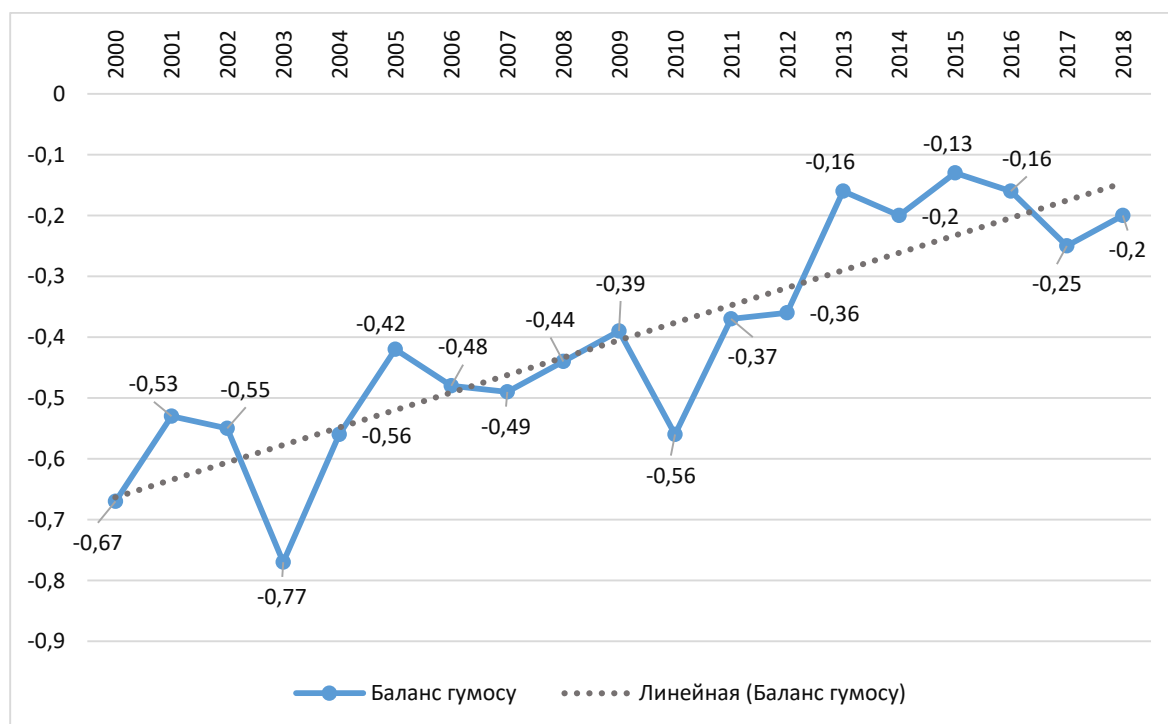

Рис. 2.16. Динаміка балансу гумусу в ґрунтах України у 2000-2018 роках*

*Розраховано автором за даними Держгеокадастру [29]

Дані таблиці 2.8 свідчать, що значущий кореляційний зв'язок показника вмісту гумусу є з показником фінансової підтримки управління земельними ресурсами, інвестиціями в основний капітал, рентабельністю та прибутковістю

сільськогосподарських підприємств. Однак, аналізуючи парні кореляції відмітимо значущий взаємозв'язок між інвестиціями в основний капітал сільськогосподарських підприємств та фінансовою підтримкою управління земельними ресурсами, що включає докорінне покращення земель, охорону і раціональне використання земель, державний контроль у сфері сільського господарства тощо.

Таблиця 2.8

Результати кореляційного аналізу ефективності фінансового регулювання земельних відносин в Україні у 2010-2019 роках*

	Вміст гумусу	Валова підтримка с/г виробників від його валових надходжень	Фінансова підтримка заходів в АПК	Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здепелення кредитів	Валова бюджетна підтримка АПК	Інвестиції в основний капітал с/г підприємств	Рентабельність с/г підприємств	Чистий прибуток с/г підприємств	Валова підтримка земельних відносин	Підтримка управління земельними ресурсами
Вміст гумусу	1									
Валова підтримка с/г виробників від його валових надходжень	-0,1631	1								
Фінансова підтримка заходів в АПК	-0,1922	0,2564	1							
Фінансова підтримка заходів в АПК шляхом здепелення кредитів	-0,2190	-0,0923	0,6782	1						
Валова бюджетна підтримка АПК	-0,1898	0,1964	0,8926	0,8588	1					
Інвестиції в основний капітал с/г підприємств	0,7170	-0,2474	-0,2117	-0,2074	-0,1506	1				
Рентабельність с/г підприємств	0,7200	-0,1202	-0,1285	-0,1400	-0,1370	0,5846	1			
Чистий прибуток с/г підприємств	0,7539	-0,2897	-0,2782	-0,2719	-0,3174	0,6839	0,9250	1		
Валова фінансова підтримка земельних відносин	-0,1497	0,1783	0,8954	0,8471	0,9967	-0,1293	-0,1158	-0,2846	1	
Фінансова підтримка управління земельними ресурсами	0,7376	-0,2379	-0,1466	-0,2399	-0,1319	0,8174	0,4824	0,6374	-0,0734	1

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185]

Отримані значення коефіцієнтів кореляції дають змогу побудувати модель ефективності фінансового регулювання земельних відносин у сфері раціонального землекористування (2.3):

$$Y_{pk} = a_0 X_1^{a_1} X_2^{a_2}, \quad (2.3)$$

де, Y_{pk} – баланс гумусу в ґрунтах України; x_1 – фінансова підтримка управління земельними ресурсами, млн. грн.; x_2 – інвестиції в основний капітал с/г підприємств, млн. грн.; a_1, a_2 – коефіцієнти еластичності.

За результатами математичних розрахунків побудуємо імітаційний графік ефективності фінансового регулювання земельних відносин у сфері землекористування (рис. 2.17).

Рис. 2.17. Динаміка балансу гумусу в ґрунтах України за умови зміни обсягів інвестицій в основний капітал та державної фінансової підтримки управління земельними ресурсами*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [185]

Дані рисунку 2.17 свідчать, що ефективність державної фінансової підтримки управління земельними ресурсами є вищою, ніж ефективність інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств з точки зору їх впливу на динаміку балансу гумусу. Отриманий результат економіко-математичного моделювання свідчить про малу зацікавленість приватного капіталу у поліпшенні земель і їх раціональному використанні, адже збільшення обсягів інвестицій в основний капітал призводить до незначного покращення балансу гумусу в

українських ґрунтах. Натомість державна фінансова підтримка управління земельними ресурсами має більший вплив на покращення родючості ґрунтів, адже Кабінетом Міністрів України реалізуються цільові програми щодо докорінного поліпшення земель, охорони і раціонального використання земель, контролю у сфері сільського господарства, що дає змогу зменшити ризики нераціонального землекористування. Разом з тим, задля досягнення нульового або позитивного балансу гумусу державі необхідно підвищити обсяг фінансової підтримки управління земельними ресурсами на 160%, а приватному сектору – збільшити інвестиції в основний капітал також на 160%.

Однак, зважаючи на необхідність залучення великого обсягу інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств, запропонована нами модель дає змогу вибрати прийнятну комбінацію факторів, відповідно до якої можна знайти необхідний та ефективний баланс поєднання державної фінансової підтримки та інвестицій в основний капітал. Так, на наш погляд, оптимальним варіантом поєднання буде той, де обсяг державної фінансової підтримки управління земельними ресурсами потрібно збільшити на 280% (5214 млн. грн), а обсяг інвестицій в основний капітал – на 40% (26024 млн. грн.).

Таким чином, аналіз чинної практики формування нормативної грошової оцінки землі та використання бюджетно-податкових інструментів фінансового регулювання земельних відносин свідчить про відсутність системності у фінансовій підтримці аграрного бізнесу, а недержавні заходи, такі як банківське кредитування та страхування агровиробників перебувають в кризовому стані.

2.3. Оцінка кредитно-інвестиційної підтримки і використання страхових інструментів у розвитку земельних відносин в Україні

Аналіз фінансового регулювання земельних відносин в Україні в частині використання видатків з державного бюджету, з одного боку, дав змогу акцентувати увагу на низькому рівні ефективності державної фінансової підтримки розвитку земельних відносин, а з іншого – на необхідності збільшення видатків

державного бюджету та інвестицій в основний капітал з метою досягнення європейського рівня розвитку земельних відносин. Разом з тим, потрібно зауважити, що в силу структурних дисбалансів національної економіки, впливу економічної кризи 2014-2017 років та посилення загроз, пов'язаних з наслідками пандемії Covid-19, в Україні залишаються доволі обмеженими можливості бюджетного стимулювання розвитку земельних відносин. На наш погляд, обмеженість бюджетного стимулювання розвитку земельних відносин і поточного фінансового регулювання впливає із трьох ключових причин: 1) зростання дефіциту державного бюджету; 2) зростання боргової залежності України (рис. 2.18); 3) неефективної бюджетної політики (рис. 2.18).

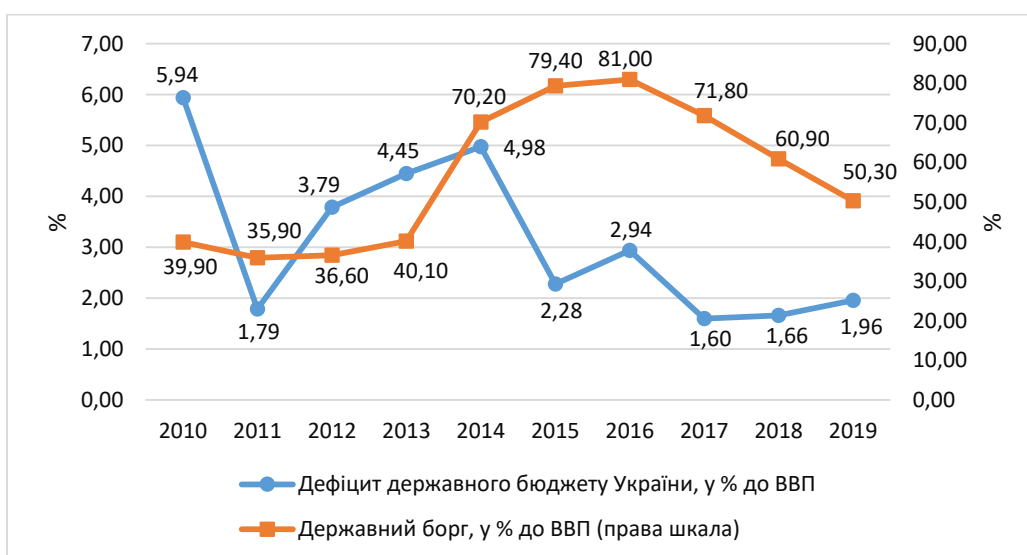

Рис. 2.18. Динаміка дефіциту державного бюджету та державного боргу України у % до ВВП у 2010-2019 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184] та Державної казначейської служби [185]

Дані рисунку 2.18 свідчать, що в період кризи 2014-2017 років в Україні відбулося стрімке зростання державного боргу по відношенню до ВВП, що було зумовлено об'єктивними причинами, пов'язаними із війною з Російською Федерацією та змінами ринків збуту української продукції, а це, в свою чергу, вимагало від Уряду збільшувати видатки на армію і забезпечувати виконання захищених статей бюджету.

Відтак, фінансування статей розвитку, в тому числі, сільського господарства,

зводилося до мінімуму або взагалі було відсутнім (додаток Г). Разом з тим, потрібно відмітити неефективність бюджетної політики Уряду в частині формування структури видатків, де капітальні видатки за останні десять років склали не більше 10% (рис. 2.19).

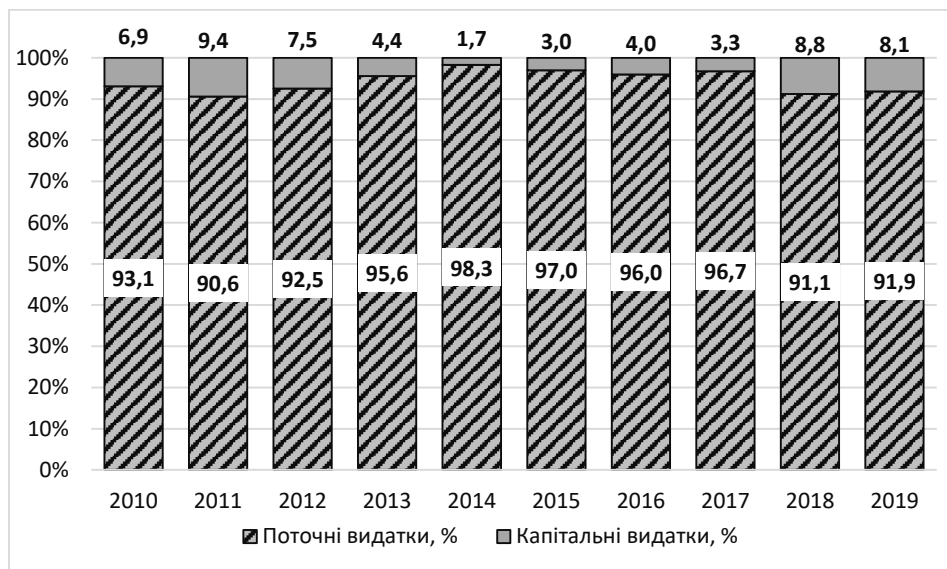

Рис. 2.19. Динаміка структури видатків державного бюджету України у 2010-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної казначейської служби України [55]

Така структура видатків державного бюджету, яка відображена на рисунку 2.19, не сприяє розвитку економіки, оскільки можливості державних інвестицій є вкрай обмеженими, а необхідність обслуговування державного боргу та надмірного дефіциту бюджету в перспективі не дозволять збільшити такі можливості, що негативно позначиться на державній фінансовій підтримці розвитку земельних відносин.

Таким чином, в умовах обмеженості бюджетних інструментів фінансового регулювання земельних відносин, а також враховуючи обмеження СОТ щодо застосування дотацій для аграрного сектору, на наш погляд, найефективнішим інструментом фінансового регулювання земельних відносин є банківське кредитування, в тому числі, й інвестиційне кредитування.

Банківське кредитування сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, на відміну від державної

фінансової підтримки у вигляді субсидій чи дотацій, дозволяє акумулювати значно більший фінансовий ресурс, ніж видатки державного бюджету і спрямувати його на розвиток земельних відносин. Окрім цього, кредит, на відміну від видатків з державного бюджету, які здійснюються в рамках державних цільових програм розвитку, дозволяє забезпечити цільове використання кредитних коштів на засадах платності, поверненості (повернення) та строковості, що зумовлює необхідність ефективного ведення господарства як до залучення кредиту, так і після отримання кредитних коштів. Також банківське кредитування земельних відносин може містити елементи прямого державного регулювання розвитку того чи іншого напрямку земельних відносин через механізми цільового кредитування, що передбачає надання спеціальних кредитів рефінансування з боку центрального банку комерційним банкам для кредитування агровиробників, надання пільгового кредитування, кредитування в рамках державних гарантій тощо.

Однак варто зауважити, що розвиток кредитування земельних відносин є неможливим без створення і забезпечення необхідних для цього умов, зокрема: фінансової стабільності, прийнятних відсоткових ставок, прозорості звітності і бухгалтерії сільськогосподарських підприємств, механізмів пільгового кредитування та державного гарантування за кредитами АПК, як механізму розподілу кредитних ризиків між комерційними банками і державою.

Не зважаючи на ефективність банківського кредитування з точки зору фінансового регулювання земельних відносин, в Україні роль цього інструменту в частині стимулювання розвитку підприємництва, в тому числі підприємств аграрного сектору, є надзвичайно малою (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка капітальних інвестицій за джерелами фінансування в Україні
у 2010-2019 роках [185]

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Кошти державного бюджету	5,66	7,20	5,96	2,47	1,25	2,53	2,58	3,41	3,94	4,94
Кошти місцевих бюджетів	3,17	3,21	3,13	2,72	2,70	5,22	7,47	9,27	8,70	9,05
Власні кошти підприємств та організацій	61,68	61,16	62,64	66,35	70,47	67,50	69,25	69,14	70,77	65,43
Кредити банків та інші позики	12,68	15,19	14,54	13,90	9,91	7,59	7,55	6,60	7,75	10,77

Кошти інвесторів-нерезидентів	2,06	2,09	1,79	1,71	2,57	3,00	2,74	1,38	0,31	0,75
Кошти населення на будівництво житла	10,46	7,29	8,26	9,63	10,06	11,71	8,33	7,31	5,99	5,20
Інші джерела фінансування	4,29	3,86	3,67	3,22	3,05	2,44	2,09	2,89	2,54	3,86

Дані таблиці 2.9 свідчать про низький відсоток банківських кредитів і бюджетних коштів у структурі джерел капітальних інвестицій вітчизняних підприємств, при цьому кредити банків перевищують бюджетні видатки. Особливо низьким цей показник був в період економічної кризи 2014-2017 років, що зумовлено банкрутством понад 90 вітчизняних банків.

Однак, порівнюючи економіку України з економіками розвинених країн Європи за показником фінансової глибини економіки⁴, зауважимо, що вітчизняна економіка в декілька разів поступається економікам таких країн як Німеччина, Італія, Франція, Великобританія, Нідерланди за рівнем кредитного забезпечення (рис. 2.20), адже в цих країнах відношення банківських кредитів, наданих у приватний сектор, до ВВП, перевищує 125%, в той же час, коли в Україні знижується до 50%. Низький рівень фінансової глибини економіки України свідчить про відсутність тісного взаємозв'язку між банківським і реальним секторами економіки, що проявляється і у сегменті банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, частка яких у корпоративному кредитному портфелі вітчизняних банків займає лише 6-7% [260]. В абсолютному вимірі динаміка банківського кредитування аграрних підприємств є позитивною і відповідає загальній динаміці кредитування нефінансових корпорацій, однак містить чіткі спади в період криз 2008-2009 та 2014-2017 років (рис. 2.21).

⁴ Показник фінансової глибини економіки використовується для відображення масштабів фінансового сектора економіки, рівень насиченості економіки грошима та розраховується як відношення обсягів фінансових активів, зобов'язань або – вужче – внутрішнього кредиту, обсягів банківського та фондового ринку до ВВП країни.

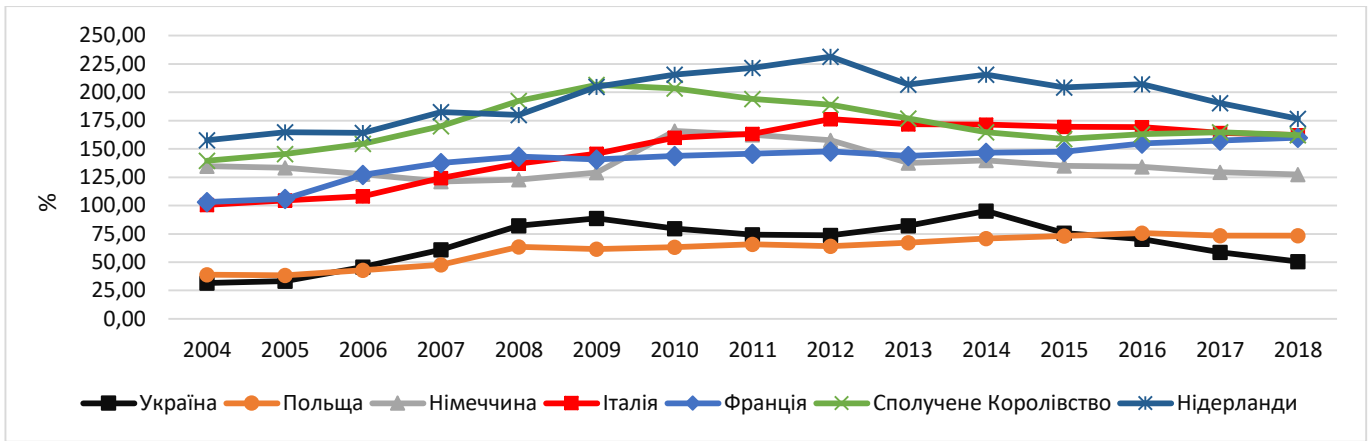

Рис. 2.20. Динаміка показника фінансової глибини економіки України та деяких країн Європи у 2004-2018 роках

*Розраховано автором за даними Світового банку [260]

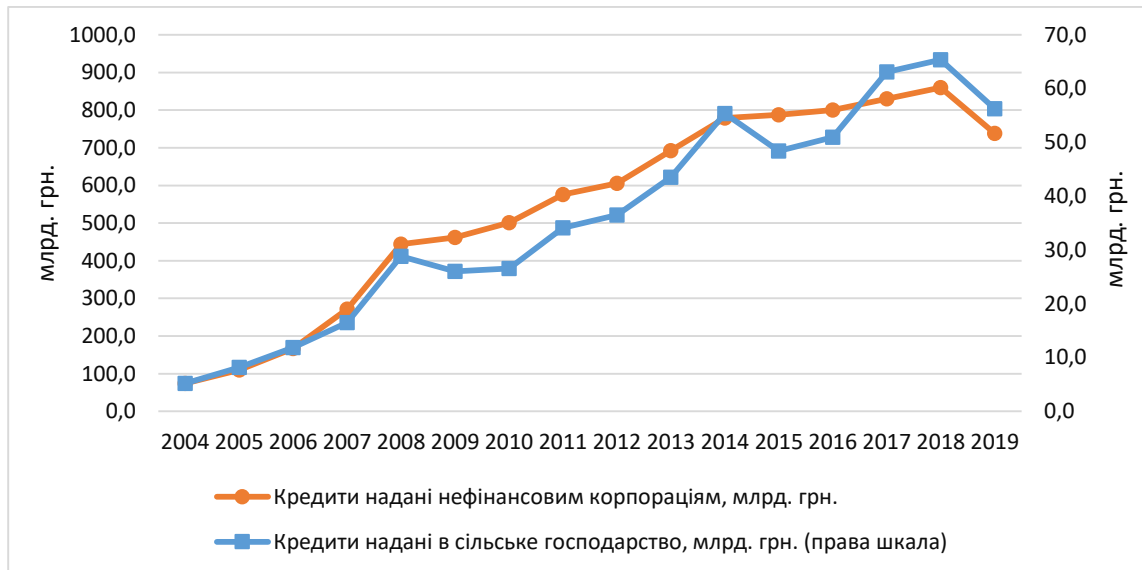

Рис. 2.21. Динаміка банківського кредитування нефінансових корпорацій та аграрного сектору України у 2004-2019 роках

*Розраховано автором за даними Національного банку України [184]

Позитивна динаміка та високі темпи приросту кредитування аграрного бізнесу у 2004-2018 роках супроводжуються зниженням фінансової глибини сільського господарства при високих темпах зростання випуску аграрної продукції після 2014 року, що свідчить про зниження ролі банківського кредитування у розвитку агропромислового комплексу. Так, коефіцієнт фінансової глибини сільського господарства (рис. 2.22) збільшувався до 2007 року, а з початком кризи 2008-2009 років його динаміка почала зменшуватися, однак до 2014 року

залишалася на доволі високому рівні (26%). Починаючи з 2014 року, фінансова глибина сільського господарства почала стрімко зменшуватися, що, на наш погляд, пов'язано із такими двома причинами: 1) зменшення темпів приросту банківського кредитування, що спричинено глибокою банківською кризою; 2) зростанням темпів приросту випуску аграрної продукції, що спричинено такими умовами, як збільшення експортних квот для вітчизняних агровиробників на ринку Європейського союзу в рамках Угоди про асоціацію з ЄС; девальваційний ефект, який сприяв збільшенню експортної виручки с/г підприємств; збільшення цін на продовольчі товари на світових товарних ринках; зростанням кількості агрохолдингів та нарощуванням ними виробництва с/г продукції.

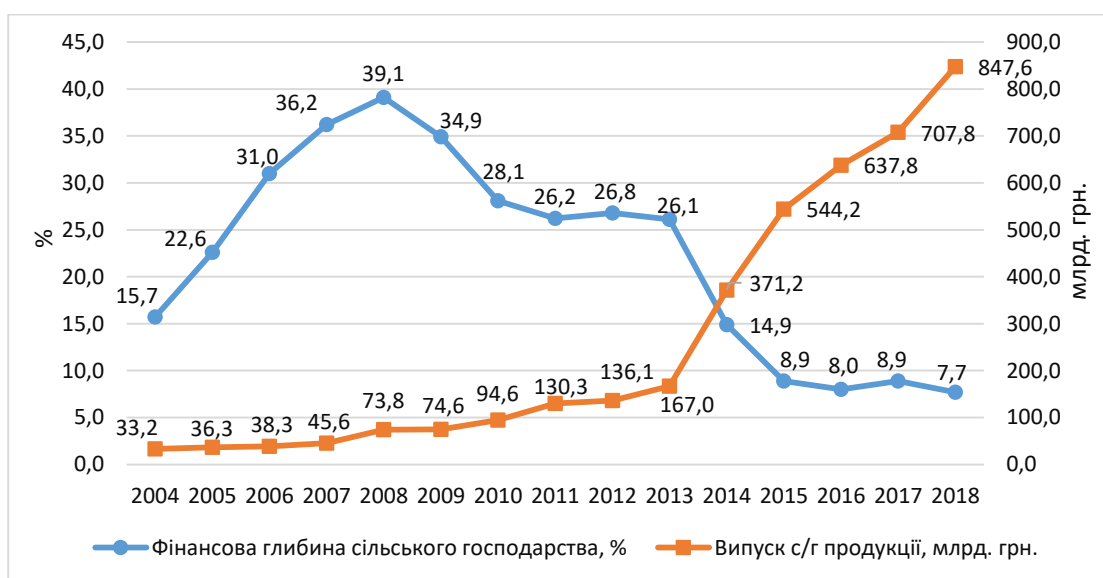

Рис. 2.22. Динаміка фінансової глибини сільського господарства та випуску продукції сільського господарства в Україні у 2004-2018 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184] та Державної служби статистики [185]

Разом із зниженням фінансової глибини сільського господарства, під впливом кризових явищ в економіці погіршилася якісна структура банківських кредитів, наданих аграрним підприємствам за строковістю (рис. 2.23).

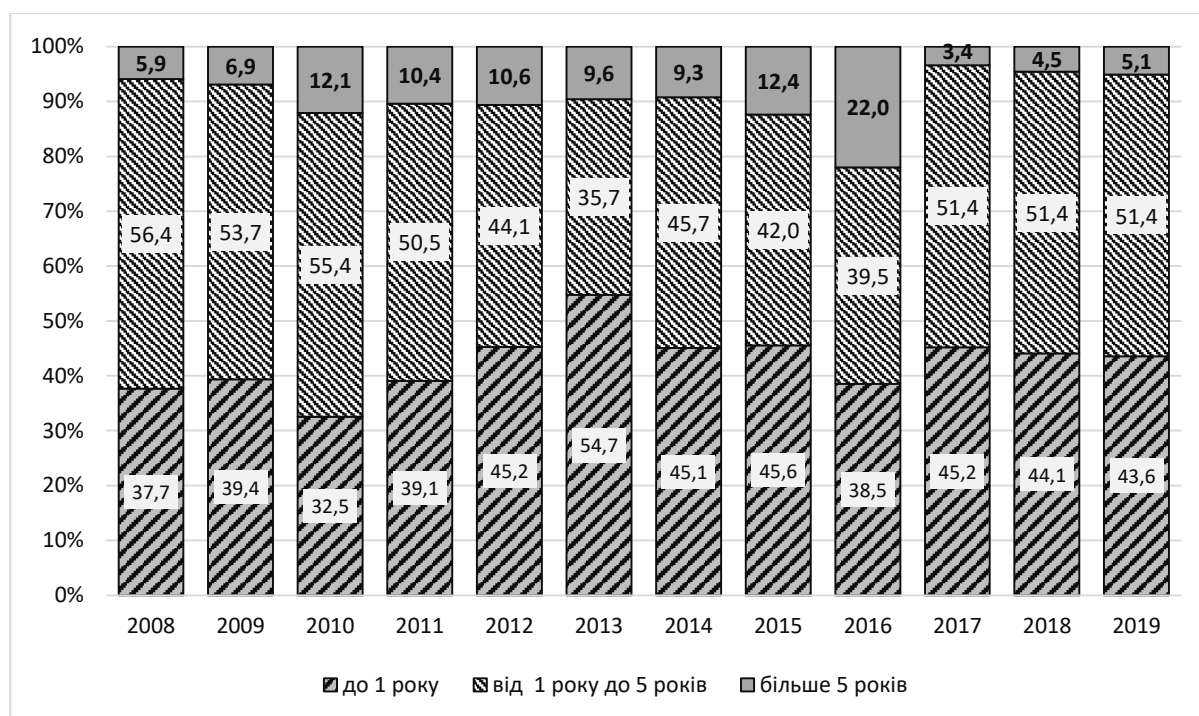

Рис. 2.23. Динаміка банківських кредитів, наданих у аграрний сектор України, у розрізі строків погашення у 2008-2019 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184]

Дані рисунку 2.23 відображають низький рівень якості банківського кредитування сільського господарства, адже частка довгострокових кредитів, які містять інвестиційну складову, становить близько 10%, а в післякризовий період у 2017-2019 роках частка кредитів строком більше п'яти років знизилася до 3,4-5,1% відповідно. Такий незначний обсяг інвестиційного кредитування сільськогосподарських підприємств, на наш погляд, не дозволяє ефективно реалізовувати заходи щодо поліпшення земель, будувати агротехнічні споруди, ферми і загалом збільшувати капітальні інвестиції.

Аналізуючи тенденції банківського кредитування аграрного сектору України, відмітимо дію ринкових законів, які відображають природу діяльності банківських установ, спрямовану на досягнення основної мети – максимізації прибутку за мінімальних затрат. Тобто, на практиці без державної участі банківське кредитування спрямовується на найприбутковіші і перспективні напрямки розвитку аграрного бізнесу, які мають сталий оборот грошових коштів, однак галузі агросектору, що пов'язані із розвитком тваринництва фактично не отримують банківських кредитів, у зв'язку із низькою рентабельністю виробництва (-40 – 7%).

Відтак, фінансове регулювання земельних відносин повинно передбачати державну участь у процесах розвитку банківського кредитування сільського господарства; в іншому випадку, банківські кредити будуть спрямовуватися не у важливі сектори економіки, а в найприбутковіші, де додана вартість фактично відсутня, а присутність імпортованих складових є найвищою.

Таким чином, з метою збільшення фінансової глибини сільського господарства України та розвитку кредитування тих його секторів, які пов'язані безпосередньо із землеволодінням, землекористуванням та землерозпорядженням необхідно за допомогою виваженої державної політики усунути низку перешкод, що гальмують процеси кредитного забезпечення аграрних підприємств.

У фаховій економічній літературі серед перешкод, що стримують банківське кредитування аграрного сектору виокремимо:

- низький рівень кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників і відсутність у них прийняттого кредитного забезпечення. Високий рівень зносу основних засобів (70-80 %) та моральна застарілість свідчать про неможливість їх бути високоліквідним об'єктом застави [187, с. 53];

- відсутність традицій роботи агросектору в ринкових умовах, низька культура роботи позичальників із кредитами й недостатній рівень знань позичальників про ринок кредитних послуг, які більшою мірою стосуються саме невеликих фермерських господарств. В останніх існує висока залежність кредитоспроможності від таких непередбачених факторів, як погодні умови, висока зношеність основних засобів, недиверсифікованість бізнесу (наприклад, якщо господарство займається тільки рослинництвом, то несприятливі погодні умови в такому випадку ставлять під загрозу результат діяльності в цілому й погашення кредиту в тому числі) [220, с. 268];

- недостатня система захисту прав кредиторів та інвесторів, що зумовлює високий базовий рівень ризику під час кредитування;

- висока вартість кредитів, не зважаючи на найвищу рентабельність сільськогосподарських підприємств серед суб'єктів економіки інших галузей, відсоткові ставки за кредитами перевищують рівень рентабельності

агровиробників;

- низька якість фінансового планування, обліку та звітності. Сьогодні під час оцінювання кредитного ризику в агросекторі банки приділяють більше уваги виробничим і натуральним показникам, ніж офіційній фінансовій звітності. Проте слабе фінансове планування заважає фермерам приймати зважені рішення про доцільність залучення банківського кредиту. Фінансова звітність безпосередньо впливає на формальну оцінку кредитного ризику. Погана звітність позичальника веде до завищення ризику і зменшення капіталу банку;

- відсутність достовірної статистики землекористування. Йдеться про брак достовірних даних, а не про офіційну статистику щодо сівозміни, врожайності тощо, яка не завжди відображає справжній стан речей. Це значно ускладнює процес оцінювання потенційного позичальника, що приводить до удорожчання цього процесу. Під час кредитування великих підприємств витрати на повноцінний агроаудит легко покриваються стандартними відсотками по кредиту. Для малих фермерських господарств такі витрати економічно недоцільні [6; 74].

Окрім цього, досить цікавою та інформативною є статистика факторів, що впливають на рішення про надання кредиту сільськогосподарським підприємствам від Агропросперіс банку (рис. 2.24).

Рис. 2.24. Фактори, що впливають на рішення щодо надання кредиту аграрному підприємству в Агропросперіс банку [141]

Реальна статистика факторів впливу на рішення банку щодо кредитування сільськогосподарських підприємств доповнює експертні думки щодо головних перешкод на шляху розвитку кредитування агровиробників. Однак відмінним є те, що основна увага приділяється достовірності наданих відомостей та діловій репутації. Акцент на достовірності поданих відомостей підкреслює низьку якість фінансового планування, обліку та звітності, яку виділяють вчені при розгляді перешкод банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Особливо це стосується фермерських господарств та малих сільськогосподарських підприємств, які налічують близько сорока тисяч одиниць. Адже зважаючи на те, що середній вік фермерів і керівників малих підприємств перевищує 50 років [185], а їх фінансовий стан не дозволяє залучати кваліфікованих фахівців для ведення фінансової звітності та обліку; облік в багатьох таких підприємствах відбувається в паперовому варіанті, що значно ускладнює оцінку кредитоспроможності і проведення фінансового аудиту.

До того ж, варто відмітити і той факт, що в статистиці Агропросперіс банку щодо факторів з прийняття рішення про кредитування сільськогосподарських підприємств, такий критерій, як «достатність застави» займає останнє місце, що свідчить про низький рівень важливості застави для забезпечення банківського кредиту. Це, з одного боку, дає можливість зрозуміти, що достовірність поданих даних про діяльність господарюючого суб'єкта, його ділова репутація, фінансовий стан та рівень агротехнологій є визначальними при отриманні кредиту для розвитку сільського господарства, а з іншого – спростувати твердження багатьох вчених і експертів про те, що за умови відкриття ринку землі, отримання права надавати земельну ділянку в заставу допоможе збільшити обсяги кредитування земельних відносин.

В цілому ми погоджуємося з думками вчених [6; 74; 220] щодо виокремлених ними перешкод в розвитку кредитування аграрного сектору, однак зауважимо, що описані вище перешкоди відображають проблеми мікрорівня, невраховуючи проблемами макрорівня, які, з одного боку, суттєво зменшують можливості і зацікавленість банків надавати кредити агровиробникам, а з іншого –

зацікавленість аграрних виробників у банківських кредитах. Відтак детальніше на макроекономічних факторах, що негативно впливають на динаміку банківського кредитування сільського господарства і земельних відносин в цілому.

У фаховій літературі немає однозначного підходу до класифікації негативних макроекономічних факторів впливу на динаміку кредитування аграрного і реального сектору економіки в цілому, однак на увагу заслуговують підходи Н. Поліщук [145] та І. Думанської [44], які основним фактором низьких обсягів кредитування сільського господарства вважають високі процентні ставки за банківськими кредитами. О. Олійник-Данн [131] до основних факторів негативного впливу на кредитування аграрного сектору відносить банкрутство великої кількості банків (більше 90) за період кризи 2014-2017 років. О. Дзюблюк та В. Рудан [43, с. 37-38], які виділяють 9 факторів впливу, серед яких: валютний курс, інфляція, середньозважена ставка рефінансування, середньозважена ставка за депозитними сертифікатами НБУ, ставки дохідності ОВДП та ін.

Загалом погоджуємося із згаданими вище вченими щодо значущості виділених ними негативних макроекономічних факторів впливу на динаміку кредитування аграрного сектору, однак зауважимо, що аналіз особливостей грошово-кредитної політики НБУ та тенденцій кредитної підтримки банками аграрного бізнесу вимагає як розширення переліку факторів, так і удосконалення підходів до оцінки їх впливу.

Однак, перш ніж перейти до аналізу негативних макроекономічних факторів впливу на динаміку і обсяги банківського кредитування аграрного сектору з метою уникнення викривлень динаміки кредитів, пов'язаної із девальвацією курсу національної валюти, поділимо кредитний портфель на кредити в національній та кредити в іноземній валюті (рис. 2.25).

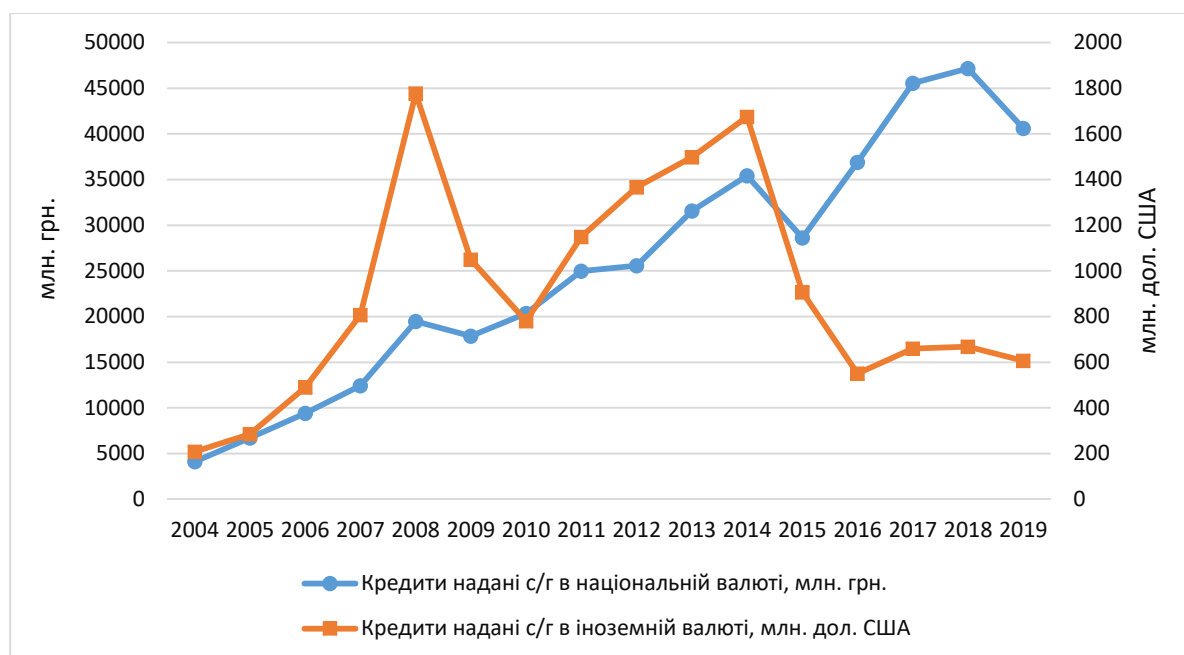

Рис. 2.25. Динаміка банківських кредитів, наданих аграрному сектору України в розрізі валют у 2004-2019 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184]

Дані рисунку 2.25 свідчать про те, що в періоди фінансово-економічних криз 2008-2009 та 2014-2017 років динаміка кредитів наданих банками України в аграрну галузь, суттєво знижувалася, що пов'язано із девальвацією національної валюти за умови переважання доходів аграрних підприємств в національній валюті. Відтак, отримуючи доходи в національній валюті, переважна більшість аграрних підприємств та фермерських господарств не мають змоги залучати кредити в іноземній валюті, у зв'язку із високими валютними ризиками. Кредити в іноземній валюті здебільшого залучають ті вітчизняні аграрні підприємства, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність та отримують виручку в іноземній валюті.

Окрім цього, варто відмітити досить низькі обсяги банківського кредитування аграрного сектору, які не дозволяють акумулювати достатню суму коштів ні для капітальних інвестицій, ні для впровадження інновацій в основні напрямки ведення сільського господарства.

Так, виходячи з аналізу фахової наукової літератури, оцінки вітчизняної практики банківського кредитування аграрного сектору, вивчення ефективності грошово-кредитної політики НБУ та загальноекономічної кон'юнктури,

виокремимо низку макроекономічних факторів негативного впливу на динаміку банківського кредитування сільського господарства, які об'єднаємо в чотири групи (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Макроекономічні фактори негативного впливу на динаміку та обсяги банківського кредитування сільського господарства України*

Економічна кон'юнктура	Ризики банківської системи	Ефективність грошово-кредитної політики	Ефективність боргової політики
Валютний курс Інфляція	Середньозважена ставка за кредитами нефінансовим корпораціям Обсяг резервів за активними операціями комерційних банків Рентабельність сільськогосподарських підприємств	Середньозважена ставка за кредитами рефінансування НБУ Середньозважена ставка за депозитними сертифікатами НБУ Середньомісячне сальдо обсягу коштів, залучених на депозитні сертифікати НБУ	Дохідність ОВДП на первинному ринку

* Власна розробка автора

Отже, до першої групи, яка відображає економічну кон'юнктуру в країні, відносимо два фактори: динаміку валютного курсу та динаміку інфляції. Зважаючи на те, що сільське господарство України за останні декілька років перетворилося на експортно орієнтовану галузь економіки, то динаміка валютного курсу є дуже важливою для його розвитку. Адже, з одного боку, девальвація гривні збільшує експортну виручку у гривневому еквіваленті, а з іншого – необхідність закупівлі імпортової сільськогосподарської техніки та мінеральних добрив за умови зростання цін внаслідок девальвації гривні збільшує попит на банківські кредити. Відтак, девальвація гривні може мати позитивний вплив на збільшення обсягів банківського кредитування сільського господарства, однак девальвація негативно впливає на можливості банків кредитувати.

Щодо інфляції, то вона може негативно позначатися на доходах сільськогосподарських підприємств і призводити до їх реального зниження, що позначається на кредитоспроможності АПК загалом і розвитку земельних відносин

зокрема.

Важливою групою факторів негативного впливу на динаміку банківського кредитування сільського господарства є група, яка відображає рівень ризиків банківської системи та включає такі фактори, як: середньозважена ставка за кредитами нефінансовим корпораціям, обсяг резервів за активними операціями комерційних банків, рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств.

Стосовно середньозваженої ставки за банківськими кредитами нефінансовим корпораціям, куди входять аграрні підприємства (з 2016 року Національний банк України припинив публікацію даних щодо розміру відсоткових ставок за кредитами у розрізі секторів економіки у динаміці; публікація відбувається лише за минулий місяць і щомісяця оновлюється без збереження даних, що значно ускладнює аналітичні можливості). Зазначимо, що чим вищим є рівень процентної ставки, тим вищим буде рівень кредитного ризику. Адже у розрахунок процентної ставки за кредитами банки не лише включають ставку рефінансування НБУ, але й рівень ризику контрагентів.

Обсяг резервів за активними операціями комерційних банків також є хорошим індикатором банківських ризиків, адже зростання їх обсягу свідчить про погіршення кредитного портфеля та зростання витрат банків на його обслуговування, що, в кінцевому підсумку, призводить до збитковості банківських установ, а отже до згортання різних кредитних програм.

Рентабельність підприємств аграрного сектору відображає загальний рівень кредитоспроможності галузі економіки, що враховується як при встановленні процентних ставок за кредитами, так і при погодженні обсягу кредитування.

Однією із найважливіших груп факторів негативного впливу на динаміку банківського кредитування є група, що відображає ефективність грошово-кредитної політики. Так, середньозважена ставка за кредитами рефінансування, відповідного до нового монетарного режиму інфляційного таргетування, відображає верхню межу процентних ставок Національного банку України, на основі якої формується процентна ставка за кредитами комерційних банків, а ставка за депозитними сертифікатами, з одного боку, є нижньою межею

операційного прибутку банків до кредитів рефінансування, а з іншого – інструментом мобілізації надлишкової ліквідності банківської системи. Обсяги надлишкової ліквідності, окрім кореспондентських рахунків банків, виражаються обсягами мобілізованих коштів НБУ з банківської системи на депозитні сертифікати. Відтак, високі ставки за кредитами рефінансування призводять до зростання ставок за кредитами сільському господарству, а зростання процентних ставок за депозитними сертифікатами, як і зростання ставок доходності за ОВДП (четверта група факторів, що відображають ефективність боргової політики Уряду), активізують дію «ефекту витіснення» приватних інвестицій, адже значно вигідніше розміщувати вільні кошти на депозитних сертифікатах НБУ чи в ОВДП із високими процентними ставками і, фактично, з нульовим рівнем ризику.

За допомогою кореляційного аналізу проаналізуємо значущість вищенаведених макроекономічних факторів впливу на динаміку банківського кредитування аграрного сектору України (табл. 2.11).

Дані таблиці 2.11 свідчать, що більшість з виділених нами макроекономічних факторів впливу на динаміку банківського кредитування сільського господарства є значущими при кореляційному аналізі динаміки факторів та динаміки кредитів наданих. Однак, якщо здійснити кореляційний аналіз темпів приросту кредитування сільського господарства та динаміки факторів, то значущість коефіцієнтів кореляції знижується, проте дає змогу визначити ті фактори, які найбільше впливають на обсяги кредитування сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.11

Значення коефіцієнтів кореляції факторів впливу на динаміку банківського кредитування аграрного сектору України у 2004-2019 роках*

	Валютний курс, грн/дол. США	Інфляція, %	Середньозважена ставка за кредитами нефінансовим корпораціям, %	Резерви за активними операціями, млрд. грн.	Рентабельність с/г підприємств, %	Середньозважена ставка за кредитами рефінансування, %	Середньозважена ставка за депозитними сертифікатами, %	Середньомісячне сальдо обсягу коштів залучених на депозитні сертифікати НБУ, млрд. грн.	Дохідність ОВДП на первинному ринку, %
Кредити, надані с/г в національній валюті, млн. грн.	0,8484	0,1040	0,2628	0,8905	0,5047	0,3768	0,7484	0,7714	0,6428
Темп приросту кредитів, наданих с/г в національній валюті	-0,5099	-0,1918	-0,6005	-0,5250	-0,5349	-0,3847	-0,5310	-0,5406	-0,6619
Кредити, надані с/г в іноземній валюті, млн. грн.	-0,2312	0,0192	-0,0141	-0,1580	0,0039	-0,2725	-0,3033	-0,2292	0,2828
Темп приросту кредитів, наданих с/г в іноземній валюті	-0,5245	-0,1573	0,3802	-0,5210	-0,5684	-0,4295	-0,6420	-0,4785	-0,3286

* Розраховано автором на основі даних НБУ [185]

Так, найвищий коефіцієнт кореляції спостерігається між кредитами с/г підприємства та резервами за активними операціями банків, який також є доволі значущим при аналізі темпів приросту кредитів у аграрний сектор, а це свідчить про те, що чим вищими є відрахування до резервів за активними операціями, тим меншим буде темп приросту банківського кредитування. Таке явище є цілком об'єктивним, адже збільшення резервів, з одного боку, зменшує можливості банків для кредитування, а з іншого – підвищує кредитні вимоги з метою захисту від ймовірних ризиків. Динаміка валютного курсу також здійснює негативний вплив на кредитування сільського господарства, адже девальвація гривні призводить до зменшення темпів приросту кредитів як в національній, так і в іноземній валюті, проте збільшує попит на кредити.

Інфляція, середньозважена ставка за кредитами рефінансування та середньозважена ставка за кредитами с/г підприємствам практично не мають впливу на збільшення чи зменшення обсягів кредитування сільського господарства, однак значущий зв'язок прослідковується (простежується) між темпом приросту банківського кредитування і відсотковою ставкою за кредитами в національній валюті, що відображає тенденції у сфері зростання банківських ризиків в умовах

фінансово-економічних криз, коли кредити в іноземній валюті не надаються взагалі.

Тим не менше, як показує проведений нами аналіз, процентні ставки за банківськими кредитами не мають суттєвого впливу на зростання обсягів кредитування сільського господарства.

Кореляційний аналіз макроекономічних факторів негативного впливу на динаміку банківського кредитування сільського господарства дозволяє зробити акцент на тих факторах, яким у фаховій літературі приділяється вкрай мало уваги, зокрема на таких як середньозважена ставка за депозитними сертифікатами; дохідність ОВДП на первинному ринку; середньомісячне сальдо обсягу коштів, залучених на депозитні сертифікати НБУ.

Так, у зв'язку із зміною монетарного режиму грошово-кредитної політики з таргетування валютного курсу на таргетування інфляції, Національний банк України змінив механізм регулювання ліквідності банків і, відповідно до так званого нового операційного дизайну, запровадив симетричний коридор процентних ставок за активними і пасивними операціями центрального банку. Відтак, підвищуючи процентні ставки за кредитами рефінансування з метою регулювання інфляції і валютного курсу шляхом обмеження кредитних операцій банків і, відповідно, темпів зростання грошової маси, Національний банк України симетрично підвищував процентні ставки за депозитними сертифікатами, що чітко простежується на на
рисунок (2.26).

Така зміна процентної політики НБУ призвела до того, що середньозважена ставка за депозитними сертифікатами перевищила середньозважену ставку за кредитами нефінансовим корпораціям у 2015-2019 роках, чого раніше не спостерігалось. Відтак, високі ставки за депозитними сертифікатами (ставки за депозитними сертифікатами овернайт в 2015 році сягали 27% і перевищували середньозважені ставки за банківськими кредитами нефінансовим корпораціям на 7-8%) фактично активізували дію «ефекту витіснення» приватних інвестицій, адже середньомісячне сальдо залучених коштів на депозитних сертифікатах у 2014 році

зросло в 12 разів порівняно з 2013 роком (до 122,7 млрд. грн.), а у 2015 році – в 23 рази (до 237,4 млрд. грн.) (рис. 2.27).

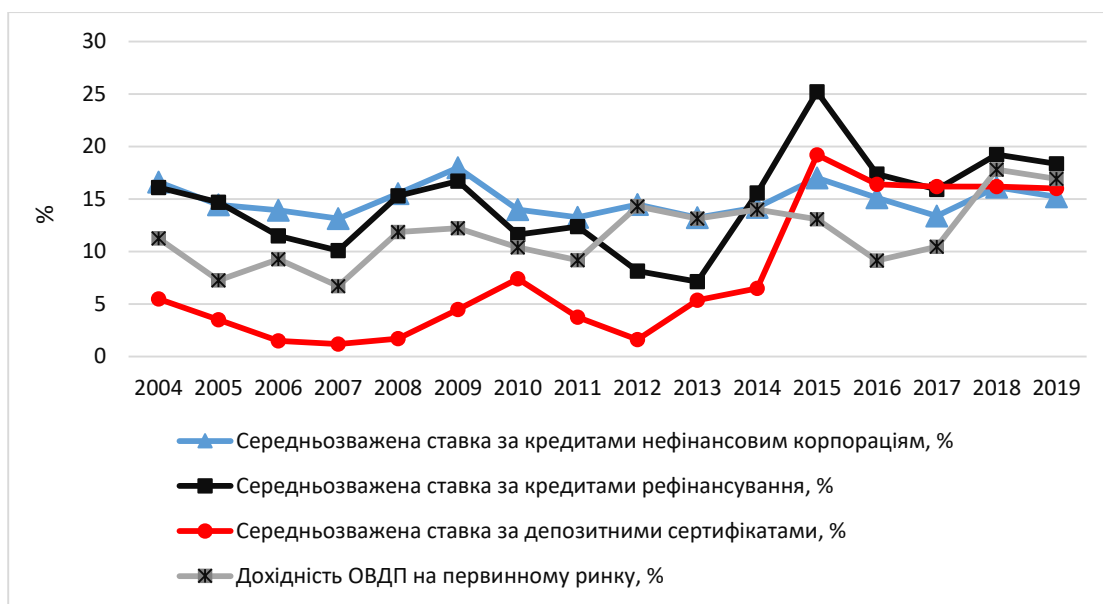

Рис. 2.26. Динаміка процентних ставок за активними і пасивними операціями НБУ, процентних ставок за кредитами нефінансовим корпораціям та дохідності ОВДП на первинному ринку України у 2004-2019 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184]

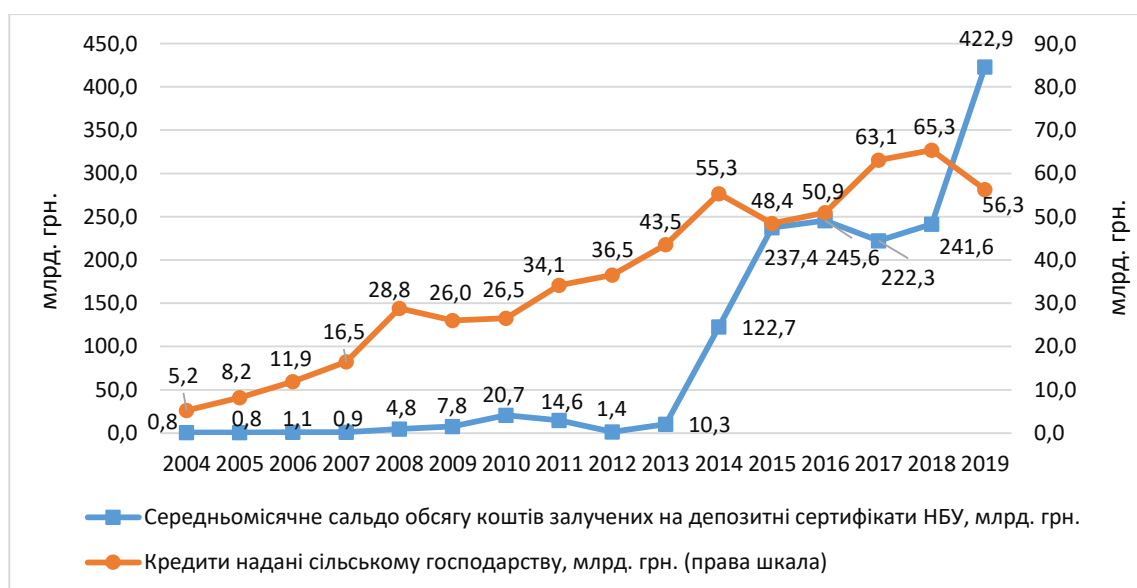

Рис. 2.27. Динаміка середньомісячного сальдо обсягу коштів на депозитних сертифікатах НБУ та кредитів, наданих сільському господарству України, у 2004-2019 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [184]

Дані рис. 2.27 свідчать, що у 2019 році середньомісячне сальдо коштів банків

на депозитних сертифікатах в НБУ перевищувало річний обсяг наданих кредитів у сільське господарство в 7 разів.

Такі тенденції відображають низький рівень ефективності грошово-кредитної політики, адже в умовах кризи замість зниження відсоткових ставок за депозитними сертифікатами і кредитами рефінансування Національний банк України, навпаки, підвищив їх, чого не було в жодній країні із монетарним режимом інфляційного таргетування (навпаки, розвинені країни з метою стимулювання кредитування реального сектору знижують ключові ставки центральних банків навіть до від'ємних значень). Проте варто зауважити, що в умовах пандемії COVID-19 Національний банк України знизив облікову ставку до 6%, що призвело до зниження середньозваженої ставки за кредитами рефінансування до 7%, середньозважену ставку за депозитними сертифікатами – до 5,5% [184], однак це не призвело до зростання кредитування ні сільського господарства, ні реального сектору економіки загалом, оскільки зросли кредитні ризики, а умови наявних нормативно-правових актів щодо розрахунку рівня кредитних ризиків є надто високими для ризик-портрету банківських клієнтів. Механізму розподілу кредитних ризиків між державою, банками та позичальниками в Україні так і не сформовано, адже немає будь-яких державних гарантій за банківськими кредитами, окрім субсидій на відшкодування відсоткових ставок за кредитами в сільське господарство, що є досить обмеженими за обсягом.

Окрім цього, варто додати й те, що в силу надмірного дефіциту державного бюджету та відсутності ефективних джерел його фінансування, боргова політика уряду також негативно впливає на кредитно-інвестиційний потенціал банківської системи, адже ставки дохідності за ОВДП на первинному ринку є близькими до кредитних ставок нефінансовим корпораціям або взагалі їх перевищують. Такі тенденції призводять до того, що комерційні банки акумулювали на своїх балансах 40% від усього обсягу розміщених ОВДП або на суму 432 млрд. грн.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що без зниження зацікавленості банків у розміщенні коштів у депозитні сертифікати НБУ чи у ОВДП розвиток кредитування сільського господарства та земельних відносин є

малоімовірним, адже рівень прибутковості від такого кредитування є значно нижчим, ніж вкладення коштів в безризикові інструменти центрального банку і уряду. Це вкотре доводить актуальність реалізації ефективного фінансового регулювання земельних відносин, яке повинно, окрім бюджетного фінансування, використовувати кредитний механізм для цільового фінансування розвитку аграрного сектору, фінансування робіт з докорінного поліпшення земель, побудови агротехнічних споруд, раціоналізації землекористування в цілому.

Зважаючи на рівень рентабельності аграрних підприємств, який є найвищим серед галузей економіки, банківське кредитування без обґрунтованого державного втручання спрямовується у високомаржинальні напрямки аграрного бізнесу, що знижує підтримку малого фермерства, підприємств галузі тваринництва, а кредитування за напрямками докорінного поліпшення земель та охорони ґрунтів взагалі відсутнє.

У такому випадку ефективним методом кредитування земельних відносин може стати пільгове кредитування, яке в Україні розвинуто досить слабо. Так, з метою подолання кредитних обмежень сільськогосподарських товаровиробників у 2000 р. в Україні була впроваджена система пільгового кредитування АПК, згідно з якою здешевлення кредитів здійснюється у режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками у національній та іноземній валютах. Компенсація надається за кредитами, залученими для покриття виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, кормів, ветеринарних препаратів, молодняка сільськогосподарських тварин та птиці, обладнання для тваринницьких ферм і комплексів тощо [6].

Ця система функціонувала до 2012 року. Упродовж 2012-2014 років пільгові кредити не надавались. Водночас Законом України «Про Державний бюджет на 2015 рік» і в наступних нормативних актах до 2018 р. було передбачено кошти для фінансової підтримки заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів у сумі 300 млн. гривень, а в 2019 році таку суму збільшено до 450 млн. грн. (рис. 2.28), однак фактичне виконання програм пільгового кредитування дещо відрізняється від

планових показників.

Ефективність пільгового кредитування сільськогосподарських підприємств з точки зору відношення пільгових кредитів до загального обсягу банківського кредитування є невисокою і суттєво знизилася, починаючи з 2012 року, адже до 2014 року програми здешевлення кредитів були призупинені, а з 2015 року їх обсяг не перевищує одного відсотка від загального обсягу. Однак, аналізуючи дані Інформаційно-аналітичного порталу АПК України, відмітимо, що при виділенні 300 млн. грн. субсидії на здешевлення кредитів загальний обсяг здешевлених кредитів складає від 7 до 9 млрд. грн., тобто коефіцієнт конверсії становить 3,3-4,3 %. Такий стан речей свідчить про дуже низьку участь держави у кредитуванні в рамках фінансового регулювання земельних відносин.

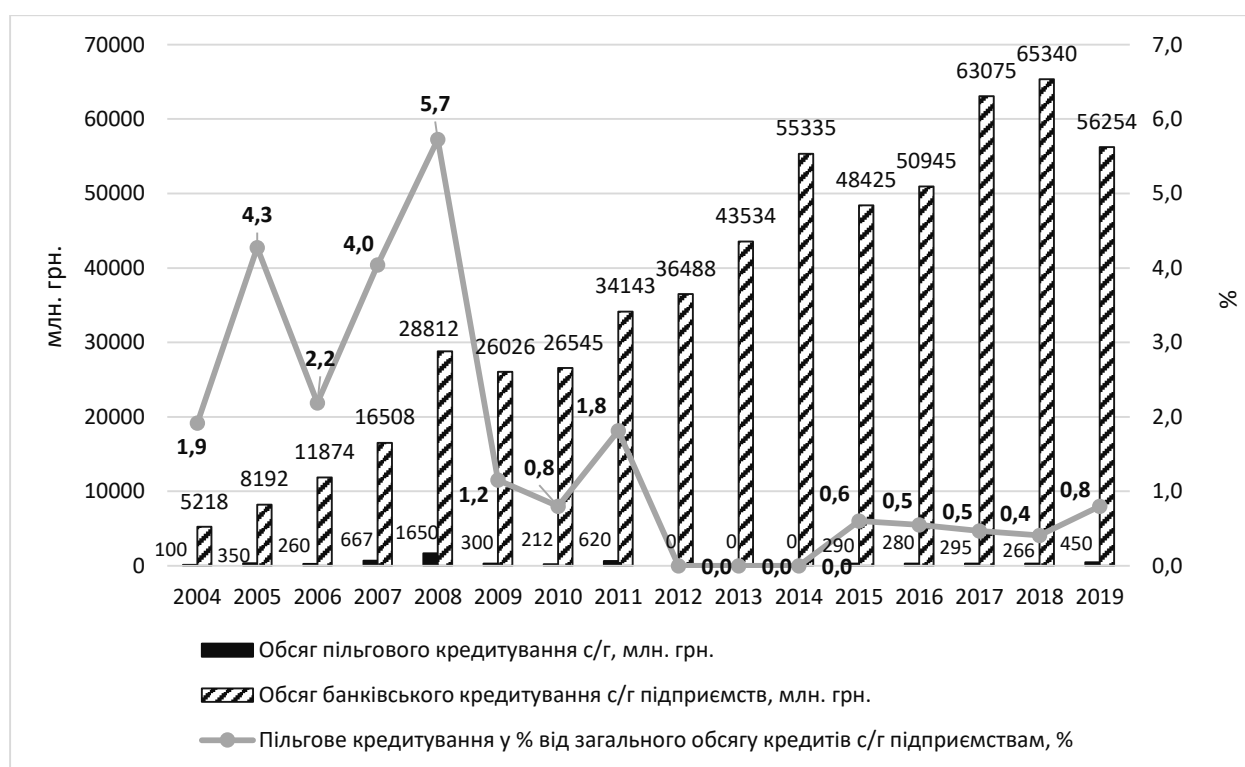

Рис. 2.28. Динаміка пільгового кредитування с/г підприємств та банківського кредитування сільського господарства України у 2004-2019 роках*

*Розраховано за даними Інформаційно-аналітичного порталу АПК України [183] та Національного банку України [184]

Більше того, варто звернути увагу й на те, що програми компенсації процентних ставок не мають чітко визначених критеріїв відбору підприємств, які можуть отримувати таку компенсацію. Відповідно, цільова функція пільгового кредитування не завжди виконується, адже кредити можуть отримувати підприємства, які отримують надприбутки. Окрім цього, розмір субсидії не корелюється з розміром кредиту, адже спрямований на компенсацію за процентними ставками, а сума і строк кредиту можуть бути мінімальними. Самий механізм надання субсидії на здешевлення кредитів чітко не прописаний в жодному нормативно-правовому акті та не відображений в інформаційних матеріалах Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, що робить його непрозорим і ускладнює аналіз ефективності цього інструменту фінансового регулювання земельних відносин.

Ще одним інструментом фінансового регулювання земельних відносин, що заснований на принципах кредитування, є фінансовий лізинг сільськогосподарської техніки. Фінансовий лізинг в Україні здійснюється не лише комерційними банками та їх дочірніми лізинговими компаніями (ОТР Лізинг, Райффайзен Лізинг Аваль), але й спеціалізованою Національною акціонерною компанією «Украгролізинг», яка має право надавати послуги з фінансового лізингу з 2005 року [56].

Діяльність НАК «Украгролізинг» спрямована на надання у фінансовий лізинг сільськогосподарської техніки національного виробництва таким категоріям клієнтів, як: сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства; фізичні особи – члени особистого селянського господарства; місцеві громади, комунальні підприємства. Однак, аналізуючи матеріали веб-сайту НАК «Украгролізинг», зауважимо, що з переліку тракторів, які надаються у фінансовий лізинг, лише один із них українського виробництва (ХТЗ), решта трактори білоруського виробництва. Такий підхід до організації діяльності спеціалізованої державної компанії у сфері регулювання сільського господарства та земельних відносин свідчить про відсутність ефективної стратегії розвитку земельних відносин зокрема і сільського господарства загалом. Адже, окрім Харківського тракторного заводу, трактори в Україні виготовляють такі заводи, як: «Південмаш»

(ЮМЗ), «АМТ Трейд» (ДТЗ), Січеславський тракторний завод та інші, техніка яких не поступається білоруським аналогам, однак повністю виготовляється або збирається на українських потужностях та українськими робітниками.

Разом з тим, варто відмітити й високі стартові умови отримання сільськогосподарської техніки у фінансовий лізинг, адже процентна ставка складає 19% річних, перший внесок – 15-25%, комісія за обслуговування договору фінансового лізингу – 2%, а комісія за супроводження договору від невідшкодованої попереднім лізинговим платежем та черговими платежами вартості предмета лізингу складає 16%, тобто реальна ефективна ставка відсотка за фінансовим лізингом може становити 37%.

Що ж стосується обсягів надання техніки у фінансовий лізинг, то систематичної статистики НАК «Украгролізинг» не надає, однак за даними компанії, у 2017 році було передано споживачам на умовах фінансового лізингу 210 одиниць техніки [56], при чому до такого переліку входять не тільки трактори, але й навісне обладнання.

Однією із причин такої незначної активності НАК «Украгролізинг» на ринку фінансового лізингу сільськогосподарської техніки є відсутність фінансових можливостей, адже високі фінансові умови отримання сільськогосподарської техніки на умовах фінансового лізингу та низький вибір видів і виробників техніки не сприяє зростанню попиту на послуги компанії, що в свою чергу, негативно позначається на її прибутковості.

Підвищити фінансову спроможність НАК «Украгролізинг» намагається уряд шляхом видатків з Державного бюджету України на збільшення статутного фонду компанії з метою закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу. Однак в силу об'єктивних причин, пов'язаних із надмірним дефіцитом Державного бюджету видатки на збільшення статутного фонду НАК «Украгролізинг» мають несистемний характер, а починаючи з 2016 року – взагалі припинилися (рис. 2.29).

Виходячи з аналізу видатків Державного бюджету України на збільшення статутного фонду НАК «Украгролізинг», можемо зробити висновок про їх

незнаний обсяг, який не дозволяє реалізувати фінансовий лізинг у якості ефективного інструменту фінансового регулювання земельних відносин, адже, наприклад, за виділені 54 млн. грн. у 2015 році можна придбати лише 27 тракторів Харківського тракторного заводу.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що фінансове регулювання земельних відносин через використання інструментів банківського кредитування фактично не здійснюється, оскільки близько 50% кредитів є короткостроковими, а на інвестиційні кредити припадає лише 20%. Окрім цього, банки, як фінансові організації, основною метою яких є отримання максимального прибутку за мінімальних витрат, здійснюють кредитування високомаржинальних напрямків розвитку сільського господарства, натомість залишають поза увагою розвиток фермерських господарств, галузі тваринництва тощо.

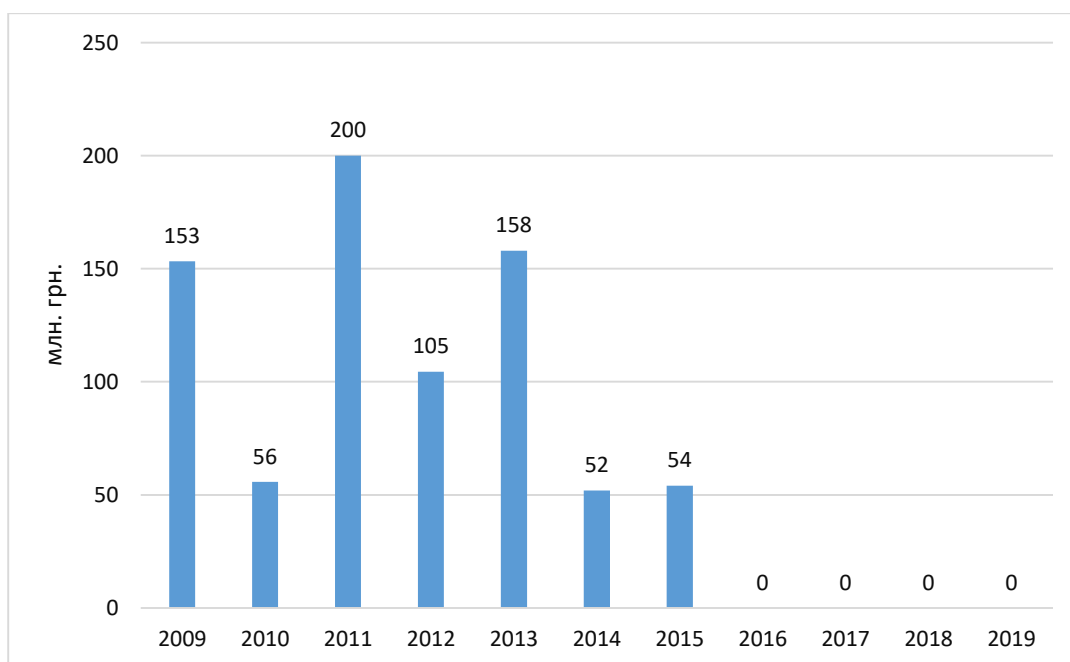

Рис. 2.29. Динаміка видатків з Державного бюджету України на збільшення статутного фонду НАК «Украгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу України у 2009-2019 роках*

*Розраховано автором за даними Державної казначейської служби України [55]

Значний негативний вплив на розвиток кредитування сільського господарства в Україні має неефективна грошово-кредитна політика, яка призвела до акумуляції на депозитних сертифікатах Національного банку України близько 250 млрд. грн.

щомісяця, що є потужним резервом для кредитного стимулювання розвитку земельних відносин в цілому. Не менш негативний вплив на розвиток банківського кредитування сільського господарства має й боргова політика, яка призвела до акумуляції близько 400 млрд грн. у ОВДП. Таким чином, вилучення з обігу 600 млрд. грн. банківської ліквідності є однією із основних причин малих обсягів кредитування не лише сільського господарства, але й реального сектору економіки загалом.

Окрім банківського кредитування, важливим інструментом фінансового регулювання земельних відносин є страхування, яке в Україні, в основному, зосереджене на страхуванні ризиків сільськогосподарських виробників, що пов'язані із ймовірною втратою врожаю. Проте варто зауважити, що розвиток страхування земельних відносин в Україні перебуває на досить низькому рівні, що зумовлено високою вартістю страхування, недовірою до страхових компаній, відсутністю культури страхування, обмеженими знаннями аграріїв про види страхування (особливо це стосується фермерів) та ін. Крім цього, не демонструють і активності в напрямку розвитку страхування земельних відносин в Україні і самі страхові компанії, адже тільки невелика їх частка пропонує своїм клієнтам страхування сільськогосподарських ризиків (однак такі види страхування як страхування оренди землі, страхування ризиків купівлі-продажу земельних ділянок, титульне страхування не розвинуто взагалі). Поряд з цим, варто зауважити, що, окрім страхування сільськогосподарських ризиків, в Україні активно розвивається іпотечне страхування земель несільськогосподарського призначення, на яких розташовані будівлі, що є предметом іпотеки. Такий вид страхування є обов'язковим, а тому може мати позитивні перспективи розвитку.

Однією із проблем аналізу страхування земельних відносин в Україні є відсутність комплексних статистичних даних, які б відображали основні види та напрямки страхування земельних відносин, що ускладнює можливості для формулювання висновків дослідження. Тим не менше, у вільному доступі існують дані FCI [197] щодо добровільного агрострахування в Україні за 2005-2017 роки, і хоча вони дещо втрачають свою актуальність все ж дозволяють прослідкувати

тенденції розвитку агостраховання в Україні.

Так, за даними FCI, в Україні 58 страхових компаній мають ліцензію на надання послуг щодо добровільного страхування сільськогосподарських культур, і лише 13 із них надають дані щодо динаміки кількості страхових договорів та розміру страхових премій [197].

Тенденції ринку страхування сільськогосподарських культур відповідають загальним тенденціям розвитку економіки України, адже дані рисунку 2.30 свідчать про швидкі темпи зростання кількості договорів страхування та страхових премій до 2008 року, тобто до початку світової фінансово-економічної кризи. Після кризи 2008-2009 років тенденції ринку агостраховання в Україні так і не відновилися до рівня 2008 року, а в 2014 році поглибилися негативні тенденції, що було пов'язано із анексією Криму та війною з Російською Федерацією на Сході України.

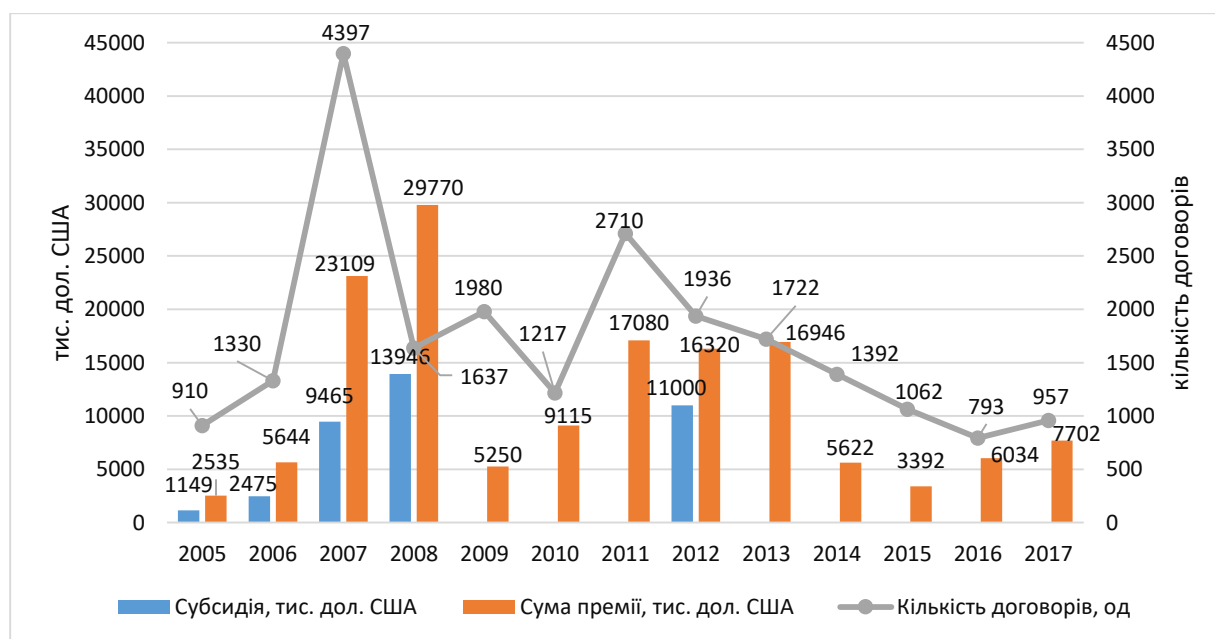

Рис. 2.30. Динаміка ринку агостраховання в Україні у 2005-2017 роках [197]

При цьому варто зауважити, що однією із причин швидких темпів зростання обсягів страхування сільськогосподарських культур у 2005-2008 роках було державне субсидування страхових премій на рівні 40-46%, яке після кризи застосоване лише в 2012 році, що в умовах погіршення економічної кон'юнктури могло б стати стимулом для розвитку страхування сільськогосподарських ризиків в цілому.

Перспективи розвитку страхування сільськогосподарських ризиків, як одних із видів ризиків у сфері земельних відносин, можна позитивно оцінити, виходячи із розробленого Національним банком України, спільно із представниками аграрного і страхового ринку, проекту змін до Закону України «Про особливості страхування аграрної продукції з державною підтримкою» [1], який передбачає реалізацію механізму державної підтримки, відповідно до якого виробники аграрної продукції матимуть змогу отримати відшкодування частини страхового платежу. У 2021 році він становитиме до 50% з обмеженням розміру виплат за об'єктами страхування, далі – до 80%. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою впроваджуватиметься вже з 2021 року. З цією метою в держбюджеті на наступний рік передбачені відповідні кошти [1].

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, можемо зробити висновок про необхідність розробки урядом концепції фінансового регулювання земельних відносин в Україні, яка б передбачала, серед іншого механізми активізації банківського кредитування сільськогосподарських підприємств та страхування аграрних ризиків у сфері земельних відносин.

Висновки до розділу 2

1. За результатами аналізу розвитку земельних відносин в Україні за часів незалежності виокремлено основні причини інституційної їх слабкості. Зокрема доведено, що реформування земельних відносин здійснювалося без чітко сформульованих, науково-обґрунтованих та законодавчо затверджених концепції та стратегії, що призвело до повного розбалансування фінансового регулювання процесів землеволодіння, землекористування та землерозпорядження в країні. Продовження традицій адміністративно-командної економіки та встановлення урядом фіксованих цін на сільськогосподарську продукцію призвели до утворення диспаритету між цінами реалізації продукції аграрного сектору та цінами промислової продукції, яку аграрний сектор використовував для забезпечення свого функціонування. В результаті такий підхід призвів до банкрутства багатьох

сільськогосподарських підприємств, в тому числі і новостворених фермерських господарств, а ті підприємства, які залишилися на ринку, суттєво обмежили нерентабельні напрямки сільського господарства, зокрема тваринництво, що, в кінцевому підсумку, стало однією з головних причин деградації ґрунтів України у зв'язку із зменшенням органічних добрив, площ трав і перелогів, а також посівів сидератів. Окрім цього, на початку реформування земельних відносин в Україні не було створено дієвих органів з контролю за раціональним землекористуванням, що поглибило проблеми деградації ґрунтів.

2. Доведено, що елементи фінансового регулювання земельних відносин в Україні вперше було запроваджено лише в 1999 році після введення єдиного сільськогосподарського податку, який суттєво зменшив фіскальний тиск на валові доходи підприємств аграрної галузі економіки. Однак, у зв'язку із відсутністю стратегії розвитку фінансового регулювання земельних відносин інші його елементи застосовувалися не системно та фрагментарно, орієнтуючись на стимулювання і розвиток високомаржинальних галузей виробництва сільськогосподарської продукції. В результаті такого підходу деформувалася структура розподілу земельного фонду України між підприємствами різних форм власності, створивши переваги для агрохолдингів, які через залучення іноземних інвестицій та державної підтримки акумулювали великі площі с/г угідь, які дорівнюють площам майже 40 тис. фермерських господарств.

3. Акцентовано, що однією із головних особливостей розвитку земельних відносин в Україні є існування фрагментарного ринку землі і ринку прав оренди землі. На сьогодні в Україні розвинений ринок землі несільськогосподарського призначення, в основному поблизу великих міст, де є попит на будинки і землю для будівництва. В сегменті земель сільськогосподарського призначення функціонує ринок оренди, а вже з 1 липня 2021 року відповідно до законодавства, в Україні має відродитися ринок землі сільськогосподарського призначення. Однак аналіз макроекономічних та соціальних факторів довів, що у випадку запровадження повноцінного обігу землі сільськогосподарського призначення, вартість земельних ділянок суттєво не зросте, оскільки: якість українських ґрунтів є досить низькою (з

від'ємним балансом гумусу); більше половини земель сільськогосподарського призначення зосереджена у власності пенсіонерів, 80% з яких перебувають поза межею бідності, що підвищує імовірність продажу земельних паїв за початковою вартістю; низьким є коефіцієнт ліквідності застави для земельних ділянок встановлений НБУ, що фактично позбавляє можливостей власників землі у розмірі 100-1000 га залучати необхідний обсяг кредиту для розвитку сільськогосподарського виробництва.

4. На основі аналізу тенденцій формування вартості на землю в Україні та країнах Європи доведено, що вартість землі не залежить від притоку іноземних інвестицій та захисту прав власності, як вважає переважна більшість експертів під час мотиваційного обґрунтування переваг запровадження вільного ринку землі сільськогосподарського призначення. Основними факторами високої вартості землі сільськогосподарського призначення є величина ВВП на одну особу населення, величина індексу економічної свободи та свободи інвестицій, а також величини доданої вартості сільського господарства на одного працівника. Величина ВВП на одну особу населення як фактор вартості землі, з одного боку, свідчить про внутрішній інвестиційний потенціал країни, а з іншого – про рівень доходів населення, які є визначальними під час формування пропозиції на ринку землі. Також обґрунтовано, що відсутність кореляції нормативної грошової оцінки землі в Україні з валовими доходами сільського господарства є однією із причин заниження вартості земельних ділянок.

5. Результати оцінки фінансового регулювання земельних відносин упродовж 2000-2019 років свідчать про відсутність системності в державних видатках, адже фінансування видатків з Державного бюджету на підтримку земельних відносин не було стабільним, оскільки в ті чи інші періоди воно призупинялося, або взагалі було припинено. Серед статей видатків Державного бюджету України на підтримку розвитку земельних відносин варто виділити видатки на заходи в агропромисловому комплексі та фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі за рахунок здешевлення кредитів. Що ж стосується видатків на фінансування заходів з охорони ґрунтів чи їх докорінного поліпшення, а також

видатків на розвиток державного контролю у галузі сільського господарства, то їх обсяги є надто малими порівняно з іншими видатками, а дія більшості програм розвитку земельних відносин взагалі припинена після 2017 року.

6. З метою визначення ефективності державної фінансової підтримки розвитку земельних відносин в Україні в роботі використано кореляційно-регресійне моделювання, яке свідчить, що основний ефект на розвиток аграрного бізнесу має загальна динаміка валової підтримки АПК, що трансформується в інвестиції в основний капітал. Однак на основі розрахунку виробничої функції визначено, що для досягнення рівня Польщі та Румунії інвестиції в основний капітал сільськогосподарських підприємств необхідно збільшити на 20-30% або на 13,1-19,5 млрд. грн. Що ж стосується ефективності державної підтримки системи регулювання земельних відносин через здійснення видатків на охорону ґрунтів та контроль у сфері сільського господарства, яка виражається значенням балансу гумусу в ґрунтах України, то результати моделювання свідчать, що з метою досягнення нульового балансу гумусу обсяг інвестицій в основний капітал необхідно збільшити на 160%, а обсяг державної підтримки – на 280%.

7. Аналіз процесів кредитно-інвестиційної підтримки розвитку земельних відносин в Україні свідчить про досить низьку частку банківських кредитів, наданих галузі сільського господарства у кредитному портфелі нефінансових корпорацій (13%). Такі тенденції пов'язані як з мікроекономічними факторами, які стосуються достовірності поданих даних позичальниками та їх конкурентоспроможністю, так і макроекономічними факторами, що характеризуються спрямованістю банківської діяльності на розміщення коштів в надійних і фактично безризикових активах: депозитних сертифікатах НБУ та облігаціях внутрішньої державної позики. Внаслідок неефективної грошово-кредитної політики та необхідності фінансування внутрішнього державного боргу в Україні відбувається ефект витіснення приватних інвестицій, що негативно позначається на якості фінансового регулювання земельних відносин за рахунок банківських кредитів.

8. В результаті дослідження особливостей агрострахування в Україні як

одного із елементів фінансового регулювання земельних відносин акцентовано, що страхування сільськогосподарських ризиків не набуло широкого поширення, що зумовлено високою вартістю страхування, недовірою до страхових компаній, відсутністю культури страхування, обмеженими знаннями аграріїв про види страхування. Доведено, що основним чинником стимулювання розвитку страхування сільськогосподарських ризиків в Україні є державне субсидування страхових премій, яке може стати драйвером розвитку агрострахування після прийняття законопроекту «Про особливості страхування аграрної продукції з державною підтримкою».

Основні результати дослідження опубліковано у працях [66; 67; 117; 118; 119; 123; 244].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Зарубіжний досвід фінансового регулювання земельних відносин та перспективи його використання в Україні

Створення ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні має стати останнім етапом більш ніж двадцятирічного етапу проведення земельної реформи та вирішити більшість проблем, пов'язаних з організацією земельних відносин в державі. Однак, сучасний стан розвитку національної економіки, правового та фінансового регулювання земельних відносин породжує ряд неоднозначних висновків щодо доцільності запровадження вільного обігу прав власності на земельні ділянки. Ми погоджуємося з тими вченими [2; 23; 25; 32; 53; 79], які відстоюють позиції, що створення ринку земель сільськогосподарського призначення за сучасних умов розвитку нашої держави є не на часі, однак необхідне для упорядкування земельних відносин в майбутньому.

Разом з тим, у березні 2020 року Верховна Рада України прийнявши Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», фактично започаткувала поступову трансформацію організації земельних відносин з орендної форми до ринкового обігу прав власності на земельні ділянки, тим самим актуалізувала питання пошуку рішень щодо побудови ефективних запобіжників для забезпечення національних інтересів у сфері продовольчої безпеки, територіального та економічного суверенітету, забезпечення конкурентоспроможності національних сільськогосподарських виробників, розвитку фермерства та збереження родючості ґрунтів. Однак обмеженість бюджетних ресурсів для стимулювання розвитку сільського господарства, побудови інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, реалізації механізмів охорони ґрунтів

вимагає реалізації ефективного фінансового регулювання земельних відносин.

Зважаючи на перспективи нових умов реалізації земельних відносин в Україні після липня 2021 року, доцільним є вивчення кращих прикладів світового досвіду у сфері реформування земельних відносин та реалізації їх фінансового регулювання в контексті створення захищеного і капіталомісткого ринку земель сільськогосподарського призначення.

Фінансове регулювання земельних відносин в розвинутих країнах світу, а особливо у Європейському Союзі впливає із правового забезпечення реалізації земельних відносин на практиці. Саме, виходячи з умов та правил землеволодіння, землерозпорядження та землекористування іноземні держави будують політику фінансового регулювання земельних відносин.

Одним із найефективніших, на наш погляд, підходів до правового і фінансового регулювання земельних відносин застосовують уряди Франції та Польщі.

Так, основою правового і фінансового регулювання земельних відносин у Франції є регулювання орендних відносин, адже переважна частина правочинів із землею сільськогосподарського призначення у цій країні відбувається на засадах оренди, а політика з управління земельними відносинами спрямована на фінансову підтримку і розвиток фермерства та сільських територій. Зокрема відповідно до Закону Франції «Про аграрну політику» (№ 60-808 від 05.08.1960 р.) політика управління земельними відносинами передбачає заходи щодо:

- підвищення продуктивності сільського господарства шляхом впровадження технічного прогресу та забезпечення збалансованого розвитку;
- розвиток внутрішніх і зовнішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції та сировини шляхом прямого впливу на умови збуту (надання пріоритету особам, зайнятим в сільському господарстві);
- забезпечення збереження неосвоєних земель;
- гарантування соціального захисту фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві;
- забезпечення одержання прибутку від землі-капіталу, еквівалентного

тому, який би вони отримували в інших секторах;

- розвиток сільського господарства у кожному окремому регіоні з урахуванням його особливостей;

- підтримку і стимулювання розвитку сімейних ферм [217].

Реалізація окреслених заходів переважно відбувається по відношенню до орендарів земель сільськогосподарського призначення, який у Франції налічується 75% від сукупного обсягу користувачів земельними ресурсами, що є найвищим показником в Європі. Основним видом орендарів землі є сімейні ферми та сімейна оренда, яка передбачає надання землі в оренду між членами однієї сім'ї. 10% орендних відносин припадає на селян, які надають свою землю в оренду підприємствам, а 15 відсотків – є орендні відносини між підприємцями («чиста капіталістична» оренда) [69]. Орендні відносини є досить жорстко і, на наш погляд, раціонально регульовані, виходячи з національних інтересів Франції та інтересів її регіонів. Основною метою регулювання орендних відносин є недопущення спекулятивних операцій із землею та надмірної концентрації землі сільськогосподарського призначення в іноземців. Адже, згідно із законодавством Франції мінімальний термін оренди землі сільськогосподарського призначення складає 9 років, а максимальний – 90 років, при цьому в залежності від виду оренди, умов та місцевих дозволів, оренда може автоматично продовжуватися до 18 років, або можна укласти договір оренди зразу на 25 років з автоматичним терміном пролонгації [238].

На сьогоднішній день у Франції близько 6 млн. власників та 400 тис. орендарів. Така велика кількість власників пояснюється тим, що з кожним поколінням їх число помножується (батько ділить землю між дітьми, діти, у свою чергу, між своїми дітьми і так далі). Для власників нема ліміту щодо величини їхніх земельних ділянок, а для орендарів – максимально дозволено 200 га. Наприклад, орендар хоче збільшити орендовані землі з 100 га до 150 га за рахунок сусідської землі. Він повинен подати заяву в префектуру (місцеву адміністрацію) про свої наміри, яка у свою чергу друкує оголошення. І якщо знайдеться орендар, який має

менше землі, ніж попередній (навіть якщо він буде платити меншу орендну плату), то земля надається останньому [241].

Щодо встановлення оренди за землю, то її величина не встановлюється власником і від нього не залежить, а фіксується і визначається кожні шість років указом префектури. Орендар, який хоче орендувати землю сільськогосподарського призначення, зобов'язаний виконати це рішення. Ціна сільськогосподарської оренди варіюється залежно від департаменту, в якому вона знаходиться, а також від якості та врожайності землі. Як приклад, для хороших земель в Шаранті (департамент Франції) ціна коливається в межах від 92,95 до 140,78 євро / га на рік на якісну землю, для менш якісної – від 20,31 до 52,04 євро / га на рік. Переговори щодо оренди землі між власником та орендарем можуть бути здійснені тільки у межах діапазону цін, визначених указом префектури [238]. Викуп землі у власність є можливим лише, якщо фермер (чи інша юридична особа) 9 років орендував землю.

Для упорядкування ринкового обігу землі сільськогосподарського призначення та реалізації елементів фінансового регулювання земельних відносин у Франції ще у 1960 році була створена така неприбуткова організація як САФЕР, що включає в себе анонімні товариства, на які покладено місію загальнонаціонального інтересу, щодо підготовки французького сільського господарства до конкуренції. На сьогоднішній день САФЕР фактично є головним оператором ринку земель сільськогосподарського призначення [240].

Основним видом діяльності САФЕР (займає 90% діяльності) є фінансове регулювання земельних відносин у сфері обігу прав власності на землю. Так, САФЕР здійснює купівлю землі напряму у власників, яку дана організація повинна продати іншим учасникам ринку земель сільськогосподарського призначення. При купівлі землі у САФЕР покупець не виплачує податок на купівлю-продаж нерухомості в розмірі 4,5%, що стимулює учасників ринку купувати і продавати землі через таку організацію, а це у свою чергу, допомагає підтримувати дисципліну на ринку, запобігати спекуляціям та ефективно розподіляти землю між

фермерами та іншими суб'єктами ринку, адже земля продається не тому, хто дає більшу суму, а тому, хто потребує збільшення земельної площі для ведення сільського господарства [240; 68, с. 176].

Інші 10% діяльності САФЕР припадають на застосування і реалізацію права переважного викупу відповідно до цілей загального інтересу, визначених законом: захист сільського господарства та навколишнього середовища, реструктуризація ферм. З метою реалізації права переважного викупу, правовим обов'язком нотаріусів є інформування САФЕР про всі плани продажу сільськогосподарського та лісового майна

Право переважного викупу не може бути використано під час покупок, здійснених існуючими фермерами, на земельних ділянках під забудову, при сімейних закупівлях або при більшості продажів лісу. САФЕР повинна мати дозвіл своїх двох урядових уповноважених представників міністерств сільського господарства та фінансів на всі переважні та дружні придбання на суму понад 120 000 євро. САФЕР купують сільськогосподарські та сільські товари, щоб розподіляти їх серед кандидатів, приватних або державних, чиї проекти сприяють реалізації політики сталого регіонального розвитку.

За підсумками 2018 року САФЕР придбав 11700 об'єктів земельної нерухомості на загальну площу 103 600 га; ринок землі, доступний для сейферів, становить 408 000 га. Більш безпечні придбання становлять 25% доступного простору; у 2018 році САФЕР здійснив 1380 переважних виплат на площі 6600 га та на суму 68 мільйонів євро (0,4% від загальної кількості проектів продажу, про які було повідомлено САФЕР). Ці переважні виплати становлять 12% від кількості, 6% від площі поверхні та 5% від вартості всіх придбань, зроблених САФЕР [240].

Варто зауважити, що купівля землі сільськогосподарського призначення юридично не заборонена іноземцям, однак, на практиці, іноземним компаніям досить важко придбати землю, адже необхідно, щоб на бажану ділянку не було французьких покупців-фермерів, а також у разі, якщо ціна земельної ділянки перевищує 38 млн. євро, або предметом договору купівлі є виноградники, то необхідно отримати дозвіл САФЕР [188].

Таким чином, як бачимо з короткого аналізу діяльності САФЕР, як оператора ринку землі сільськогосподарського призначення Франції, його роль є головною у процесі організації земельних відносин, адже, окрім фінансового регулювання ринкового обігу прав власності на землю через застосування податкових пільг шляхом відміни податку на продаж нерухомого майна, дана організація здійснює організовану купівлю-продаж земельних ділянок, що суттєво знижує ризики спекуляції земельними ресурсами, окрім цього забезпечує рівномірний розподіл земель між фермерами забезпечуючи як високий рівень зайнятості у сільському господарстві, так і конкуренцію.

Поряд з цим, відповідно до законодавства САФЕР веде діяльність щодо заохочення створення молодих фермерів; реалізує економічні та інфраструктурні проекти в сільських громадах; здійснює роботу щодо збереження ландшафтів та якості ґрунтів; забезпечує прозорість ринку сільськогосподарського призначення через оприлюднення всієї ринкової інформації громадам; придбання сільських товарів для сприяння місцевому розвитку; об'єднує кооперативи, кредитні спілки, банки, спеціалізовані фінансові установи для фінансового стимулювання розвитку земельних відносин в сільській місцевості тощо.

За аналогією до французького досвіду розвивається система правового і фінансового регулювання земельних відносин у Польщі, де головним оператором ринку земель сільськогосподарського призначення виступає Національний центр підтримки сільського господарства (НЦПСГ), який здійснює викуп у селянських господарств земель та нерухомості й продає їх перспективним господарствам, малоземельним, молодим селянам тощо. Пріоритет надається покупцям, які мають належну кваліфікацію [206, с. 29]. При цьому, використовується механізм фінансового регулювання земельних відносин, який передбачає можливість купівлі землі у Національного центру підтримки сільського господарства з розстрочкою платежу на 20-30 років, а також держава застосовує механізм компенсації частини кредитної ставки на купівлю землі [124, с. 24].

Основними напрямками регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення НЦПСГ є наступні:

- поліпшення структури ферм;
- запобігання надмірній концентрації сільськогосподарських земель;
- забезпечення перерозподілу земель сільськогосподарського призначення на користь ефективних власників, які мають відповідну професійну кваліфікацію або досвід роботи [236].

Право набуття у власність земельної ділянки сільськогосподарського призначення в Польщі жорстко регламентовано. Зокрема, відповідно до Закону Польщі «Про формування системи сільського господарства» [236] покупцями земельної ділянки сільськогосподарського призначення можуть бути:

- фізична особа (фермер) з обмеженням площі земель, що перебуває у власності однієї особи – 300 га;
- близькі родичі фермера та спадкоємці;
- органи місцевого самоврядування;
- державне казначейство або Національний центр підтримки сільського господарства;
- юридичні особи, які діють відповідно до положення, що регламентують відносини між державою і Католицькою Церквою в Республіці Польща та іншими релігійними об'єднаннями;
- національні парки, у разі придбання сільськогосподарських земель для цілей, пов'язаних із їх збереженням;
- будь-яка особа, якщо земельна ділянка не перевищує 0,3 га [236].

Щодо купівлі землі сільськогосподарського призначення іноземцями, то зі вступом Польщі до Європейського Союзу у 2004 році було запроваджено мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення терміном на 12 років, однак після настання строку його скасування, було прийнято ще жорсткіші правила регулювання земельних відносин, ніж вони були в період дії мораторію.

Так, відповідно до законодавства Польщі основною формою власності на землю в Польщі є сімейна ферма із загальною площею набутого сільськогосподарського майна разом із сільськогосподарським майном, що є його власністю ферми, не повинна перевищувати 300 га сільськогосподарських угідь.

Особа, яка бажає стати фермером і придбати землю сільськогосподарського призначення має відповідати таким умовам: бути власником або орендарем сільськогосподарських земель, загальною площею не більше 300 га, мати досвід роботи у сільському господарстві, проживати не менше 5 років на території, де знаходиться сільськогосподарська земля, власником якої вона є, або яку вона використовує, чи має намір купити. Досвід роботи підтверджується відповідним дипломом, або підтвердженням його отримання у майбутньому, або сільськогосподарською діяльністю не менше 3 років.

Фермер, який купив сільськогосподарську землю повинен використовувати її не менше 10 років. Без дозволу, впродовж зазначеного терміну, він не може продати або здати її в оренду, окрім як близьким родичам.

Закон збільшив повноваження Національного центру підтримки сільського господарства, яке отримує переважне право викупу на будь-яке сільськогосподарське майно, а не як було раніше – на понад 5 га.

Національний центр підтримки сільського господарства також отримав право контролювати компанії, що володіють землями сільськогосподарського призначення, включаючи право переважного викупу їх акцій (за винятком компаній, що котируються на біржі). У разі зміни акціонера або нового приєднання до товариства, НЦПСГ зможе подати декларацію про придбання сільськогосподарського майна, що належить цій компанії.

Законом призупиняється продаж земельних ділянок, що знаходиться в ресурсах НЦПСГ (1,5 млн. га) на 5 років. За цей час земельну ділянку можна буде орендувати на термін 10 і більше років. Винятками є земля, що не забудована місцевими зональними планами, сільськогосподарська нерухомість до 1 га, будинки та квартири [246].

Запроваджені обмеження на обіг землі сільськогосподарського призначення в Польщі спрямовані на боротьбу з практикою придбання земель іноземцями за допомогою заміщених осіб (громадяни Польщі, так звані «стовпи»), які купують на своє ім'я землю, а потім дарують її іноземцям. Також дані обмеження мають на меті запобігти використанню державної землі у спекулятивних цілях, оскільки

Міністерство сільського господарства вважає, що в даний час польські фермери мають надто низькі доходи, щоб дозволити придбати землі сільськогосподарського призначення, а тому 1,5 млн. га, які знаходяться у власності НЦПСГ будуть надаватися тільки в оренду.

Досвід Польщі в частині правового регулювання ринку землі, на наш погляд, є яскравим прикладом ефективного регулювання земельних відносин виходячи з національних інтересів; розвитку села; забезпечення конкуренції (адже 80% орної землі розподілено між понад 3 млн. селянських фермерських господарств); забезпечення збереження родючості ґрунтів через обмеженість розміру с/г угідь, що породжує необхідність підтримання їх в належній якості для конкурентної боротьби; обмеження участі іноземців в процесах купівлі-продажу землі; формування ринкової дисципліни та оптимальний розподіл величини с/г угідь шляхом реалізації повноважень НЦПСГ.

Якісне правове забезпечення функціонування земельних відносин в Польщі створює умови для ефективного їх фінансового регулювання, адже орієнтація на сімейного фермера дозволяє польському уряду реалізовувати декілька цілей: продовольча безпека, економічний розвиток села, соціальне забезпечення фермерів.

Фінансова підтримка розвитку земельних відносин в Польщі є найвищою серед всіх членів Європейського Союзу та перевищує 21 млрд. дол. США [57]. Аналізуючи особливості фінансового регулювання земельних відносин в Польщі можна виокремити три ключові напрямки, за якими воно відбувається:

1) діяльність Національного центру підтримки сільського господарства. Основна функція НЦПСГ полягає у регулюванні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, зокрема продажу землі, яка перебуває у його ресурсах з розстрочкою платежу та надання землі в оренду за пільговою ціною для молодих фермерів і новостворених ферм.

Окрім цього, під егідою НЦПСГ створено десять фондів сприяння [231] для просування сільськогосподарської харчової продукції на внутрішньому і зовнішньому ринку, а саме: Фонд сприяння розвитку молока; Фонд сприяння розвитку виробництва м'яса свинини; Фонд сприяння розвитку яловичини; Фонд

сприяння розвитку виробництва конячого м'яса; Фонд сприяння розвитку вівчарства; Фонд сприяння виробництва зернових продуктів; Фонд сприяння розвитку фруктів та овочів; Фонд сприяння виробництва м'яса птиці; Фонд сприяння виробництва риби; Фонд сприяння розвитку олійних рослин (введений 1 серпня 2019 року). Фонди фінансують різні програми щодо розвитку виробництва сільськогосподарської продукції і популяризують польські продукти за кордоном. Для цього з фондів виділяються кошти в рамках цільових програм розвитку виробництва, маркетингу і торгівлі. Маркетингові заходи, які проводяться НЦПСГ, мають спеціальне фінансування і сприяння з боку посольств Польщі в різних країнах світу, зокрема акції з просування польської продукції сільського господарства здійснюються в найбільш населених країнах світу Індії та Китаї [227]. Варто відмітити й те, що діяльність фондів сприяння, окрім просування польської продукції, спрямована на розвиток тваринництва, що в кінцевому підсумку позитивно впливає на обсяги внесених органічних добрив.

2) фіскально-бюджетне регулювання. Фіскально-бюджетне регулювання є основним елементом фінансового регулювання земельних відносин в Польщі, оскільки на бюджет Польщі і бюджет Європейського Союзу в рамках реалізації програм «Спільної аграрної політики ЄС» припадає найбільший обсяг фінансування різних програм розвитку сільського господарства, захисту ґрунтів, розвитку інфраструктури тощо. Завдяки успішній реалізації програм бюджетної підтримки сільського господарства Польщі, його рентабельність становить 40-50% (проти 15-20% сільського господарства України), кожен гектар у середньому забезпечує прибуток у 3-4 тис. злотих (750-1000 євро). При цьому субсидії ЄС на 1 га дорівнюють майже 250 євро. У Польщі вважають, що за результатами сезону кожен фермер з урахуванням дотацій має заробляти не менше 10 тис. євро. Лише тоді він зможе забезпечити своїй родині належний рівень життя [89, с. 8].

Окрім цього, в рамках використання коштів ЄС застосовуються дотації для сільськогосподарських кооперативів, що, відповідно стимулює їх створення. Особливо динамічно кооперація розвивається серед виробників овочів та фруктів. Насамперед це стосується післязбиральної обробки продукції, формування

товарних партій, зберігання тощо. Це дає змогу отримати більш високу ціну за кінцеву продукцію. Фермери це розуміють і об'єднуються у так звані групи виробників. Вони отримують дотації від ЄС, розмір яких сягає 70% від обсягу інвестицій. На сьогоднішній день вже 30% овочів та фруктів виробляється фермерами, згуртованими в такі групи виробників [89, с. 8].

3) грошово-кредитне регулювання. Кредитно-інвестиційне регулювання земельних відносин в Польщі також перебуває на високому рівні. Однак зауважимо, що помилково розглядати кредитне забезпечення реалізації земельних відносин у Польщі, виходячи з оцінки лише 60-70 комерційних банків (30 банків і 32 філії банків станом на кінець 2019 року), адже польська банківська система включає в себе значно більшу кількість кооперативних банків (538 кооперативних банків станом на кінець 2019 року), діяльність яких адаптована до малих населених пунктів та до малого бізнесу, значну частку якого займають сімейні ферми. Відтак, кооперативні і комерційні банки Польщі надають кредитну підтримку сімейним фермам та сільськогосподарським кооперативам, за якими відсоткова ставка не перевищувала 8% у 2019 році, притому, що рентабельність сільського господарства становить 40-50%. Тоді як в Україні процентна ставка за кредитами сільськогосподарським підприємствам коливається в межах 17-25% (а реальна ефективна ставка – 30-25%), а рентабельність не перевищує 22%. Кредити надаються на інвестиційні цілі щодо створення нових ферм, на придбання добрив та засобів сільськогосподарського виробництва; на поповнення оборотних коштів, іпотечні кредити для фермерів тощо.

На особливу увагу заслуговують пільгові кредити за підтримки (спеціальна субсидія) Національного центру підтримки сільського господарства, які надаються на строк до 15 років на такі цілі: реалізація широко зрозумілих інвестиційних проектів у фермерських господарствах, спеціальних відділах сільськогосподарського виробництва та переробки сільськогосподарської продукції; придбання земель сільськогосподарського призначення; створення або влаштування ферм особами молодше 40 років; впровадження інвестицій у нові технології виробництва у сільському господарстві, що забезпечують високу якість

продукції; здійснення інвестицій за «Галузевою програмою розвитку спільного використання сільськогосподарських машин та обладнання; здійснення інвестицій в рамках «Промислової програми реструктуризації переробки картоплі на крохмаль у Польщі»; реалізація інвестицій у рамках «Програми підтримки реструктуризації та модернізації м'ясної промисловості, холодильного зберігання та переробки яєць у Польщі»; здійснення інвестицій у рамках «Промислової молочної програми» тощо [237].

Аналізуючи пільгове кредитування сільського господарства Польщі варто відмітити те, що кредити надаються в рамках спеціальних цільових програм польського Уряду, що з одного боку дозволяє розвивати ті чи інші напрямки сільського господарства, а з іншого – контролювати цільове використання коштів як з бюджету, так і самими позичальниками.

Досвід правового та фінансового регулювання земельних відносин є яскравим прикладом ефективної реалізації політики розвитку земельних відносин, сільського господарства та економіки держави в цілому. В їх основу покладені національні інтереси (збереження власності на землю, протидія спекуляціям із землею, просування сільського господарства у світі), ринкова дисципліна і правова дисципліна земельних відносин (законодавчо врегульовано практично всі аспекти земельних відносин та встановлено максимально високі вимоги для купівлі землі); розвинута державна фінансова підтримка земельних відносин, зокрема сільського господарства через діяльність Національного центру підтримки розвитку сільського господарства; діють спеціальні кредитні програми для фермерів, в тому числі пільгові.

Досить цікавим досвідом фінансового регулювання земельних відносин є досвід Угорщини, де розвиток земельних відносин у напрямі формування ринку сільськогосподарських земель опирається на Закон «Про податок за землю», яким встановлено ряд пільг щодо оподаткування земель, а також диференційоване оподаткування залежно від суми річного доходу селян, що займаються сільськогосподарською діяльністю. Цим самим проявляється інтерес до землі як об'єкта ринку. В Угорщині, як і в інших східноєвропейських країнах, існують певні

обмеження на купівлю-продаж землі. Це зумовлено передусім наданням пріоритетного права на купівлю земельної ділянки тим громадянам, які пов'язані з сільськогосподарською діяльністю і здатні забезпечити збереження і підвищення родючості ґрунтів та охорону земель. Максимальну величину земельної власності встановлено в Угорщині – 300 га на особу [9, с. 117]. Крім цього, в Угорщині пріоритетне право на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення надається особам, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю і мають аграрну освіту [206, с. 27-28].

У цій країні покупцем земельної ділянки можуть бути лише громадяни Угорщини та держава в особі Національного земельного фонду. До того ж юридичні особи не можуть набувати у власність земельні ділянки. Землевласник може подарувати земельну ділянку тільки близьким родичам. При цьому громадяни інших країн можуть успадкувати земельну ділянку. А ось обмін земельними ділянками можливий тільки в межах одного населеного пункту і має бути рівноцінним. Передача в оренду земельної ділянки здійснюється через аукціон, встановлена також максимальна площа орендованої земельної ділянки – 2500 га на фізичну чи юридичну особу. Іноземна юридична особа може орендувати земельну ділянку в межах, встановлених законом [53].

Досвід Німеччини, де де-юре діє вільний ринок обігу земель сільськогосподарського призначення також, на наш погляд, може бути корисним для України. Так, зокрема регулювання земельних відносин у Німеччині здійснюється згідно із Законом ФРН «Про поліпшення агроструктури і забезпечення сільськогосподарських і лісогосподарських підприємств (закон про оборот земельних ділянок)» від 28.07.1961, який передбачає дозвільний порядок відчуження земельних ділянок, тобто де-факто ринок землі сільськогосподарського призначення все ж таки має певні обмеження. Адже всі землі більше 1 га підлягають продажу лише з дозволу місцевих органів влади. Для цього розроблена спеціальна дозвільна процедура, що передбачає обґрунтування потенційним покупцем купівлі землі, а також надання свідоцтва про його професійну підготовку. Відмова у видачі дозволу можлива лише з підстав, визначених законом:

1) коли купівля-продаж земельної ділянки пов'язана з «нездоровим перерозподілом земель» (зокрема, на користь осіб, не пов'язаних з фермерством та сільським господарством); 2) коли відчуження земельної ділянки призведе до її «безгосподарського зменшення» або надмірного подрібнення (зокрема, до розмірів менше 1 га); 3) коли договірна ціна знаходиться «у грубій диспропорції» із вартістю ділянки (відхилення понад 50 % від вартості ділянки) [124, с. 23-24].

Окрім цього, у Німеччині досить добре розвинуте фінансове регулювання земельних відносин через реалізацію програм інвестицій в аграрному секторі, які фінансуються із бюджету ЄС та із федерального і місцевих бюджетів [7]. Дія програм розповсюджуються на інвестиції у капітальне будівництво, придбання і модернізацію нерухомого майна для сільськогосподарського виробництва (у т.ч. тваринницьких комплексів), будівництво технічних споруд. Розмір субсидій становить 25 % інвестиційних затрат. Інвестиції, направлені на поліпшення умов утримання тварин, можуть досягати 35%. Частину, яка залишається, повинен сплатити сільськогосподарський товаровиробник. Крім цього, державою надаються гарантії по кредиту у розмірі 70 % його обсягу. Молоді сільськогосподарські підприємці у віці до 40 років можуть також отримати додаткову десятивідсоткову субсидію, але не більше ніж 20 тис. євро. [92]

Вивчаючи досвід фінансового регулювання земельних відносин у розвинутих країнах світу не можемо не відмітити досвід найпотужнішої фінансової підтримки розвитку земельних відносин і сільського господарства, яка реалізується Європейським Союзом у рамках Спільної аграрної політики (САП), видатки на яку займають до 38% загального бюджету співтовариства (майже 400 млрд. євро виділено на САП у 2014-2020 роках). Виділені кошти розподіляються між двома фондами, які є частиною загального бюджету ЄС. Це, перш за все, Європейський фонд гарантій сільському господарству (EAGF), який перш за все проводить прямі виплати фермерам та включає в себе заходи щодо державного регулювання сільськогосподарських ринків, таких як інтервенційні закупівлі та допомога в приватному зберіганні; а другий – Європейський фонд розвитку сільських територій (EAFRD) для програм розвитку сільських територій держав-членів ЄС.

Структура видатків ЄС на реалізацію САП відображено в таблиці 3.1.

Формування спільної аграрної політики Європейського Союзу було розпочато ще в 1970-х роках, а головним її пріоритетом було визначено нарощування обсягів виробництва продовольства. За цей період було проведено декілька етапів реформування САП внаслідок чого її цілі були зміщені на розвиток фермерства. Сучасна концепція САП впливає із Стратегії «Європа 2020», відповідно до якої цілями САП на 2014-2020 роки є:

- сприяння конкурентоспроможності сільського господарства;
- забезпечення сталого управління природними ресурсами;
- досягнення збалансованого територіального розвитку сільської економіки та громад, включаючи створення умов та підтримку зайнятості [251]

Таблиця 3.1

Структура видатків бюджету ЄС в рамках Спільної аграрної політики
на 2014-2020 роки [230]

Напрямок підтримки	Обсяг, млрд. євро	Відсоток
Прямі витрати і маркетингові витрати	281,8	72,8
Сільський розвиток	89,9	23,2
Наукові дослідження й інновації в забезпеченні продовольчої безпеки, біоекономіки та сталого розвитку сільського господарства	4,5	1,2
Формування продовольчих резервів на випадок кризи у сільськогосподарському секторі	3,5	0,9
Безпека продуктів харчування	2,2	0,6
Продовольча допомога найбільш вразливим верствам населення ЄС (виплати із Європейського соціального фонду)	2,5	0,65
Фонд ЄС по адаптації до глобалізації	2,5	0,65
Всього	386,9	100

Серед основних характеристик сучасної САП ЄС (2014 – 2020 рр.) доцільно відзначити:

- перехід від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників, спрямованої на створення

конкурентного середовища у сільськогосподарському виробництві, а також посилення екологічної безпеки шляхом відмови від монокультури господарювання, що стимулюється виробничими субсидіями;

- розширення програм підтримки сільського розвитку, диверсифікації доходів у сільській місцевості за рахунок кооперації, поліпшення якості аграрної продукції та її маркетингу, дотримання базових стандартів захисту довкілля й утримання тварин, навчання новим технологіям, допомога молодим фермерам;

- перехід до політики «горизонтальної модуляції», що передбачає збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів;

- виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон для підтримки життєвості регіонів, які характеризуються менш вигідними економічними і соціальними умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва, або обмеження його на користь збереження навколишнього середовища;

- продовження політики «перехресної відповідальності», за якою запроваджується залежність виплати субсидій від дотримання базових екологічних вимог щодо стану сільськогосподарських угідь, умов гігієни та догляду за тваринами;

- запровадження цільової підтримки спеціальних заходів агроекологічного спрямування у процесі виробництва сільськогосподарської продукції: органічне сільське господарство; екстенсивне господарювання;

- екологічно доцільне заліснення та консервація сільськогосподарських земель залуження сільськогосподарських угідь; збереження сільських ландшафтів, пейзажів, зелених насаджень, заболочених ділянок, канав, лісопосадок, флори і фауни [257].

Наступна програма САП на 2021-2027 роки передбачає такі пункти:

- 30% прямих виплат (які є основною складовою САП) мають бути зарезервованими для, так званих, «екологічних» регулювань;

- мінімум 35% бюджету буде спрямовано на розвиток сільських територій, основними заходами на таких територіях будуть заходи захисту навколишнього

середовища та адаптації до змін клімату;

- у кожній країні-члені ЄС мають бути створені консультаційні служби для фермерів;

- мінімум 30% коштів, які направляються з бюджету ЄС на підтримку фермерів, мають спрямовуватись на допомогу агровиробникам для боротьби з наслідками зміни клімату, захисту біологічного різноманіття та сталого виробництва;

- мінімум 6% національних прямих виплат (тобто на рівні окремої країни) мають йти на підтримку малих та середніх виробників. Якщо країна спрямовує 12 і більше відсотків прямих виплат на підтримку малих підприємств, то вона може добровільно регулювати або обмежувати перерозподіл цих дотацій;

- фермери мають отримати заохочення, щоб до 10% своїх с/г угідь відводили під ландшафтні проєкти, наприклад, висаджування дерев, живих огорож, озер;

- задля запобігання кризам, ринок ЄС має стати більш прозорим, а для боротьби з кризовими явищами у довгостроковій перспективі має бути закладений відповідний бюджет;

- задля забезпечення рівних умов конкуренції на ринку ЄС та запобігання її викривленню, країни-члени ЄС не можуть самостійно встановлювати вищі національні стандарти, які стосуються, наприклад, здоров'я тварин чи захисту навколишнього середовища;

- 4% прямих виплат має йти на підтримку молодих фермерів;

- введення більш суворих штрафних санкцій для фермерів, які не дотримуються покладених на них зобов'язань відповідно до вимог САП та під час отримання прямих виплат, які передбачають скорочення виплат, на які може претендувати фермер з 5 до 10%;

- задля забезпечення біорізноманіття, Європарламент пропонує, що 5% площ кожного агропідприємства мають бути виведені з с/г обробітку для того, щоб там знаходили собі місце дикі тварини і рослини [48].

Як видно з викладеного вище, Європейський Союз, перебуваючи в рамках

COT, здійснює пряме фінансування розвитку сільського господарства і земельних відносин в цілому, однак у зв'язку з тим, що таке фінансування реалізується відповідно до цільових програм, воно підпадає під субсидії «зеленої» і «синьої» скриньок, які є дозволеними.

Відмінною рисою САП ЄС є також й те, що розподіл коштів здійснюються через Європейський фонд гарантій сільському господарству та Європейський фонд розвитку сільських територій, які за своєю суттю є інститутами розвитку, що здійснюють цільове фінансування.

Основні акценти САП ЄС спрямовані на підтримку фермерів-виробників сільськогосподарської продукції та на реалізацію програм з екологізації земель, що дозволяє забезпечити позитивний баланс поживних речовин в ґрунтах і, як наслідок, підтримувати високий рівень їх родючості. В цьому контексті також реалізуються програми щодо розвитку органічного сільського господарства.

Загалом Спільна аграрна політика ЄС дозволяє упорядковувати землеустрій у країнах-членах через підтримку розвитку сільських територій та створює основи для ефективного землеволодіння, землекористування та землерозпорядження, а також для розвитку сільського господарства і забезпечення продовольчої безпеки. Надійна фінансова підтримка сільськогосподарських виробників підвищує їх конкурентоспроможність, що сприяє зменшенню імпортозалежності ЄС від імпорту готової продукції сільського господарства.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що, не зважаючи на функціонування вільного ринку обігу земель сільськогосподарського призначення де-юре, кожна розвинута країна Європи намагається де-факто використовувати різні правові обмеження для ускладнення придбання землі іноземцями. З цих позицій, з метою запобігання придбання великих обсягів землі сільськогосподарського призначення іноземними інвесторами після 1 липня 2021 року, коли почне функціонувати ринок, владі доцільно встановити ряд правових обмежень, а саме: 1) запровадити обов'язкову вимогу для фізичних осіб, які хочуть придбати землю щодо проживання в Україні протягом (впродовж) останніх 10 років та наявність освіти в галузі сільського

господарства; 2) заборонити купівлю землі сільськогосподарського призначення іноземними компаніями, або українськими компаніями, де частка іноземного капіталу перевищує 50% і одну акцію, що дозволить зберегти національні інтереси та уникнути тенденцій land grabbing; 3) обмежити розмір сільськогосподарських угідь, які може придбати одна фізична або юридична особа на рівні 2500 га, що дозволить уникнути надмірного (монопольного) накопичення земель у власності однієї фізичної чи юридичної особи; 4) заборонити надавати землю у спадок, окрім як близьким родичам; 5) запровадити право переважного викупу державою земель сільськогосподарського призначення у випадку безгосподарського використання земель та спекуляції з цінами на земельні ділянки; 6) дозволити для всіх громадян України (не залежно від часу проживання на тій чи іншій місцевості) повноцінний обіг прав власності земельних ділянок площею до 1 га, за умови, якщо купівля-продаж такої ділянки здійснюється не більше одного разу на рік.

З метою збереження адекватної ціни на землі сільськогосподарського призначення, реалізації програм розвитку земельних відносин та стимулювання розвитку сільського господарства за аналогією до Польщі, в Україні доцільно створити Національний центр підтримки розвитку сільського господарства, який також буде наділений повноваженнями щодо купівлі земель сільськогосподарського призначення у населення і продажу їх іншим фізичним особам, фермерам та юридичним особам, в тому числі з розстрочкою платежу. Окрім цього, для встановлення справедливої орендної плати, дана установа повинна проводити аукціони як по відношенню до землі, що перебуває у державній власності та ресурсах центру, а також для землі, яка є власністю населення.

Важливим досвідом європейських країн є розгалужена мережа державних цільових програм фінансування розвитку земельних відносин, а також мережа спеціалізованих фондів фінансування і просування виробництва сільськогосподарської продукції. Особливої уваги заслуговують програми ЄС щодо екологізації земель, для реалізації яких надаються спеціальні субсидії, аналоги таких програм доцільно впровадити в Україні.

Європейський досвід стимулювання розвитку сімейних ферм також може

бути адаптованим для українських реалій, однак для цього необхідно обмежити площі земель, які можуть перебувати у власності у фізичних і юридичних компаній, що дозволить підвищити конкуренцію серед агровиробників. Дотації та субсидії малим фермерам для створення нових ферм, будівництва інфраструктури тваринництва, купівлю добрив, проведення меліоративних заходів є надзвичайно актуальним для сучасного стану розвитку земельних відносин в Україні.

Разом з тим, потрібно зауважити, що розробка пропозицій та ефективність адаптації іноземного досвіду до вітчизняних реалій фінансового регулювання земельних відносин можлива лише за умов комплексної оцінки макроекономічної політики іноземної держави, а головне, ефективності її правової системи. Оскільки за умови високого рівня корупції (за індексом сприйняття корупції Україна поступається всім аналізованим країнам) та неефективної судової і правоохоронної системи досить важко встановити ринкову дисципліну на ринку земель сільськогосподарського призначення, а подвійні стандарти в управлінні державою в цілому можуть стати головною перешкодою на шляху новостворених інституцій, нових законодавчих норм, нових субсидій державних програм фінансування розвитку тих чи інших напрямків земельних відносин.

Вирішення проблем фінансового регулювання земельних відносин та реалізація можливостей внаслідок адаптації іноземного досвіду, на наш погляд, стане можливим лише за умови побудови концепції розвитку фінансового регулювання земельних відносин України, створення регіональних планів її реалізації та неухильного дотримання визначених векторів досягнення стратегічних цілей. Стратегічні імперативи розвитку фінансового регулювання земельних відносин розглянемо в наступному параграфі.

3.2. Необхідність та вектори трансформації інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин в Україні

Реформування земельних відносин в Україні, яке затягнулося на більш ніж

два десятки років, фактично є однією із причин неефективності фінансового регулювання земельних відносин, адже впродовж незалежності України так і не було створено дієвої стратегії розвитку земельних відносин та їх фінансового регулювання. Відтак, відсутність чітко окресленої мети розвитку земельних відносин та механізмів її досягнення на практиці призвели до їх фрагментарного реформування і фінансування заходів з розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, але й заходів, пов'язаних із охороною ґрунтів та забезпечення раціонального використання земель.

Окрім цього, нові вимоги до організації земельних відносин вносить прийнятий Верховною Радою України Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [149], які пов'язані із зміною правового режиму відносин власності на землю сільськогосподарського призначення. Однак, вважаємо ймовірно запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення з 1 липня 2021 року без формування відповідної інфраструктури щодо контролю за раціональним землекористуванням і якістю ґрунтів, без побудови спеціалізованих фінансових інституцій для забезпечення фінансових можливостей українських землевласників щодо збільшення земельного банку і раціонального його використання, без створення правових і фінансових запобіжників щодо відчуження землі сільськогосподарського призначення іноземними комерційними банками у вигляді вилучення застави з наступним її перепродажем на міжнародних біржах провокує не лише економічні, але й геополітичні ризики для України.

Тим не менше, зважаючи на загострення економічної кризи, пов'язаної із наслідками пандемії COVID-19 та необхідність залучення зовнішнього боргу, уряд буде змушений виконувати вимоги Міжнародного валютного фонду та іноземних країн-донорів щодо запровадження повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення. Тож без відповідного інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин, запровадження повноцінного ринку землі може бути лише короткостроковою вигодою, однак переконані, що в майбутньому ризики тенденцій *land grabbing*, нераціонального

використання земель, знищення сільських населених пунктів та геополітичних претензій лише зростатимуть.

У цих умовах трансформація інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин є надзвичайно актуальним завданням з точки зору збереження національних інтересів та формування ефективної моделі землекористування, землерозпорядження та землеволодіння.

Безумовно, першим і найважливішим напрямом трансформації інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин має бути трансформація системи охорони ґрунтів в Україні, де фінансова складова відіграє важливу роль. Так, враховуючи результати досліджень фінансового регулювання земельних відносин в Україні, що отримані в другому розділі дисертації та підсумовуючи дослідження українських вчених-аграріїв [8; 23; 124] відмітимо надзвичайно критичний стан якості ґрунтів, який свідчить про фактичне зниження цінності основного національного багатства землі, що закріплено статтею 14 Конституції України.

За даними фахівців [8, с. 8], рівень деградації ґрунтів в Україні, вкритих ріллею, досягає 43% від загальної площі ріллі, переущільнення займає 39%, а замулення й кіркоутворення – 38%, що є свідченням того, що родючі українські чорноземи перебувають на межі екологічної катастрофи.

Причинами такої ситуації є не лише погіршення економічної кон'юнктури в країні, зменшення внесення мінеральних та органічних добрив, а й розбалансована система охорони ґрунтів і фактична відсутність сталого моніторингу стану ґрунтів та комплексного дослідження ерозії й переущільнення ґрунтів України. За даними вчених-аграріїв [8; 176; 178], дослідження ерозії та переущільнення ґрунтів України з середини 90-х років минулого століття фактично не проводилося, як і заходи щодо попередження ерозії. Все це пов'язано із неефективним інституційним забезпеченням та низьким рівнем фінансування процесів дослідження стану ґрунтів та їх охорони на державному рівні.

Так, на сьогоднішній день правовою основою з охорони ґрунтів України є Закон України «Про охорону земель» [161], Закон України «Про державний

контроль за використанням та охороною земель» [151] та Рішення Ради з національної безпеки і оборони України «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу навколишнього природного середовища та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні» [155], які окреслюють механізм забезпечення охорони ґрунтів і моніторингу їх якості, однак жоден із цих законодавчих актів не містить норм щодо персональної та відомчої відповідальності (політичної, правової, фінансової) за стан ґрунтів та свідчить про недієвість системи охорони ґрунтів на практиці. Окрім цього, згадані вище законодавчі акти не забезпечують створення єдиної системи охорони ґрунтів в Україні, яка б в одному центральному органі виконавчої влади концентрувала функції з дослідження і моніторингу ґрунтів, а також функції з контролю і нагляду за раціональним користуванням земельними ресурсами. Більше того, до 2020 року в Україні так і не прийнято законодавчого акту чи комплексної стратегії або ж концепції охорони ґрунтів і підвищення їх родючості, що не сприяє створенню дієвої системи з охорони ґрунтів, а головне, на законодавчому і ментальному рівні не сприяє розумінню того, що зниження родючості ґрунтів та їх опустелювання є найбільшою загрозою для продовольчої безпеки країни, а також для економічного розвитку і добробуту нації, зважаючи на поступове перетворення України в аграрно-сировинний придаток розвинених країн світу.

На практиці функції з охорони ґрунтів покладено на Державну установу «Інститут охорони ґрунтів України» та Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, однак, аналізуючи їх повноваження та функції [29], відмітимо, що вони полягають у моніторингу стану ґрунтів, формуванні експертних висновків та рекомендацій з підвищення родючості ґрунтів, агротехнічній паспортизації земель, здійсненні нормативної грошової оцінки, формуванні земельного кадастру тощо. Однак, насправді їх діяльність жодним чином не належить до охорони ґрунтів, адже відповідно до Закону України «Про охорону земель» охорона ґрунтів – це «система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з

дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля» [161]. Тобто, охорона ґрунтів передбачає застосування правових заходів, спрямованих на збереження і відтворення їх родючості, які являють собою низку правових та фінансових санкцій до порушників земельного законодавства і законодавства із захисту ґрунтів, а також низку фінансових і правових норм, що також включають державні стандарти раціонального землекористування. Деякі функції щодо державного контролю стану ґрунтів покладено на Державну екологічну інспекцію, однак її повноваження, на наш погляд, є досить обмеженими і не дозволяють проводити ефективну діяльність у сфері охорони ґрунтів, адже основний напрям роботи в цій сфері полягає у нагляді за дотриманням законодавства в таких галузях, як: консервація деградованих і малопродуктивних земель; виконання екологічних вимог під час надання у власність і користування, зокрема в оренду, земельних ділянок; здійснення заходів із запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами; додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель [114].

Таким чином, виходячи з аналізу діяльності ДУ «Держґрунтоохорони», Держгеокадастру та Державної екологічної інспекції (Додаток Д), можемо зробити висновок про відсутність цілісної системи охорони ґрунтів в Україні, яка б містила функції державного контролю і нагляду за раціональним землекористуванням та підвищенням родючості ґрунтів.

Окрім цього, варто наголосити й на тому, що у сфері охорони ґрунтів практично не задіяні елементи фінансового регулювання земельних відносин, адже, як видно з додатку Г, виділення коштів з Державного бюджету України на заходи з охорони і докорінного поліпшення ґрунтів здійснюється за залишковим принципом та не має сталої тенденції. Поряд з цим, через відсутність цілісної системи охорони ґрунтів та ефективного нормативно-правового забезпечення існуючі фінансові санкції за безгосподарське використання земель (зміна родючого шару ґрунту, недотримання сівозмін тощо), як правило, застосовуються до фізичних осіб, а не до юридичних осіб чи фізичних осіб-підприємців, розміри штрафів для яких в десятки

разів перевищують розміри штрафів для фізичних осіб.

На нашу думку, відсутність ефективного нормативно-правового забезпечення та дієвої системи охорони ґрунтів України за умови запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення призведе до зростання ризиків ерозійних процесів та переущільнення ґрунтів через використання великогабаритної техніки, а також азотних мінеральних добрив для стимулювання родючості без необхідної компенсації вивезених поживних речовин з ґрунту. Незважаючи на те, що з 1 липня 2021 року українські громадяни ймовірно отримають право на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення для ведення сільського господарства, за умови відсутності належного законодавства захисту ґрунтів та державного контролю за раціональним землекористуванням (а мета будь-якого підприємства полягає у максимізації прибутку за мінімальних витрат), вважаємо, що розвиток земельних відносин і використання ґрунтів буде залежати від можливостей комерційного збагачення, а не від необхідності збереження чи підвищення родючості ґрунтів. Також без державного регулювання і державної фінансової підтримки заходів з докорінного поліпшення ґрунтів забезпечити нейтральний баланс поживних речовин в ґрунтах України буде досить складно.

Таким чином, зважаючи на викладене вище, зауважимо, що існуючим підходам до охорони ґрунтів в Україні та фінансового регулювання охорони ґрунтів необхідна докорінна системна трансформація (рис. 3.1) у сфері законодавчого, інституційного та фінансового забезпечення раціонального землекористування.

Вважаємо, що трансформація системи охорони ґрунтів України має виходити з того, що Конституцією України земля визнана національним багатством. Разом з тим, під землею, як національним багатством, вважають ґрунти і земельні ресурси загалом [72]. Ґрунт як показник вираження якісних властивостей земельної ділянки, що є об'єктом власності та купівлі-продажу, є повільно відновлювальним ресурсом, за допомогою якого реалізуються економічні відносини щодо ведення сільського господарства.

Відтак, збереження родючості ґрунтів, як основи земельних відносин, ефективного сільського господарства та продовольчої безпеки країни, має стати національним завданням, що, виходячи із описаних вище проблем, вимагає прийняття нового Закону України «Про систему охорони ґрунтів та фінансове стимулювання відтворення їх родючості». Цей закон має забезпечити правові умови для формування системи охорони ґрунтів в Україні, при цьому така система не повинна бути надто складною задля уникнення активізації певних бюрократично-корупційних тенденцій. Основні положення Закону «Про систему охорони ґрунтів та фінансове стимулювання відтворення їх родючості» мають насамперед стосуватися інституційної структури охорони ґрунтів, де основну роль відіграватиме Державне бюро охорони ґрунтів України.

Рис. 3.1. Напрямки трансформації системи охорони ґрунтів України*

**Власна розробка автора*

Створення Державного бюро охорони ґрунтів України є на часі, оскільки в Україні відсутній орган державного контролю за станом ґрунтів, а за умови запровадження повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення з 1 липня 2021 року актуальність такого органу зростає у зв'язку із ймовірністю зростання концентрації банку землі у великих землевласників, де, як показує низка наукових досліджень [8; 32; 79], спостерігаються порушення сівозмін, співвідношення угідь, внесення добрив тощо.

На наш погляд, Державне бюро охорони ґрунтів (далі – Бюро) доцільно створити на базі ДУ «Інститут охорони ґрунтів» шляхом повного збереження повноважень Інституту та наділення Бюро контрольними функціями щодо охорони ґрунтів, тобто виконання функцій щодо притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності за безгосподарське використання земель, в тому числі накладення штрафів та інших фінансових санкцій. Така трансформація, на наш погляд, вимагає створення таких основних департаментів Бюро:

1. Департамент дослідження і моніторингу ґрунтів. Формує інформаційне забезпечення стану ґрунтів шляхом розробки електронних карт та прив'язки земельних ділянок до системи координат, що дасть змогу забезпечити систематичні інформаційні спостереження зміни якості ґрунтів. Створює виїзні постійні моніторингові ділянки в межах областей на науково-обґрунтовані відстані та проводить систематичний (відповідно до затвердженого графіку) відбір зразків ґрунту для проведення спостереження за зміною його якості. Розробляє аналітичні матеріали, рекомендації, проекти і плани обов'язкового характеру щодо поліпшення якості ґрунтів для відомчого та приватного користування;

2. Департамент контролю і нагляду за станом ґрунтів. Такий департамент має бути наділений контрольними функціями щодо контролю за раціональним землекористуванням суб'єктами сільського господарства, не залежно від форм власності. Особливо його діяльність стосується контролю за сівозмінами,

структурою угідь та посівних площ, внесенням органічних і мінеральних добрив, зміною цільового призначення земельних ділянок тощо. Виявлення порушень державних стандартів землекористування та запровадження жорсткої адміністративної і кримінальної відповідальності за безгосподарське використання земель. Важливим елементом роботи Департаменту контролю і нагляду за станом ґрунтів має стати накладення фінансових санкцій на юридичних осіб, які допустили безгосподарське використання земель і зниження якості ґрунтів, а також розрахунок суми відшкодування за нанесення шкоди ґрунтам України. При цьому відшкодування може бути виражено як в грошовій формі, так і в комплексі робіт щодо поліпшення стану ґрунтів і підвищення їх родючості. Досить важливими функціями департаменту контролю і нагляду за станом ґрунтів є контроль за землекористуванням орендованою землею, адже сучасний типовий договір оренди земельних ділянок [95 с. 107] не передбачає можливостей для контролю за її використанням збоку орендодавця. Відтак, одними із основних функцій департаменту також повинні бути функції, які передбачають подання на розгляд профільних комітетів Верховної Ради України змін до земельного законодавства;

3. Департамент фінансового забезпечення охорони ґрунтів України. До функцій Департаменту фінансового забезпечення охорони ґрунтів належатимуть функції з фінансового регулювання земельних відносин в контексті збереження якості ґрунтів, зокрема: формування та управління Фондом захисту ґрунтів; формуванням бюджетних заявок на фінансування ґрунтозахисних заходів і фінансування системи охорони ґрунтів; розробка державних цільових програм фінансового забезпечення охорони ґрунтів та реалізації протиерозійних, меліоративних та інших заходів захисту ґрунтів, формування системи фінансових санкцій для порушників законодавства у сфері охорони ґрунтів та здійснення адміністрування їх надходження до Фонду захисту ґрунтів.

4. Департамент державно-приватного партнерства з охорони ґрунтів. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері охорони ґрунтів є надзвичайно актуальним завданням для розвитку системи охорони ґрунтів України, адже через брак фінансування, сьогодні держава немає змоги забезпечити ефективне

дослідження стану якості ґрунтів і провести всі необхідні заходи щодо підвищення їх родючості. Водночас деякі приватні сільськогосподарські підприємства проводять власні дослідження ґрунтів, мають напрацювання у сфері агрономії, реалізують заходи захисту ґрунтів, що у випадку об'єднання зусиль дозволить сформулювати єдину систему інформаційного моніторингу та спостереження за якістю ґрунтів. Окрім цього, на наш погляд, державно-приватне партнерство повинно також бути спрямоване на формування державних програм підтримки приватних підприємств у сфері охорони ґрунтів шляхом розробки державних програм фінансування у вигляді субсидій для стимулювання заходів захисту ґрунтів від ерозії та інших видів деградації.

Окрім цього, в контексті нормативно-правового аспекту забезпечення функціонування системи охорони ґрунтів, зауважимо, що окрім Закону України «Про систему охорони ґрунтів та фінансове стимулювання відтворення їх родючості», який має бути базовим законодавчим документом у цій сфері, важливим є прийняття стратегічних документів та планів охорони ґрунтів, що мають стати дорожніми картами не лише для державних і місцевих органів влади, але й для всіх учасників земельних відносин.

Відтак, з цих позицій, важливим документом має стати Національна стратегія охорони ґрунтів і досягнення бездефіцитного балансу гумусу, в якій доцільно визначити конкретні стратегічні і тактичні цілі, результати і персональну та відомчу відповідальність за недосягнення окреслених результатів.

На основі Національної стратегії охорони ґрунтів і досягнення бездефіцитного балансу гумусу доцільною є розробка регіональних планів охорони ґрунтів і підвищення їх родючості, які повинні носити обов'язковий характер та бути прийнятими на виконання не лише обласними державними адміністраціями, але й об'єднаними територіальними громадами.

Поряд з законодавчими та стратегічними заходами щодо створення системи охорони ґрунтів в Україні надзвичайно важливим в контексті нормативно-правового аспекту є затвердження спеціальних державних стандартів, дотримання яких дозволить досягнути бездефіцитного балансу гумусу, зокрема таких, як:

1. Державний стандарт внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га посівної площі.

2. Державний стандарт оптимального співвідношення угідь.

3. Державний стандарт оптимальної структури посівних площ.

Зауважимо, що такі стандарти дозволять забезпечити не тільки охорону ґрунтів з боку Державного бюро охорони ґрунтів, але стануть основою для фінансового регулювання охорони ґрунтів через формування спеціальної державної фінансової допомоги в галузі розвитку тваринництва, виробництва мінеральних добрив і відшкодування їх вартості, дотування заходів агрохімізації тощо. Окрім цього, пропонуємо включити окреслені вище державні стандарти у типовий договір оренди земельної ділянки у вигляді зобов'язання орендаря, що дасть змогу контролюючому органу та власнику землі контролювати якість використання орендованої земельної ділянки.

Трансформація нормативно-правового поля та інституційного забезпечення системи охорони ґрунтів України вимагає значного фінансового ресурсу як для створення і організації роботи контролюючих органів, так і для субсидування агровиробників (за принципами європейського досвіду) щодо проведення заходів з підвищення родючості ґрунтів.

Проведені в другому розділі дисертації розрахунки свідчать, що для ефективної організації управління земельними відносинами та досягнення бездефіцитного балансу гумусу необхідно додатково виділити з Державного бюджету України 5,2 млрд. грн. щорічно з індексацією у випадку зростання інфляції. Разом з тим, зауважимо, що такий обсяг фінансування є мінімально необхідним для організації ефективної політики у сфері фінансового регулювання земельних відносин.

Однак, виходячи з цих причин ми погоджуємося з колективом науковців [8] щодо необхідності створення спеціального фонду охорони ґрунтів, наповнення якого відбуватиметься через введення спеціального збору в розмірі 0,5% від нормативної грошової оцінки землі. Разом з тим вважаємо за необхідне вдосконалити існуючі пропозиції щодо створення і діяльності фонду захисту

ґрунтів з метою забезпечення ефективної його діяльності з фінансового регулювання земельних відносин у сфері раціонального землекористування.

Враховуючи те, що земля (ґрунти, земельні ресурси) відповідно до Конституції України є національним багатством, а ґрунт як природний ресурс є повільно відновлювальним, то введення спеціального збору на охорону ґрунтів є обґрунтованим і доцільним з точки зору забезпечення справедливого розподілу вартості від користування земельними ресурсами, а тим більше в умовах високого рівня деградації ґрунтів. Розмір збору у 0,5% від нормативної грошової оцінки землі сільськогосподарського призначення не є надто великим і, зважаючи на найвищу рентабельність сільського господарства (зокрема галузі рослинництва) серед галузей національної економіки, не несе навантаження на фінансовий стан суб'єкта сільськогосподарського виробництва. При цьому варто наголосити, що саме завдяки родючості ґрунтів та безконтрольному землекористуванню агровиробники мають таку високу рентабельність. Акумуляція спеціального збору на охорону ґрунтів із 27,8 млн. га. посівних площ до Фонду з охорони ґрунтів, виходячи із даних за 2019 рік, становитиме приблизно 3,8 млрд. грн., що є суттєвим фінансовим ресурсом для реалізації заходів фінансового регулювання земельних відносин у контексті раціонального землекористування.

Однак, аналізуючи динаміку розвитку рослинництва в Україні крізь призму раціональності сівозмін, вирощування високомаржинальних сільськогосподарських культур (соя, рапс, ріпак, соняшник, кукурудза на зерно) та частки експорту продукції рослинництва за кордон, зауважимо, що в погоні за експортними надприбутками вітчизняні аграрії нехтують підтриманням якості ґрунтів, вносячи переважно азотні добрива, які стимулюють урожайність, однак підвищують ймовірність зниження родючості ґрунтів в майбутньому, що несе загрози для продовольчої безпеки майбутніх поколінь. Тому керуючись незадовільним станом якості ґрунтів в Україні та національними інтересами в галузі продовольчої безпеки, вважаємо за доцільне запровадити вивізне мито на експорт продукції рослинництва в розмірі 1% від тонни продукції рослинництва. Зважаючи на те, що обсяг експорту продукції рослинництва за підсумками 2019 року становив 325

млрд. грн. [185], то у випадку застосування експортного мита можна було б акумулювати до Фонду охорони ґрунтів приблизно 3,5 млрд. грн. Відтак, разом із надходженням від збору на охорону ґрунтів Фонд охорони ґрунтів зміг би акумулювати 7,3 млрд. грн. щороку.

Зауважимо, що на наш погляд, видатки з Фонду охорони ґрунтів повинні здійснюватися не на виплату зарплат чи забезпечення поточної діяльності Державного бюро охорони ґрунтів, а виключно на проведення моніторингу і дослідження стану ґрунтів, а також на державне фінансування заходів захисту ґрунтів у рамках спеціальних цільових програм з насадження лісозахисних смуг та інших протиерозійних заходів;

Важливим напрямком роботи Департаменту фінансового забезпечення охорони ґрунтів є розробка політики субсидування заходів щодо докорінного покращення ґрунтів, попередження ерозійних та інших деградаційних процесів. Також до компетенції Департаменту фінансового забезпечення охорони ґрунтів повинні входити функції з розробки чіткої шкали, розміру та умов застосування фінансових санкцій до порушників законодавства у сфері охорони ґрунтів виходячи з розрахунку вартості ґрунтово-земельного капіталу України.

Реалізація зазначених вище трансформаційних заходів у сфері законодавчого, інституційного та фінансового забезпечення охорони ґрунтів може бути ефективною за існуючих умов розвитку земельних відносин на засадах оренди землі сільськогосподарського призначення та, фактично, закритого ринку прав на оренду землі.

Однак, за умови повноцінного ринку землі сільськогосподарського призначення, реалізація політики охорони ґрунтів вимагатиме значно більше фінансових ресурсів для організації управління земельними ресурсами, контролю за раціональним землекористуванням, створення умов для вітчизняних фермерів та інших форм сільськогосподарського підприємництва щодо фінансового забезпечення купівлі новітньої сільськогосподарської техніки та технологій.

Такі перспективи вимагають вже зараз розширення фінансового забезпечення розвитку земельних відносин в цілому і відносин раціонального землекористування

зокрема.

Відтак, на наш погляд, одним із ефективних напрямків інституційного забезпечення раціонального землекористування є докорінна трансформація кредитно-інвестиційних умов реалізації політики з охорони ґрунтів, побудови ефективних земельних відносин, підвищення конкурентоспроможності національних сільськогосподарських виробників.

Дискусія щодо трансформації механізмів кредитно-інвестиційного регулювання земельних відносин ведеться в Україні вже давно. З цих питань накопичено немало науково-обґрунтованих рекомендацій, однак через різні суб'єктивні та об'єктивні причини такі рекомендації не реалізовано на практиці.

Особливо важливими, на наш погляд, рекомендаціями щодо кредитно-інвестиційного регулювання земельних відносин є слушні пропозиції щодо створення банку розвитку. Ми погоджуємося з думками вчених [42; 73] щодо створення банку розвитку в Україні, однак вважаємо, що одного такого банку буде недостатньо для фінансування проєктів у різних галузях промисловості та сільського господарства, тому доцільно буде звернутися до досвіду таких країн, як: Китай, Індонезія, Італія, Мексика, Саудівська Аравія, Туреччина, де успішно функціонують спеціалізовані банки розвитку сільського господарства, або установи сільськогосподарського кредиту. Відмітимо, що не маючи 8-9% запасів світових чорноземів, яке займає 66% сільськогосподарських угідь країни (як є в Україні), розвиток сільського господарства в перелічених вище країнах є на порядок вищим, ніж в Україні, а експорт сільськогосподарської продукції включає готові продукти та зерно найвищого гатунку.

Діяльність банків як інститутів розвитку спрямовується на «... усунення «провалів ринку» і вирішення таких чотирьох основних завдань: подолання провалів ринку в інноваційній сфері; усунення інституційних провалів ринку (формування відсутніх, але необхідних сегментів ринку); розвиток економічної і соціальної інфраструктури; елімінування суттєвих регіональних дисбалансів розвитку» [182, с. 4].

Потрібно зауважити, що в перелічених вище країнах спеціалізовані банки

розвитку сільського господарства не є єдиними інститутами розвитку, однак вони спеціалізуються на розвитку економічної інфраструктури сільського господарства за рахунок надання пільгових цільових кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками, надання консультаційних послуг, послуг довірчого управління.

Зокрема, в Китаї, в кінці 1980-х рр. Сільськогосподарський банк був відновлений як самостійна кредитна установа. Мета відновлення банку – рефінансування бюджетних коштів для розвитку сільського господарства, акумулювання внесків, позик і здійснення розрахунків у сільській місцевості. У банку був створений кліринговий центр для організації позики і платежів між аграрними підприємствами. З 2007 р. Сільськогосподарський банк став засновувати селищні, приміські дрібні банки, вносити частину частки при їх утворенні. У 2009 р. пройшло акціонування банку за допомогою IPO. До кінця 2010 р. він успішно провів подвійний лістинг на Шанхайській і Гонконгській фондових біржах [61, с. 399]. Сьогодні за величиною активів є третім банком Китаю і входить у п'ятірку найбільших банків світу. Основним напрямком роботи банку залишається рефінансування бюджетних коштів для розвитку сільського господарства, надання пільгових кредитів та кредитних гарантій сільськогосподарським підприємствам. Видача банком кредитів здійснюється строго у відповідності з урядовою програмою. Банк також є агентом по бюджетній підтримці сільгоспвиробників, через банк відбуваються державні закупівлі, тому він відіграє важливу роль у підтримці стабільності цін [71, с. 65].

Сільськогосподарський банк Туреччини (Ziraat Bankası, заснований 1863 р.) відіграв надзвичайно важливе значення для розвитку сільського господарства і земельних відносин країни в період правління М. Ататюрка. Зокрема, в 1930 роках банк допоміг вирішити стратегічно важливу проблему – забезпечення незалежності країни у продовольчій сфері від іноземних капіталів та імпорту продукції; по-друге, стимулювався економічний розвиток і створювалося потужне джерело фінансового, інвестиційного ресурсу національного розвитку – доходи, які тепер мали змогу отримувати сільськогосподарські виробники, прямо впливали на розміри заощаджень і внутрішнього попиту на промислову продукцію [190, с. 10].

Переважно у всіх спеціалізованих банках розвитку сільського господарства є однакове спрямування діяльності, яке полягає у наданні пільгових кредитів для розвитку сільського господарства, наданні лізингових, довірчих та інших видів послуг з метою розбудови інфраструктури сільського господарства, розвитку його експортного потенціалу та створення умов для забезпечення продовольчої безпеки.

За аналогією до сільськогосподарських банків розвитку Китаю, Туреччини, Індонезії та багатьох інших країн світу в Україні також доцільно створити Банк розвитку сільського господарства України, адже ті кредитні програми, які сьогодні реалізуються приватними комерційними банками фактично не мають жодного стимулюючого впливу на розвиток земельних відносин в цілому, оскільки більшість кредитних ресурсів залучається для збільшення оборотних коштів та перекриття сезонних розривів ліквідності агропромислових виробництв. Натомість малим фермерам, через високі кредитні ставки і високі вимоги до позичальників, практично неможливо залучити довгостроковий кредит для свого розвитку.

Однією із основних проблем створення Банку розвитку сільського господарства України в сучасних умовах, на наш погляд, є брак фінансових можливостей, адже створення статутного капіталу за рахунок випуску ОВДП не дозволить банку швидко розпочати роботу. Тому, одним із варіантів створення такого банку є об'єднання «хороших» активів банків, які були виведені з ринку впродовж 2014-2020 років, а також передача мережі їх відділень. У цьому випадку, Уряду потрібно буде забезпечити формування статутного капіталу в грошовій формі, без необхідності створення розгалуженої інфраструктури.

Основними напрямками діяльності Банку розвитку сільського господарства України можуть бути такі, як:

- кредитування придбання біотехнологій та технологій захисту ґрунтів і підвищення їх родючості на пільгових умовах. При цьому зауважимо, що під пільговими умовами потрібно розуміти не компенсацію ставки відсотка, що досить часто зі зміною влади в країні призупиняється, а надання прямих цільових кредитів за нижчою відсотковою ставкою, ніж облікова ставка Національного банку України;
- пільгове кредитування придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки,

техніки для проведення меліорації або інших протидеградаційних заходів;

- довгострокове кредитування (на строк більше 10 років) розвитку тваринництва, зокрема будівництва нових ферм, заводів і фабрик переробки м'ясо-молочної продукції. Варто зауважити, що на сьогоднішній день вітчизняні банківські установи не мають жодних кредитних програм з кредитування розвитку тваринництва. Така ситуація зумовлена низьким рівнем рентабельності тваринництва, незацікавленістю бізнес-середовища у її розвитку, малими ресурсними можливостями самих банків (адже для будівництва ферм необхідно десятки мільйонів гривень), а також невизначеністю в економічному розвитку нашої держави;

- кредитування розвитку сімейних фермерських господарств. Через неефективність обліку та нестабільність роботи сімейних фермерських господарств в Україні, вони фактично позбавлені можливостей залучення банківських кредитів. Відтак, цільове кредитування розвитку сімейного фермерства, на наш погляд, зможе посприяти розвитку малих форм сільськогосподарського підприємництва, однак при цьому однією із умов кредитного договору між позичальником і Банком розвитку сільського господарства має бути умова навчання позичальника бухгалтерського обліку (або обов'язкове залучення кваліфікованого фахівця) на період кредитування, а також забезпечення електронного обліку діяльності підприємства. Такі заходи дозволять не лише залучити кредит, але й упорядкувати діяльність підприємства, збалансувати його діяльність та досягнути вищого рівня розвитку в цілому.

- надання кредитних гарантій приватним комерційним банкам за кредитами в сектор сільського господарства. По суті, такі програми можуть стати механізмом розподілу банківських ризиків між державою і приватними комерційними банками, що дозволить зацікавити останніх у кредитуванні розвитку сільського господарства;

- надання довірчих послуг з управління майном сільськогосподарських підприємств. Довірчі банківські послуги більшою мірою можуть надаватися великим сільськогосподарським підприємствам (агрохолдингам), цінні папери яких котируються на національних і міжнародних фондових біржах;

Окрім цього, варто розглянути й можливості здійснення банком прямих і

портфельних інвестицій у сільськогосподарські підприємства, які здійснюють повний цикл переробки сільськогосподарської продукції виробляючи товари з доданою вартістю, а також у високотехнологічні сільськогосподарські підприємства, що стане стимулом для розвитку інновацій у сільському господарстві.

Іншою не менш важливою проблемою створення Банку розвитку сільського господарства України є пошук ресурсів для пільгового кредитування. Вивчаючи досвід роботи найвідоміших банків розвитку у світі, зауважимо, що основними джерелами для кредитів Експортно-імпортного банку США є довгострокові кредити Казначейства США і приватних організацій. Експортно-імпортний банк Китаю та Сільськогосподарський банк Китаю для ведення своєї діяльності і виконання функцій стимулювання розвитку економіки використовують випуск облігацій, кредити центрального банку Китаю та позики на міжнародних фінансових ринках [97, с. 61-62, 65]. Тобто, у випадку діяльності банків розвитку в розвинутих країнах світу реалізується концепція продуктивної емісії центрального банку, коли кредити рефінансування банкам розвитку надаються для стимулювання конкретних галузей економіки. У схожому контексті співпрацюють Європейський центральний банк та Європейський інвестиційний банк, який, отримуючи пільгові кредити рефінансування, здійснює кредитування інфраструктурних проектів в країнах-членах Європейського співтовариства.

За аналогічним принципом можна побудувати роботу Банку розвитку сільського господарства України, кредитні ресурси якого на початковому етапі діяльності будуть створені за рахунок довгострокового кредиту рефінансування в розмірі 15-20 млрд. грн., а також шляхом випуску ОВДП Урядом. Варто зауважити, що на відміну від державного фінансування через механізми субсидування і дотування розвитку сільського господарства і земельних відносин в цілому, цільові кредити Банку розвитку мають вищу ефективність за рахунок більшого строку фінансування і можливості контролю за цільовим використанням коштів.

Окрім створення Банку розвитку сільського господарства України, доцільно розглянути перспективи трансформації вже діючої Національної акціонерної компанії «Укragenrolizing», діяльність якої через невелике фінансування є обмеженою

як в частині кількості наданої в лізинг сільськогосподарської техніки, так і в частині асортименту техніки, що пропонується в рамках лізингових програм. На наш погляд, основним напрямком трансформації НАК «Украгролізинг» є перетворення її на лізингову компанію, яка спрямована на фінансування виключно малих підприємств і фермерських господарств, оскільки великі підприємства та агрохолдинги практично не формують попиту на вітчизняну сільськогосподарську техніку, яка у своїй більшості є малогабаритною, віддаючи перевагу імпортним зразкам. Водночас, виходячи з обсягу сільськогосподарських угідь, які перебувають у володінні і користування у фермерських господарств, а також, враховуючи їх фінансові можливості, саме вітчизняні зразки сільськогосподарської техніки будуть прийнятними для ведення сімейних та селянських фермерських господарств. Разом з тим трансформації потребує не лише напрямок лізингу, але й самі умови надання вітчизняної техніки в лізинг, а зокрема, процентні ставки, які є надто високими (19-22% [56]). Тому в цьому контексті необхідно збільшити державне фінансування НАК «Украгролізинг» через механізми кредиту рефінансування НБУ або випуску ОВДП з метою здешевлення кредиту через реальне зниження відсоткової ставки, а не через її компенсацію.

Лізинг є досить перспективним напрямком фінансового регулювання земельних відносин і сільського господарства України зокрема, адже лізинг сільськогосподарської техніки в таких країнах, як: США, Німеччина, Нідерланди, виступає в якості однієї з форм технічного забезпечення сільських товаровиробників і відтворення основного капіталу. Серед альтернативних напрямків лізингу у сфері сільського господарства в згаданих вище країнах використовують такі форми, як: покупка машин і обладнання безпосередньо у виробників і дилерів, прокат техніки, залучення послуг з проведення агротехнічних робіт і збирання врожаю на контрактній основі. Через мережу дилерів компаній-виробників реалізується близько 70% всіх запасних частин до сільськогосподарських машин і агрегатів, переважна кількість яких припадає на поточні замовлення фермерів [167, с. 147-154].

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що однією із основних проблем розвитку земельних відносин в Україні є поступове зниження

якості ґрунтів, що вимагає трансформації законодавчого, інституційного та фінансового забезпечення функціонування системи з охорони ґрунтів. Зважаючи на перманентне недофінансування заходів щодо охорони ґрунтів, основним напрямком вирішення цієї проблеми є реалізація ефективної політики фінансового регулювання земельних відносин через механізми бюджетних дотацій, субвенцій, створення Фонду охорони ґрунтів, Банку розвитку сільського господарства, трансформації НАК «Украгролізинг», які, в перспективі дозволили б сформувати драйвери покращення якості ґрунтів, розвитку земельних відносин і сільського господарства, як найвищої їх форми.

3.3. Стратегічні напрями удосконалення фінансового регулювання земельних відносин у сучасних умовах розвитку національної економіки

Дослідження особливостей фінансового регулювання земельних відносин в Україні впродовж років незалежності, з одного боку, свідчить про відсутність системності у реалізації регулюючих заходів держави, а з іншого – про відсутність комплексної системи регулювання земельних відносин в цілому. Адже більшість з прийнятих Верховною Радою України законодавчих актів не мають практичного механізму реалізації, зокрема впровадження елементів механізму вільного ринку земель сільськогосподарського призначення не мають інфраструктури для їх ефективного функціонування; санкції за безгосподарське використання земель не можуть бути застосовані в повній мірі, оскільки відсутні не лише критерії визначення ступеня заподіяної шкоди навколишньому середовищу, але й спеціальний державний орган нагляду за раціональним використанням земель; пряма державна фінансова підтримка та податкові пільги для підприємств аграрного сектору економіки, фактично, надається без будь-яких критеріїв ефективності та за принципом лобіювання впливовими політичними осередками того чи іншого рішення Кабінету Міністрів України тощо.

Така ситуація зумовлена відсутністю офіційних державних концептуальних документів з регулювання розвитку земельних відносин в цілому, та фінансового регулювання земельних відносин в Україні зокрема. Тож вважаємо, що розробка,

прийняття та реалізація концепції фінансового регулювання земельних відносин вимагає широкого громадського, експертного та наукового обговорення. Відтак загострення економічних проблем пов'язаних з пандемією COVID-19, фактичне запровадження вільного ринку обігу земель сільськогосподарського призначення з липня 2021 року для фізичних осіб та з 2024 року для юридичних осіб, катастрофічна деградація ґрунтів і втрата національного багатства, зростання ризиків занепаду сільських населених пунктів та знелюднення територій актуалізує питання активного переходу від обговорення до прийняття ефективних рішень у цій важливій сфері суспільних відносин.

На нашу думку, одним із таких рішень є розробка і прийняття концепції фінансового регулювання земельних відносин, яка має стати першочерговим заходом Уряду, адже акумуляція фінансових ресурсів і їх ефективний перерозподіл за тими чи іншими напрямками земельних відносин має сьогодні визначальне значення для побудови інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, захисту ґрунтів, розвитку сільського господарства та сільських територій, оскільки будь-які рішення адміністративно-правового характеру не матимуть ефекту без належних фінансових вливань.

Відтак, використовуючи аналіз теоретико-методологічних аспектів фінансового регулювання земельних відносин та оцінку його практичних проблем, пропонуємо авторське бачення концепції фінансового регулювання земельних відносин в Україні, як визначального задуму організації процесу фінансового впливу на розвиток земельних відносин за допомогою використання специфічних інструментів та принципів регулювання в рамках визначених стратегічних цілей.

Побудова концепції є досить складним процесом, виходячи з необхідності проведення великої аналітичної роботи щодо вивчення основних проблем і перспектив розвитку того чи іншого об'єкта або суб'єкта управління, однак найважливішим аспектом у творенні концепції є визначення мети та цілей її реалізації.

Тож, враховуючи те, що з 1 липня 2021 року в Україні запрацює ринок землі сільськогосподарського призначення, зауважимо, що основною метою концепції

має стати створення теоретико-методологічної основи для забезпечення ефективного регулювання земельних відносин в Україні в умовах функціонування ринку землі.

З цією метою пропонуємо теоретико-концептуальну модель фінансового регулювання земельних відносин (рис. 3.2), яка включатиме в себе два блоки: теоретичний та методологічний. Теоретичний блок передбачає формулювання основних поглядів щодо визначення цілей реалізації концепції фінансового регулювання земельних відносин, а методологічний – передбачає формування напрямків використання інструментів фінансового регулювання земельних відносин у контексті досягнення тих чи інших стратегічних цілей.

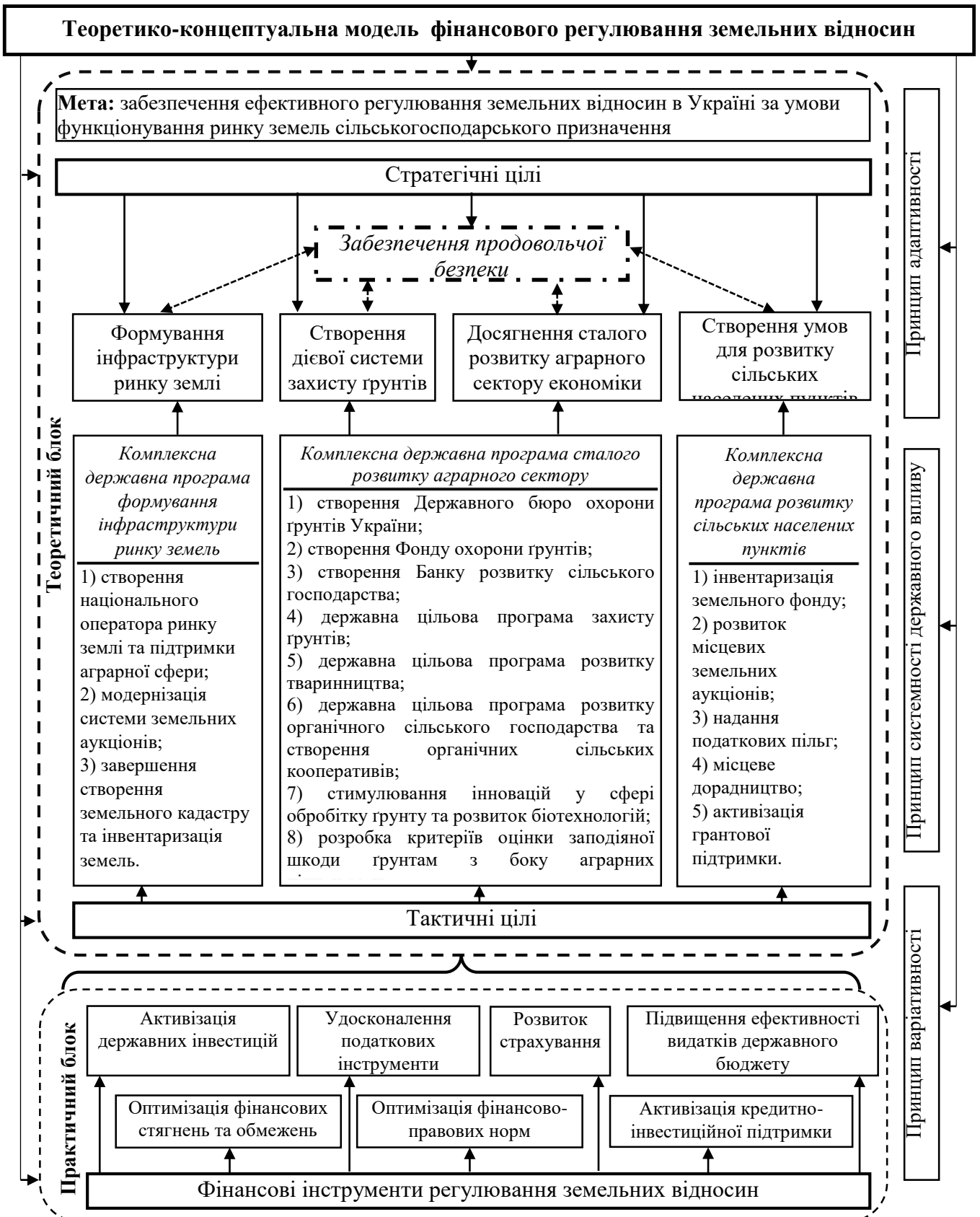

Рис. 3.2. Теоретико-концептуальна модель фінансового регулювання земельних відносин в Україні*

*Власна розробка автора

Реалізація мети та цілей концепції є неможливою без дотримання певних принципів, серед яких основними є такі, як: принцип адаптивності, принцип системного впливу держави, принцип варіативності. Принцип адаптивності передбачає дотримання гнучкості та адаптації регулятивних заходів до зміни тенденцій у сфері земельних відносин, зовнішньої та внутрішньої макроекономічної кон'юнктури тощо. Тобто реалізація концепції не повинна опиратися на шаблонні методи чи інструменти, а передбачати можливість швидкого впровадження нових підходів до вирішення поставлених завдань у випадку швидкої зміни кон'юнктури.

Принцип системності державного впливу передбачає комплексне, системне застосування заходів фінансового впливу на всі види земельних відносин. Щодо принципу варіативності, то застосування інструментів фінансового регулювання земельних відносин повинно варіюватися в залежності від сценаріїв розвитку подій у сфері земельних відносин.

Окрім цього, потрібно зауважити, що реалізація концепції фінансового регулювання земельних відносин в Україні повинна враховувати необхідність дотримання національних інтересів, оскільки земля і земельні ресурси, як об'єкти фінансового регулювання земельних відносин є національним багатством.

Так, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. Фундаментальними національними інтересами України є: 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України; 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпечний, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [156].

Виходячи з перелічених вище фундаментальних національних інтересів України, зауважимо, що швидке запровадження вільного ринку земель сільськогосподарського призначення без створення відповідної ринкової інфраструктури та активізації запобіжників щодо купівлі земельних ділянок іноземцями несе суттєві ризики для державного суверенітету, територіальної цілісності та недопущення втручання у внутрішні справи України. Сталий розвиток національної економіки є неможливим без сталого розвитку сільського господарства і бережливого ставлення до українських ґрунтів, а одними із ключових умов зростання рівня та якості життя населення є продовольча безпека і розвиток сільської економіки. Більше того, загрози, що пов'язані із глобальним потеплінням та швидким зростанням населення планети Земля, питання забезпечення продовольчої безпеки (подолання голоду) Організація Об'єднаних Націй віднесла до глобальних цілей тисячоліття [26]. Інтеграція України у економічний простір Європейського Союзу є неможливою без посилення екологічних стандартів сільського господарства та розвитку методів фінансової підтримки земельних відносин, особливо на селі.

Виходячи з викладеного вище, враховуючи проблеми фінансового регулювання земельних відносин в Україні і кращі практики світового досвіду, окреслимо власне бачення цілей концепції фінансового регулювання земельних відносин та основних її складових.

Так, однією із основних цілей фінансового регулювання земельних відносин є забезпечення продовольчої безпеки. На перший погляд, зважаючи на наявність родючих ґрунтів, достатності землі сільськогосподарського призначення для вирощування всіх необхідних культур рослинництва та розвинутої харчової промисловості питання продовольчої безпеки в Україні не є настільки актуальним, як у країнах Африки чи густонаселеної Азії, однак статистичні дані щодо споживання продуктів харчування в Україні свідчать про недостатній рівень продовольчої безпеки, адже калорійність добового набору продуктів харчування населення нашої держави не відповідає медичним нормам, а за даними 2019 року показник калорійності складає 80% від медичних нормативів (табл. 3.2).

Як свідчать дані таблиці 3.2, перевищує раціональну медичну норму споживання лише споживання таких продуктів, як: картопля та овочі, а споживання хлібопродуктів, олії та яєць є наближеними до медичного показника. Натомість споживання м'ясопродуктів, рибопродуктів, молокопродуктів, цукру та плодів ягід і винограду є суттєво нижчими за раціональну медичну норму.

Таблиця 3.2

Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік, кг)*

Показник	1990	2000	2015	2016	2017	2018	2019	Медична норма
М'ясопродукти	68	33	51	51	52	53	54	80
Рибопродукти	17,5	8,4	8,6	9,6	10,8	11,8	12,0	20
Молокопродукти	373	199	210	210	200	198	201	380
Яйця, шт.	272	166	280	267	273	275	282	290
Хлібопродукти	141	125	103	101	101	100	98	101
Картопля	131	135	138	140	143	139	136	124
Цукор	50	37	36	33	30	30	29	38
Олія	11,6	9,4	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	13
Овочі	102	102	161	164	160	164	165	161
Плоди, ягоди, виноград	44	29	51	50	53	58	59	90
Калорійність добового набору, ккал	3592	2661	2799	2742	2707	2706	2691	3370

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики [185]

Однією із причин зниження калорійності добового набору споживання продуктів харчування та продовольчої безпеки в цілому після 1990 року є неефективний розвиток земельних відносин, зокрема в частині їх фінансової підтримки та фінансового регулювання сільського господарства. Недостатнє фінансування галузі тваринництва поступово призвело до зменшення поголів'я великої рогатої худоби, наслідком чого стало зменшення виробництва м'ясної і молочної продукції, а також зростання їхньої вартості, що позначилося на обсягах споживання м'яса і молока, а отже, й на продовольчій безпеці. Окрім цього, основою земельних відносин стала оренда землі сільськогосподарського призначення для вирощування продукції рослинництва, зокрема найрентабельніших її видів (сої, соняшнику, кукурудзи на зерно та пшениці), що призвело до деградації ґрунтів і звуження спеціалізації сільського господарства. Це свідчить про те, що стратегічна ціль із забезпечення продовольчої безпеки України

тісно пов'язана із такими стратегічними цілями, як: створення інфраструктури ринку землі; створення системи захисту ґрунтів; досягнення сталого розвитку сільського господарства; створення умов для розвитку сільських населених пунктів.

Фактичне запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення з першого липня 2021 року вимагає від Уряду створення належної ринкової інфраструктури з метою уникнення спекуляцій із земельними ділянками, збереження національних інтересів і забезпечення продовольчої безпеки. Адже відсутність упорядкованого і регульованого ринку землі сільськогосподарського призначення може призвести до фактів *land grabbing*, як це відбулося в Мадагаскарі, або до формування латифундистського укладу сільського господарства на зразок Еквадору та Аргентини.

З метою реалізації цілі щодо створення інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення доцільно сформувати чітку Комплексну державну програму створення і розвитку інфраструктури ринку землі сільськогосподарського призначення на 2021-2024 роки, де будуть прописані кроки створення інфраструктури та відповідальність за результати виконання програми.

Враховуючи позитивний досвід фінансового регулювання земельних відносин у Франції та Польщі в основі інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, варто створити Національний оператор ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства. Не зважаючи на те, що в умовах кризових явищ в економіці пов'язаних з пандемією COVID-19 акумулювати фінансові ресурси для створення нової державної інституції досить складно, однак Національний оператор ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства може відіграти важливу роль не лише у сфері нормативно-правового упорядкування земельних відносин, але й у сфері стимулювання сталого розвитку сільського господарства і розвитку сільських територій.

Однією із визначальних функцій Національного оператора ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства має стати

функція викупу земельних ділянок у селян та банків у випадку вилучення ними предмету застави. Після набрання законної сили Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» та отримання права власниками землі продавати свої земельні ділянки з високою ймовірністю (зважаючи на те, що більшість власників земельних паїв є пенсіонери, які перебувають поза межею бідності) власники землі на селі сформулюють пропозицію щодо продажу земельних ділянок. Закон [149] передбачає, що мінімальна вартість одного гектара земельної ділянки не повинна бути нижчою вартості нормативної грошової оцінки землі. Однак, порівнюючи вартість землі сільськогосподарського призначення в Україні і в країнах Європи (розділ 2), можна зробити висновок про занижену вартість. Тому викуп Національним оператором ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства земельних ділянок у населення за вищою ціною, ніж нормативна грошова оцінка землі дозволить сформулювати вищу мінімальну ціну землі. Підґрунтям для підвищення мінімальної вартості землі сільськогосподарського призначення є зміна підходів до нормативної грошової оцінки землі через прив'язку її вартості до динаміки валового доходу підприємств від реалізації продукції рослинництва.

Поряд з цим варто зазначити, що для купівлі земельних ділянок у населення Національний оператор ринку землі сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства повинен володіти значним фінансовим ресурсом, оскільки обсяг землі сільськогосподарського призначення складає 42,2 млн. га, а середній розмір нормативної грошової оцінки землі - 28 тис. грн., то вартість сукупного банку земель сільськогосподарського призначення становитиме 1,2 трлн. грн. Однак, існуючі договори оренди між підприємствами та населенням, що укладені на довгий строк, стануть одним із факторів гальмування розвитку ринку землі, а отже, дозволять Національному оператору ринку земель сільськогосподарського призначення і розвитку сільського господарства залучити необхідний капітал для своєї діяльності. Мінімальний обсяг статутного капіталу Національного оператора, на наш погляд, повинен бути не меншим, ніж 120 млрд.

грн., тобто складати 10% від вартості всієї землі сільськогосподарського призначення.

Джерел для формування капіталу Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства може бути декілька, а саме: 1) прямі видатки з Державного бюджету України; 2) випуск спеціальних земельних державних облігацій; 3) перерахування частини зовнішнього боргу України; 4) кредит від Національного банку України; 5) перерахування частини різниці між активами і пасивами Національного банку України.

Формування капіталу Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства за рахунок прямих видатків Державного бюджету України в сучасних реаліях досить складно, адже за підсумком 2020 року сформовано великий його дефіцит у розмірі майже 350 млрд. грн. це ж саме стосується залучення додаткового зовнішнього боргу і прибутку НБУ, які використовуються у якості джерел мінімізації бюджетного дефіциту. На наш погляд, найреальнішим напрямком формування капіталу Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства є випуск Урядом спеціальних земельних облігацій, а обов'язковий викуп їх залишку Національним банком України. В такому випадку можна буде залучити, по суті, емісійні кошти Національного банку України на продуктивній основі, тобто таке залучення матиме цільовий характер.

Відтак, отримавши достатній капітал для ведення своєї діяльності Національний оператор ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства зможе викупляти землі у населення. Привабливими умовами для населення може стати не тільки вища ціна, ніж нормативно грошова оцінка, але й відміна 5% податку з трансакцій купівлі-продажу нерухомості. Окрім цього, створення привабливих умов для викупу земель сільськогосподарського призначення, з одного боку, дозволить сформувати державі банк земель для майбутнього перепродажу на аукціонній основі, а з іншого

– викуп земель збільшить державні інвестиції в розвиток національної економіки, адже такий захід стимулюватиме зростання сукупного попиту через додаткові вливання коштів в економіку. Такі заходи в умовах кризи будуть дуже актуальними в частині створення умов для відновлення економічного розвитку.

Продаж банку землі сільськогосподарського призначення Національний оператор ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства повинен відбуватися на основі спеціального аукціону, де стартова ціна землі буде дорівнювати ціні, за якою оператор викупив землю у населення з додаванням адміністративних витрат на обслуговування угоди купівлі-продажу. Отримані кошти від продажу землі сільськогосподарського призначення повинні бути використаними для забезпечення діяльності оператора та прямого фінансування і співфінансування програм землеустрою та розвитку сільського господарства.

Окрім цього, Національний оператор ринку земель сільськогосподарського призначення та розвитку сільського господарства повинен отримати повноваження щодо надання викуплених ділянок в довгострокову оренду за умови проведення земельного аукціону. При цьому, оператор також повинен бути наділений правом першочергового викупу у випадку наявності фактів безгосподарського користування землею орендарем або покупцем.

Щодо інших стратегічних цілей із створення системи захисту ґрунтів та досягнення сталого розвитку сільського господарства, то, на наш погляд, їх реалізація має бути заснована на єдиній комплексній державній програмі сталого розвитку сільського господарства.

Елементи створення системи захисту ґрунтів України детально розглянуто в параграфі 3.1 дисертації, як і обґрунтовано доцільність створення Фонду захисту ґрунтів та Державного бюро охорони ґрунтів України. Основними ж заходами щодо досягнення сталого розвитку сільського господарства в рамках фінансового регулювання земельних відносин є удосконалення підходів до державних інвестицій, державних закупівель, оподаткування та кредитно-інвестиційна підтримка.

Так, як вже неодноразово зазначалося в дисертації, надзвичайно важливою проблемою земельних відносин в Україні є деградація ґрунтів, що зменшує ціну землі та продуктивність сільського господарства, а також посилює ризики зниження продовольчої безпеки нашої держави. Тому, враховуючи таку ситуацію, інструменти фінансового регулювання земельних відносин в Україні мають бути спрямовані на створення умов для збереження родючості ґрунтів.

В цьому контексті доцільним є впровадження спеціальної державної цільової програми захисту ґрунтів, в рамках якої будуть акумульовані та перерозподілені фінансові ресурси для стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. На наш погляд, основні елементи окресленої вище програми повинні включати:

- пряму дотацію з державного бюджету для проведення протиерозійних заходів суб'єктами сільськогосподарської діяльності України;

- прямі видатки з Фонду захисту ґрунтів та Національного оператора ринку земель сільськогосподарського призначення на фінансування проектів органічного сільського господарства, купівлю біотехнологій, впровадження інновацій в обробіток ґрунтів;

- прямі державні інвестиції (через бюджетне фінансування) в будівництво та реконструкцію меліоративних споруд, насадження лісосмуг, а також в науково-дослідні та інші заходи, що пов'язані з дослідженням і моніторингом стану ґрунтів.

Підвищення якості ґрунтів є неможливим без реалізації концепції сталого розвитку сільського господарства в рамках спеціальної державної програми. Основу сталого розвитку сільського господарства складають критерії сталого розвитку людства, які були вперше виокремлені в доповіді Римського клубу під назвою «Межі зростання» (1972 р.), а саме: чисельність населення Землі; індустріалізація; виробництво продуктів харчування; виснаження природних ресурсів; забруднення навколишнього середовища [105, с. 213]. Тобто в загальному розумінні сталий розвиток сільського господарства – це такий його розвиток, який передбачає ефективне використання природних ресурсів, збереження і відтворення природного середовища, збалансованість екологічної, економічної і соціальної

сфер земельних відносин із врахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Гармонійне поєднання екологічної, економічної та соціальної сфер земельних відносин у процесі розвитку сільського господарства вимагає активного використання інструментів фінансового регулювання, адже реалізація будь-яких заходів в тій чи іншій сфері є неможливою без фінансового ресурсу, однак, зауважимо, що такий ресурс повинен бути наданим у відповідності до певних критеріїв. Проте практика вітчизняного фінансового регулювання земельних відносин через використання податкових пільг з відшкодування та акумуляції ПДВ, надання субвенцій та дотацій впродовж років незалежності не мала і не має чітких критеріїв відбору пільгових категорій суб'єктів сільського господарства, що в результаті призвело до ситуації, коли податкові пільги і фінансові ресурси отримували підприємства з високим рівнем рентабельності капіталу, які насправді не потребували фінансової допомоги.

Означений підхід до фінансового регулювання земельних відносин призвів до таких негативних наслідків:

- територіальний і галузевий розподіл державної підтримки не відповідає принципам вирівнювання умов відтворення, а здійснюється більшою мірою на засадах лобізму;

- не включені механізми стабілізації ринкових цін, передбачені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» та іншими актами, оптові ринки не функціонують, ПАТ «Аграрний фонд» інтервенційних та інших регулятивних функцій не виконує;

- у сфері розподілу державних коштів поширені корупційні схеми, розповсюджена практика доступу до таких фінансів виключно за попередньою домовленістю, умови та контроль за їхнім виконанням складні та запутані, існують й інші бар'єри, що обмежують можливості участі у державних програмах середніх і малих сільськогосподарських підприємств;

- практично відсутня державна підтримка особистих селянських та інших малих господарств, які виробляють 70–98% усієї низькорентабельної трудомісткої та 44% усієї валової продукції (у США, де чітко дотримуються вирівнювального

характеру розподілу бюджетних дотацій, у ферм з товарною продукцією до 5 тис. дол. вони становлять 23% виручки, а у ферм-мільйонерів – менше 1% [255]) [2].

– впровадження єдиного податку для четвертої групи платників податків, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, не має стимулюючого впливу для ефективного розвитку сільського господарства, адже, з одного боку, містить загальні критерії для платників податків, а з іншого - використовується агрохолдингами та великими підприємствами для оптимізації податкових платежів шляхом створення асоціацій з декількох малих суб'єктів сільського господарства.

Таким чином, з метою досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства в Україні та ефективного фінансового регулювання земельних відносин необхідно удосконалити існуючі підходи до використання бюджетно-податкових інструментів регулювання, а саме:

1. Галузевий підхід до надання бюджетних дотацій та податкових пільг необхідно трансформувати в адресний підхід, який передбачатиме надання фінансової державної підтримки лише тим суб'єктам аграрного бізнесу, які виконують ряд умов:

- для отримання дотацій чи субвенцій з Державного бюджету України аграрне підприємство повинно мати не менше 0,3 умовних голів великої рогатої худоби на 1 га земель сільськогосподарського призначення. Такий критерій, з одного боку, допоможе відділити високорентабельні підприємства від отримання державної фінансової підтримки, а з іншого – стимулюватиме розвиток тваринництва;

- підприємство чи фермерське господарство, яке бажає отримати дотацію чи субвенцію, зобов'язане мати проект науково-обґрунтованих сівозмін за останні три роки.

2. Податкові пільги у вигляді зменшення ставок оподаткування прибутку та податку на додану вартість повинні мати чітку градацію, а саме: ґрунтозахисна пільга; інноваційна пільга; тваринницька пільга; пільга для сімейних ферм. Ґрунтозахисну пільгу доцільно надавати підприємствам, які мають затверджений проект заходів щодо протиерозійного захисту ґрунтів або докорінного поліпшення

ґрунтів. Реалізація такої пільги може бути здійснена шляхом встановлення нульової ставки податку на прибуток або відшкодування ПДВ через механізм його акумуляції. Інноваційна пільга, за аналогією до ґрунтозахисної, через зниження податку на прибуток або ПДВ може застосовуватися до підприємств, які ведуть органічне сільське господарство та мають відповідну сертифіковану продукцію, а також для підприємств, що застосовують біотехнології для селекції рослин. Тваринницька пільга спрямована на відновлення галузі тваринництва в Україні та повинна передбачати призупинення сплати податку на додану вартість та податку на прибуток строком в 1-2 роки за умови, якщо, скажімо, 75% валової сільськогосподарської продукції підприємства (фермерства) становить продукція тваринництва. Податкові пільги для сімейних ферм, на наш погляд, повинні займати особливе місце у системі фінансового регулювання земельних відносин, оскільки розвиток сімейних ферм є одним із напрямків упорядкування земельних відносин та основою сталого розвитку сільського господарства. Тому податкові канікули на 2 роки для новостворених фермерських господарств або для трансформованих у фермерські господарства особистих селянських господарств дозволить їх власникам окупити власні інвестиції, зрозуміти особливості ведення сільського господарства, вивчити земельний та аграрний ринок, що дасть їм змогу сформулювати фінансове, технічне та технологічне підґрунття для свого розвитку в майбутньому.

3. Обмеження кількості підприємств, які мають право використовувати спрощену систему оподаткування за четвертою групою платників податків шляхом встановлення максимального обсягу площі сільськогосподарських угідь на рівні 100 га, адже до таких підприємств за даними Державної служби статистики належать малі фермерські господарства, для яких ведення повного бухгалтерського обліку та подання податкової звітності вимагає додаткових фінансових та кадрових затрат.

4. Активізація кредитно-інвестиційної підтримки розвитку земельних відносин і сталого розвитку сільського господарства в Україні може стати можливою у випадку створення Банку розвитку сільського господарства (параграф

3.2), який дозволить використовувати цільові пільгові кредити для підтримки тих чи інших галузей аграрно-промислового комплексу.

Варто зауважити, що застосування різноманітних податкових пільг, субвенцій та дотацій з Державного бюджету України з метою створення умов для досягнення стратегічних цілей концепції фінансового регулювання земельних відносин повинно мати зворотну реакцію у вигляді зворотних зобов'язань з боку підприємств та фермерів. Такі зворотні зобов'язання у світовій практиці фінансового регулювання земельних відносин мають назву «*crosse compliance*» («взаємна згода»). Сутність «взаємної згоди» полягає в узгодженні правил ведення господарства відповідно до законів землеробства та суспільних інтересів щодо охорони і відтворення родючості угідь та збереження здоров'я людей і тварин. Фермери, які дотримуються цих вимог, можуть розраховувати на участь у різних програмах підтримки сільського господарства. У разі їхнього порушення починаються санкції, розміри яких залежать від нанесеної цими порушеннями шкоди [2, с. 39].

Впровадження «*crosse compliance*» в практику фінансового регулювання земельних відносин є важливим з точки зору упорядкування фінансової підтримки розвитку сільського господарства та встановлення дисципліни у сфері земельних відносин через запровадження критеріїв відповідальності за недотримання вимог у рамках того чи іншого проекту або за допущення фактів безгосподарського використання землі. Фінансові санкції за порушення сівозмін, допущення деградації ґрунтів, безгосподарське використання землі також є елементами фінансового регулювання земельних відносин, а тому повинні отримати належу увагу, як в нормативно-правових актах, так і в практиці діяльності спеціальних контролюючих органів розвитку земельних відносин.

Зважаючи на просторову складову земельних відносин та їх соціальні функції, створення умов для розвитку сільських населених пунктів також є стратегічною ціллю, реалізація якої вимагає акумуляції значних фінансових ресурсів. Особливо актуальною ця проблематика є в умовах реформи децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад.

Одним із першочергових напрямків фінансового регулювання земельних відносин може бути виділення міжбюджетного трансферту з Державного бюджету України для проведення інвентаризації земель комунальної власності з метою упорядкування земельних відносин на місцях та отримання надходжень у вигляді земельного податку до місцевих бюджетів. Фінансові методи регулювання земельних відносин в межах об'єднаних територіальних громад можуть застосовуватися в рамках місцевих податків, оскільки місцеві адміністрації можуть застосовувати податкові пільги для сільськогосподарських підприємств зареєстрованих в межах територіальної громади. До цих методів варто додати ще проведення місцевих земельних аукціонів з передання в оренду комунальної землі.

Досить важливим елементом регулювання земельних відносин у рамках об'єднаних територіальних громад є розвиток послуг дорадництва [82; 87] та реалізації заходів щодо грантової підтримки розвитку місцевого сільського господарства. Дорадництво є доволі новим видом послуг на території України, однак досить важливим для інформаційно-консультаційного забезпечення не лише сільськогосподарських підприємств, але й місцевих земельних відділів та місцевих рад в цілому. Дорадництво може відіграти ключову роль у пошуку грантової фінансової підтримки розвитку земельних відносин на рівні об'єднаних територіальних громад.

Одним із перспективних інструментів фінансового регулювання земельних відносин в Україні є розвиток страхування як сільськогосподарських ризиків, які в основному пов'язані із страхуванням врожаїв, так і майнових ризиків, що в тому числі пов'язані із неправомірним захопленням земельних ділянок третіми особами. З метою активізації страхування сільськогосподарських ризиків вітчизняних підприємств аграрної галузі планується впровадження механізму державної підтримки, однак, на наш погляд підтримка лише страхування ризиків пов'язаних із втратою врожаїв є недостатньою для ефективного захисту земельних відносин, адже такий ви страхування не покриває ризиків пов'язаних з екологією, фінансами та майном. Тому механізм державної підтримки доцільно застосувати для страхування земельних ділянок після запровадження вільного ринку землі

сільськогосподарського призначення, страхування договорів оренди землі, а також фінансових ризиків юридичних і фізичних осіб під час купівлі-продажу земельних ділянок.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що запропонована нами концепція стратегії фінансового регулювання земельних відносин може стати одним із варіантів підвищення ефективності організації земельних відносин і їх фінансового забезпечення. Однак зауважимо, що ефективність будь-якої стратегії залежить від своєчасності її впровадження, системності у сфері реалізації тактичних програм та відповідальності за результат виконання кожного елемента стратегії. Без виконання таких критеріїв стратегії назавжди залишаються стратегічними документами.

Висновки до розділу 3

1. У процесі дослідження систематизовано основні напрямки трансформації інституційного забезпечення фінансового регулювання земельних відносин в Україні з огляду на необхідність збереження родючості ґрунтів та розвитку сільського господарства. Зокрема, з метою створення ефективної системи охорони ґрунтів в Україні, запропоновано прийняття закону України «Про систему охорони ґрунтів та фінансове стимулювання їх родючості», який повинен бути спрямований на створення інфраструктури з охорони ґрунтів. Основним інфраструктурним суб'єктом системи охорони ґрунтів доцільно зробити Державне бюро охорони ґрунтів України на базі Державної установи «Інститут охорони ґрунтів», наділивши його функціями притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності порушників законодавства, а також функціями розробки і реалізації політики субсидування заходів з докорінного покращення ґрунтів, попередження ерозійних та інших деградаційних процесів. Окрім цього, важливим інфраструктурним суб'єктом з охорони ґрунтів повинен стати Фонд охорони ґрунтів, наповнення бюджету якого запропоновано здійснювати через запровадження спеціального збору з сільськогосподарських підприємств в розмірі 0,5% від нормативної

грошової оцінки землі, а також 0,5% від вартості кожної тони зерна, яке експортується за кордон. В такому випадку не потрібно буде залучати додаткові кошти з Державного бюджету України.

2. Обґрунтовано доцільність створення банку розвитку сільського господарства України, який повинен дозволити за рахунок пільгового кредитування біотехнологій та технологій захисту ґрунтів, придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки, довгострокового кредитування (на строк більше 10 років) розвитку тваринництва, сімейних фермерських господарств, та інших напрямків кредитування спрямувати кошти в малорентабельні, однак важливі для держави напрямки розвитку земельних відносин. Поряд з банком розвитку сільського господарства реорганізації вимагає Національна акціонерна компанія «Украгролізинг» в частині її перетворення на організацію з лізингового фінансування малих підприємств і фермерських господарств з метою створення умов для придбання в лізинг техніки та обладнання за вигідними відсотками, що дозволить підвищити ефективність діяльності таких підприємств.

3. В результаті дослідження світового досвіду фінансового регулювання земельних відносин зроблено висновок про те, що не зважаючи на існування вільного ринку землі сільськогосподарського призначення в переважній більшості країн існують суттєві законодавчі обмеження й бар'єри, які захищають національні інтереси під час реалізації обігу прав власності на землю. Зокрема такі обмеження стосуються максимальної величини земельних ділянок, які можуть набувати у власність підприємства чи фермерські господарства, як правило, їх величина обмежена на рівні не більше 300 га, а придбання землі нерезидентами є можливим, однак лише у тому випадку, коли на земельну ділянку немає покупця-громадянина країни. Поряд з цим висуваються вимоги до мінімальної тривалості проживання покупця на території, де знаходиться сільськогосподарська земля. Великі країни за територією земельних угідь обов'язково мають спеціальний орган, який виконує функції оператора земельного ринку та функції підтримки розвитку сільського господарства (САФЕР у Франції, Національний центр підтримки сільського господарства у Польщі, Національний земельний фонд Угорщини). На такі

оператори покладено функції з купівлі-продажу землі, вони наділені правом переважного викупу земельних ділянок, здійснюють фіскально-бюджетне та кредитне регулювання земельних відносин, а також проводять моніторинг якості ґрунтів.

4. Розроблено теоретико-концептуальну модель фінансового регулювання земельних відносин в Україні, що ґрунтується на поєднанні стратегічних та тактичних цілей розвитку фінансового регулювання земельних відносин спрямованих на створення інфраструктури ринку землі, системи захисту ґрунтів, досягнення сталого розвитку сільського господарства та створення умов для розвитку села, що дасть змогу забезпечити високий рівень продовольчої безпеки та національних інтересів під час функціонування вільного ринку землі сільськогосподарського призначення.

Основні результати дослідження опубліковано у працях [121; 115; 66; 116; 122; 119; 123; 118].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичні узагальнення й отримано нове вирішення важливої наукової проблеми, що полягає у формуванні науково-теоретичних засад і розробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення фінансового регулювання земельних відносин в Україні. За результатами дослідження сформовано висновки науково-теоретичного та прикладного спрямування.

1. Дослідження наукових підходів вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі фінансів до обґрунтування економічної природи земельних відносин дозволило систематизувати та виокремити такі їх сутнісні характеристики: об'єктом земельних відносин є не лише земельні ділянки з юридично визначеними межами, а всі земельні ресурси; реалізація форм прав власності на земельні ресурси здійснюється в межах національної суверенної території відповідно до формальних і неформальних правових та економічних інститутів; економічну і фінансову основу земельних відносин складають земельна рента, ціна землі і ціна права на землю, земельний податок, ринок землі і ринок прав оренди землі; обов'язкове дотримання принципу екологічності у земельних відносинах в зв'язку із обмеженістю та повільними темпами відновлення земельних ресурсів; земельні ресурси є національним багатством, а отже їх використання має відповідати національним інтересам та продовольчій безпеці країни.

2. Визначення сутності земельних відносин та обґрунтування важливості їх упорядкування для забезпечення ефективного розвитку економіки держави дали змогу розкрити сутність фінансового регулювання земельних відносин як сукупності елементів державного впливу на процеси землеволодіння, землекористування та землерозпорядження шляхом застосування фінансових норм, стимулів, санкцій та фінансових інструментів з метою досягнення цілей державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки населення, агропромислового виробництва та збереження родючості ґрунтів. У процесі дослідження обґрунтовано структуру фінансового регулювання земельних відносин, яка включає в себе політику, систему та елементи, серед яких: методи

(фінансові норми, фінансові санкції та фінансові стимули), форми (прямого та опосередкованого впливу), інструменти (нормативна грошова оцінка землі, орендна плата за землю, штрафи, податок на землю, екологічний податок, державне мито, субсидії, дотації, субвенції, пільгове оподаткування, пільгове кредитування, державне замовлення, страхування, земельні облігації).

3. У роботі акцентовано, що фінансове регулювання земельних відносин в Україні, починаючи з перших років незалежності, характеризувалося браком системності, комплексності та орієнтації на досягнення стратегічних цілей, про що свідчить відсутність концептуальних та стратегічних державних документів щодо розвитку земельних відносин у країні. Елементи фінансового регулювання земельних відносин почали застосовуватися лише після запровадження у 1999 році єдиного земельного податку, однак впродовж наступних років і дотепер видатки з державного бюджету на розвиток земельних відносин, як важливий інструмент фінансового регулювання, мали несистемний та фрагментарний характер. Окрім цього, впродовж послідуєчих років так і не було сформовано ефективного механізму фінансових санкцій, спрямованого на мінімізацію випадків безгосподарського використання земель, порушення сівозмін та забруднення ґрунтів, адже в Україні не існує відповідного органу державного фінансового контролю, який був би наділений повноваженнями щодо притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності суб'єктів земельних відносин за нераціональне землекористування.

4. Аналіз особливостей фінансового регулювання земельних відносин в Україні за допомогою бюджетно-податкових інструментів показав, що вони реалізуються насамперед через використання системи дотацій та прямих державних видатків на фінансування розвитку й удосконалення земельних відносин. Основний акцент в бюджетно-податковому механізмі регулювання земельних відносин зроблено на дотаціях, що, в переважній більшості, спрямовуються на пряму підтримку галузей рослинництва і тваринництва та відшкодування відсоткових ставок за кредитами підприємствам аграрної сфери. Натомість бюджетне фінансування заходів щодо розвитку фермерських

господарств, які є основою земельних відносин в розвинених країнах світу, не є пріоритетом. Окрім цього, бюджетні видатки на здійснення державного контролю у галузі сільського господарства, оплати робіт по докорінному поліпшенню земель та охороні і раціональному використанні земель були досить обмеженими (на рівні 1-2% від загальних видатків на фінансування земельних відносин), а з 2017 року таке фінансування було припинено взагалі, що в умовах високого рівня деградації ґрунтів містить ризики зниження вартості земельних ділянок після впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та виникнення загроз продовольчій безпеці країни. На основі кореляційно-регресійного моделювання та використання виробничої функції для аналізу ефективності фінансового регулювання земельних відносин в Україні в дисертації визначено, що для досягнення європейського рівня державного фінансування земельних відносин необхідно збільшити інвестиції в основний капітал вітчизняних підприємств аграрної сфери на 13,1–19,5 млрд. грн., в тому числі і за рахунок державних інвестицій та цільових видатків з державного бюджету. Окрім того, визначено, що для досягнення нульового балансу гумусу, як показника якості ґрунтів, необхідно збільшити державні видатки на заходи щодо реалізації державного контролю земельних відносин та фінансування заходів з докорінного поліпшення ґрунтів на 280% (або більше ніж на 5 млрд. грн.).

5. Обмеженість ресурсних можливостей Державного бюджету України, спричинений негативними наслідками пандемії COVID-19, зумовлює необхідність активізації таких інструментів фінансового регулювання земельних відносин, як кредитно-інвестиційна підтримка підприємств аграрної сфери та страхування сільськогосподарських ризиків. Однак аналіз динаміки банківського кредитування сільськогосподарських підприємств України засвідчив, що внаслідок неефективної грошово-кредитної політики та необхідності фінансування державного боргу через купівлю банками ОВДП в державі активовано ефекти витіснення приватних інвестицій, які відволікають банківські активи з кредитного ринку у фактично безризикові та високодохідні інструменти – депозитні сертифікати НБУ та державні цінні папери. Наголошено, що негативним фактором впливу на розвиток

кредитно-інвестиційної підтримки розвитку земельних відносин є низький рівень інформаційної прозорості діяльності підприємств аграрної сфери, що збільшує ризики банківського кредитування, а отже, призводить до підвищення кредитних ставок та збільшення частки відмов за кредитними заявками. Одним із вагомих інструментів фінансового регулювання земельних відносин є страхування, однак у зв'язку із відсутністю державного субсидування страхових премій за сільськогосподарськими ризиками агостраховання в Україні перебуває на початковому етапі свого розвитку.

6. На основі аналізу зарубіжного досвіду фінансового регулювання земельних відносин обґрунтована необхідність якомога швидкої адаптації вітчизняної системи фінансового регулювання до викликів, пов'язаних із впровадженням ринку земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, одним із напрямів запозичення світового досвіду визначено розробку законодавчого регулювання доступу ймовірних іноземних покупців на вітчизняний ринок земель сільськогосподарського призначення з огляду на необхідність дотримання національних інтересів та розвитку сільських населених пунктів. Важливим елементом фінансового регулювання земельних відносин повинен стати інститут національних операторів ринку земель сільськогосподарського призначення, який доцільно запровадити в Україні з метою упорядкування операцій з купівлі-продажу земельних ділянок, акумуляції земельного фонду, дотримання ціни на землю на рівні не нижчому за нормативну грошову оцінку землі, забезпечення функціонування механізму орендних земельних відносин на аукціонній основі, підтримки розвитку земельних відносин через реалізацію цільових бюджетних програм.

7. Запровадження ринку земель сільськогосподарського з 1 липня 2021 року підвищує ризики фактів land grabbing, нераціонального використання земель, знищення сільських населених пунктів, що вимагає швидкої та ефективної трансформації інституціонального забезпечення фінансового регулювання земельних відносин через створення інфраструктури ринку землі. Обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про систему охорони ґрунтів та

фінансове стимулювання їх родючості», який має бути спрямований на створення відповідної інфраструктури з охорони ґрунтів, що є основою побудови земельних відносин ринкового типу. Запропоновано формування інфраструктурних суб'єктів фінансового регулювання земельних відносин шляхом реорганізації та об'єднання існуючих інституцій у Державне бюро охорони ґрунтів та створення Фонду охорони ґрунтів. Діяльність зазначених інфраструктурних суб'єктів фінансового регулювання земельних відносин доцільно спрямувати на реалізацію політики із захисту ґрунтів та підвищення їх якості, а також впорядкування відносин власності на землю. Поряд з цим, обґрунтовано необхідність створення Банку розвитку сільського господарства, який через пільгове кредитування сприятиме активізації розвитку низькорентабельних, проте важливих для держави галузей (зокрема, тваринництва) та сімейного фермерства.

8. Сформовано теоретико-концептуальну модель фінансового регулювання земельних відносин, що враховує стратегію розвитку земельних відносин загалом та побудову інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення, формування системи захисту ґрунтів, створення сприятливих умов для розвитку сільських населених пунктів, досягнення цілей сталого розвитку аграрної сфери економіки, забезпечення високого рівня продовольчої безпеки держави. Обґрунтовано, що реалізація окреслених цілей неможлива без оптимізації інструментів фінансового регулювання земельних відносин через впровадження адресного підходу до надання дотацій та податкових пільг; введення чітких критеріїв вибору аграрних підприємств, які матимуть право на отримання дотації чи податкової пільги; градацію податкових пільг за напрямками господарювання (ґрунтозахисна пільга; інноваційна пільга; тваринницька пільга; пільга для сімейних ферм тощо); обмеження кола підприємств, які мають право використовувати спрощену систему оподаткування за четвертою групою платників податків шляхом встановлення максимального обсягу площі сільськогосподарських угідь; активізацію кредитно-інвестиційної підтримки розвитку земельних відносин за допомогою Банку розвитку сільського господарства, Національної акціонерної компанії «Укراгролізінг» та приватних

комерційних банків; розвиток страхування сільськогосподарських ризиків шляхом відновлення державного субсидування страхових премій, які виплачуються вітчизняними страховими компаніями застрахованим суб'єктам аграрного бізнесу.

Основні результати дослідження впроваджені у практичну діяльність Комітету з питань аграрної політики Верховної Ради України, Великогаївської сільської ради, ТОВ «ВАВІЛОН АГРО», Науково-виробничого агропромислового підприємства «Ель Гаучо», Приватного агропромислового підприємства «Фортуна» та в навчальний процес Західноукраїнського національного університету (Додаток Н).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрії отримують державну підтримку при страхуванні галузевих ризиків – спільний законопроект Національного банку та Мінекономіки. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/agrariyi-otrimayut-derjavnu-pidtrimku-pri-strahuvanni-galuzevih-rizikiv--spilniy-zakonoprojekt-natsionalnogo-banku-ta-minekonomiki>.
2. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 152 с.
3. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають / Пер з англійської Олександра Дем'янчука. К.: Наш Формат, 2016. 472 с.
4. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь: 22000 терминов / Азрилиян А.Н., Азрилиян О.М., Калашникова Е.В.; под ред. А.Н. Азрилияна. [4-е изд., перераб. и доп.]. М.: Институт новой экономики, 1999. 1245 с.
5. Аристотель. Метафизика / Сочинения: В 4-х т. Т.1. М.: Мысль, 1976. 550 с.
6. Артем'єва О. О. Банківське кредитування АПК: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 21(1). С. 13-18.
7. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : [учебник] / Г. В. Атаманчук. М. : Изд-во «Омега-Л», 2010. 525 с.
8. Балюк С.А., Медведєв В.В., Воротинцева Л.І., Шимель В.В. Сучасні проблеми деградації ґрунтів і заходи щодо досягнення нейтрального її рівня. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2017. Вип. 51. С. 3–10.
9. Балян А. В. Земельні реформи у постсоціалістичних країнах Східної Європи. Економіка АПК. 2001. № 11. С. 115-118.
10. Берназ П. В., Серєда О. О. Рейдерство в Україні: визначення поняття. Проблеми цивільного та господарського права. 2008. № 1. С. 82–84.
11. Бойко А.О. Теоретичні основи та принципи державної політики у сфері

земельних відносин в Україні. Інвестиції: практика та досвід, 2018. № 16. С.114-122.

12. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. Издание 2-е, перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2006. 860 с.

13. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. Т. 2. Игры обмена / пер. с фр. Л.Е. Куббеля. 2-е изд. М.: Весь Мир, 2006. 672 с.

14. Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму Економічний аналіз. 2012. №. 10 (2). С. 201-205.

15. Бурдін М. Ю. Філософсько-правова парадигма розуміння категорій «земля», «держава», «право», «власність», «земельні відносини». Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 3-8.

16. Бурков В.Н. Кондратьев В.В. Механизмы функционирования организационных систем. М.: Наука, 1981. 384 с.

17. Вайцзекер Е.У., Війкман А. Come On! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римському клубу / пер. з англ. Ю. Сірош; за наук. ред. В.Вовка, В. Бутка. К.: Саміт-Книга, 2019. 276 с.

18. Васечко Л.І. Співвідношення понять «фінансовий механізм», «механізм фінансування», «фінансове забезпечення», «фінансове регулювання». Вісник Львівського університету. Серія: Економіка. 2009. №41. С. 103-107.

19. Василик О.Д. Теорія фінансів. К. : НІОС, 2000. 416 с.

20. Вдовенко Л. О. Фурман І. В. Стратегія фінансово-кредитного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері. Університетські наукові записки. 2015. № 4. С. 35-43.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

22. Гавліч І. Діяльність «Земельного банку гіпотечного» у Східній Галичині в 1910-1914 рр. Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 13-14.

23. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 5-14.

24. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення : навчальний посібник. К.: АДЕФ. Україна, 2010. 572 с.
25. Гарнага О. М. Еколого-економічні засади формування ринку сільськогосподарських земель : монографія. Рівне : НУВГП, 2006. 142 с.
26. Глобальні цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>.
27. Глущенко А. С. Фінанси : навч. посіб. Львів: «Магнолія 2006», 2014, 440 с.
28. Горлачук В.В., Лазарева О.В. Фінансове регулювання економіки на макрорівні. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2007. Вип. 2. С. 55-61.
29. Грошова оцінка землі. Офіційний сайт Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/icat/otsinka-zemel>.
30. Губарева І. О. Організаційний механізм державного регулювання модернізації національної економіки. Соціальна економіка. 2017. № 2. С. 21-26.
31. Гусаков В. Г., Дереза Е. И. Аграрная экономика: термины и понятия : енцикл. справ. Минск : Белорус. наука, 2008. 576 с.
32. Данкевич В. Є. Розвиток земельних відносин у сільському господарстві: теорія, методологія, практика : дис. докт. ек. наук : 08.00.03. Житомир, 2017. 591 с.
33. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу : підручник для ВНЗ / пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса: АО БАХВА, 2005. 504 с.
34. Демчишак Н.Б. Сучасна парадигма фінансового регулювання інноваційної діяльності в Україні. Фінанси України. 2017. №11. С. 47-64.
35. Демчишак Н.Б., Дубик О.І. Фінансове регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України в умовах інтеграційних процесів. Інвестиції: практика та досвід. 2017. №23. С. 43-48.
36. Демчишак Н. Б., Радух О. О., Гриб В. М. Цифровізація аграрного сектору в умовах відкриття ринку землі в Україні. Агросвіт. 2020. № 12. С. 10-18.
37. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході

і ніде більше / пер. з англ. М.Климчук. К.: Ніка-Центр, 2012. 232 с.

38. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні : Навчальний посібник / О. І. Валевський, В. А. Ребкало, М. М. Логунова та ін.; заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. К.: Вид-во УАДУ, 2000. 232 с.

39. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. К. : Знання-Прес, 2003. 343 с.

40. Десятнюк О., Гузела І. Проблеми і напрямки модернізації податкового регулювання в Україні. Світ фінансів. 2018. Вип. 3. С. 58-68.

41. Десятнюк О., Маршалок Т. Антициклічне фіскальне регулювання економік країн світу - можливості для України. Журнал європейської економіки. 2019. Т. 18, №2. С. 187-211.

42. Дзюблюк О. Активізація банківського кредитування малого та середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи. Світ фінансів. 2010. Вип. 3. С. 7-13.

43. Дзюблюк О., Рудан В. Проблеми банківського кредитування реального сектору в умовах кризових явищ в економіці України. Банківська справа. 2018. № 3-4. С. 22-48.

44. Думанська І. Ю. Банківське кредитування в системі фінансового забезпечення інноваційного процесу АПК. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. Вип. 2. С. 17-26.

45. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / За заг. ред. С.В. Мочерного. К.: Видавничий центр "Академія", 2002. 952 с.

46. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

47. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=31582.

48. Європарламент оновив аграрну політику ЄС щодо фінансування фермерів та антикризових заходів. URL: <https://agropolit.com/news/18416->

yevroparlament-onoviv-agrarnu-politiku-yes-schodo-finansuvannya-fermeriv-ta-antikrizovih-zahodiv.

49. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

50. Єрмоленко В.М., Курило В.І., Кирилюк Т.С. Правове забезпечення охорони та раціонального використання земельних ресурсів : [навч. посіб.]. К. : Магістр. XXI ст., 2007. 248 с.

51. Жиленко К.М. Організація і ефективність використання землі в сільському господарстві регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 “Економіка сільського господарства і АПК”. Дніпропетровськ, 2005. 22 с.

52. Заєць О.М., Шурінов М.В. Захист права власності на нерухоме майно за допомогою використання титульного страхування. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2013. № 3. С. 239-246.

53. Зарубіжний досвід: ринок земель сільськогосподарського призначення в Угорщині і перспективи його застосування в Україні. URL : <http://dazru.gov.ua/mizhnarodnyi-dosvid/97801-zarubichnyu-dosvid-rynok-zemelsilskogospodarskogo-pryznachennya-v-ugorschyni-i-perspektyvu-yogo-zastosuvannya-v-ukrayuni.html>.

54. Звіти про роботу. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua>.

55. Звітність Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

56. Звітність Національної акціонерної компанії «Укragenrolizing». URL: <https://www.ukragroleasing.com.ua>.

57. Земельна реформа нових країн-членів ЄС – досвід Польщі. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/254-zemelna-reforma-novih-krayin-chleniv-yes-dosvid-polschi>.

58. Земельний кодекс України: закон України від 25.10.2001 р, № 2768-III (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

59. Зигрій О. Організаційно-правовий аспект використання та охорони земель. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 1. С. 70-74.
60. Индекс продовольственных цен ФАО. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru>.
61. Инин Лю. Становление банковской системы Китая и ее современное состояние. Идеи и идеалы. 2019. Том 11. № 2, часть 2. С.395-409.
62. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз : [монографія]. О.: Юридична література, 2008. 504 с.
63. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Петрозаводск : Петроком, 1993. 308 с.
64. Кенэ Ф., Тюрго А.Р. Ж., П.-С. Дюпон де Немур Физиократы. Избранные экономические произведения / ред. Ключкин П.Н. : Эксмо, 2008. 1200 с.
65. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.
66. Кізіма Т.О., Мороз В.В. Механізм управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку. Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності : збірник матеріалів Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 27-31 березня 2017 р.). Ірпінь: Видавництво університету ДФС України, 2017. С. 161-164.
67. Кізіма Т.О., Мороз В.В. Перспективи розвитку іноземного інвестування у сферу земельних відносин в Україні. Інноваційна економіка. 2018. № 9-10. С. 165–170.
68. Кірейцева О. В. Іноземний досвід формування земельного ринку. Економіка АПК. 2011. № 10. С. 174–178
69. Кірейцева О. В. Сучасні тенденції функціонування ринку землі у Франції Міжнародний науковий журнал "Інтернаука" . 2016. № 12(2). С. 74-76.
70. Классика экономической мысли: Сочинения / [Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М.]. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. 895 с.
71. Ковалев М. М., Румас С. Н. Банки развития: новая роль в XXI веке :

моногр. Минск : Изд. центр БГУ, 2016. 151 с.

72. Конституція України. Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

73. Корнеєв В. Інституційна роль банків розвитку у формуванні кредитних передумов стабілізації економіки України. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. Вип. 1. С. 99-109.

74. Коробкова О.В. Ефективне агрофінансування – проблеми та їх вирішення. URL: <https://agrianalytica.com/uk/service/agrarian/credit>.

75. Королюк Ю. Г. До питань сутності та співвідношення понять «механізм» і «механізм управління» в галузі науки «державне управління». Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 7. С. 80-84.

76. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. 224 с.

77. Красюк Н. І. Земельні відносини в Україні як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 180-189.

78. Кредиты на развитие бизнеса в банках Украины. URL: <https://www.prostobank.ua>.

79. Крисак А. І. Регулювання земельних відносин на засадах сталого розвитку : дис. докт. ек. наук : 08.00.06. Луцьк, 2018. 679 с.

80. Крисоватий А. І., Кошук Т. В. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. Фінанси України. 2011. № 9. С. 18-32.

81. Крисоватый, А. И. Институты фискального регулирования социально-экономических процессов. Налоги и финансовое право. 2011. № 5. С. 166-173.

82. Кудінова І. П. Сільськогосподарське дорадництво в Україні: проблеми та шляхи розвитку. Біоресурси і природокористування. 2014. Т. 6, № 5-6. С. 133-137.

83. Кулинич П. Ф. Право оренди землі як об'єкт ринкового обігу в Україні: стан та перспективи. Часопис Київського університету права. 2016. № 2. С. 7-11.

84. Лайонел Роббинс. «История экономической мысли». Изд-во Инст. Гайдара. М, 2013.
85. Лі Куан Ю. Сингапурська історія: із третього світу в перший. Мемуари. К: Видавництво Вперед. 2011. 683 с.
86. Літвінов О.С., Капталан С.М. Сутність та види механізмів в економіці. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6 (11). С.146-149.
87. Локутова О. А. Сільськогосподарське дорадництво (інформаційно-консультаційна діяльність) у контексті питання якості продуктів бджільництва. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва. 2015. Вип. 223. С. 132-138.
88. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.
89. Луговий М. Польський досвід кредитування фермерів: наслідувати чи ні? Тваринництво України. 2013. № 4. С. 7-11.
90. Лукашев О. А. Правова норма як вихідний регулятор фінансової діяльності. Форум права. 2012. № 3. С. 395-398.
91. Лук'яшко П.О. Державне регулювання економіки: сутність та зарубіжні моделі. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 20. С. 43-46.
92. Луценко О. А. Державна підтримка сільського господарства країн ЄС в умовах СОТ: досвід для України. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2015. Вип. 161. С. 213-220.
93. Луців Б. Л. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01. Тернопіль: ТДЕУ, 2005. 472 с.
94. Луців Б. Банки в інвестуванні економічного розвитку України. Світ фінансів. 2015. Вип. 1. С. 151-161.
95. Максимчук О. О. Сутність та правова природа плати за землю. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 104-109.

96. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики: В 2 т. М.: МП «Эконов», 1993. Т.2.
97. Мамедов З. Ф. Посткризисная модернизация банковской системы Турции. Деньги и кредит. 2009. №2. С. 65-75.
98. Ман Т. Меркантилизм. Богатство Англии во внешней торговле. Москва: Директ-Медиа, 2007. 30 с.
99. Мандибура В. Системно-формаційна трансформація інституту власності. Економічна теорія. 2013. № 2. С.57-73.
100. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый, книга 1: Процесс производства капитала. М.: Политиздат, 1983. 592 с.
101. Маркс К. Нищета философии. Ответ на «Философию нищеты» г-на Прудона. URL: <https://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Misere/index.html>.
102. Мартин О. М. Фінансові аспекти державного регулювання ринку сільськогосподарських земель в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Економіка. 2009. Вип. 11. С. 303-310.
103. Мартинюк М. АПК за 29 років. Тренди в цифрах до Дня Незалежності. URL: <https://zn.ua/ukr/ukraina-1991-2020/ukrajina-ahrarna-tsifri-jak-pokhidna-politiki.html>.
104. Маршалл А. Принципи політичної економії. URL: http://files.libertyfund.org/files/1676/Marshall_0197_EBk_v6.0.pdf.
105. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років по тому. К.: Пабулум, 2018. 464 с.
106. Мельник Л. Л. Господарський механізм у системі ринкової економіки. Економіка та держава. 2012. № 6. С. 19-21.
107. Мельник Л. Ю., Васильєв С. В., Речка К. М. Теоретичні і практичні засади ринку земель. Агросвіт. 2017. № 8. С. 3-11.
108. Мельник О. О. Земельна реформа в Україні: історія проведення та сьогодення. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 1(2). С. 208-217.
109. Мен Т. Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей

внешней торговли, как регулятор нашего богатства // Меркантилизм /под ред. И.С. Плотникова. Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 153-184.

110. Метеленко Н. Г. Дослідження трансформації економічних систем з метою формування внутрішнього механізму господарювання виробничих промислових підприємств. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2008. № 1-2. С. 71-79.

111. Милль Дж. С. Основания политической экономии с некоторыми из их применений в общественной философии. Издательство: Київ. Типографія И.И.Чоколова. 1896. 866 с.

112. Михасюк І. Р., Швайка Л.А, Державне регулювання економіки : підручник. Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. 220 с.

113. Мірошніченко О. С. Місце та роль державних органів у забезпеченні правової охорони земельних ресурсів. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 23. С. 271-275.

114. Місія та функції Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/42>.

115. Мороз В. В, Концептуальні аспекти фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Економічний аналіз. 2019. Том 29. № 4. С. 42-50.

116. Мороз В. В, Теоретичні засади фінансового регулювання в контексті сталого розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XV Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 29-30 березня. 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2018. С. 162-163.

117. Мороз В. В. Електронні земельні торги як складова фінансової системи. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 9–10 квіт. 2019 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 169–171.

118. Мороз В. В. Земельна реформа в Україні: ризики Land Grabbing і національна стратегія розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVII Міжнар. наук.-

практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 14-15 трав. 2020 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 28-30.

119. Мороз В. В. Інструменти фінансово-економічного регулювання земельних відносин. Ключові аспекти розвитку сучасної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 лютого 2017 року). / відп. За вип. Голденблат М.А. // ГО «Європейська наукова платформа». Одеса: Друкарня «Друкарник», 2017. С. 25-27.

120. Мороз В. В. Орендні відносини як об'єкт регулювання земельних відносин. Прикладна економіка – від теорії до практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Тернопіль, 27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. С. 59-60.

121. Мороз В. В. Теоретико-організаційні основи фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Світ фінансів. 2017. Вип. 4 (53). С.46-55.

122. Мороз В.В. Методологія економічного регулювання земельних відносин. Пріоритети сучасної науки: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27-28 жовтня 2017 р.). К: Видавництво , 2017. С. 42-44.

123. Мороз В.В. Ринок землі сільськогосподарського призначення: шлях до процвітання чи занепаду України. Information potential of socio-economic development of the state and regions: proceedings of the conference (Gromadka, Poland. April, 20th.2020). Gromadka, Poland. 2020. P. 80-84.

124. Наконечна К. В. Регулювання ринку землі в Україні в контексті його лібералізації та зняття мораторію на продаж. Агросвіт. 2015. № 17. С. 19-25.

125. Национальная система политической экономии. Сочинение д-ра Фридриха Листа / Перевод с немецкого под редакцией К.В. Трубинкова; С.-Петербург, 1891 г. // Составление и предисловия В. А. Фадеева. М: Издательство «Европа», 2005. 383 с.

126. Непочатенко О. О., Колотуха С. М., Боровик П. М., Гузар Б. С. Земельні відносини та фінансові аспекти їх розвитку. Економіка АПК. 2017. № 6. С. 42-52.

127. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: навчальний посібник / [За заг. ред. Н. Р. Нижник]; К.: УАДУ, 1998. 160

с.

128. Новаковський Л. Я., Шквир М.І. Регіональна земельна політика. К. : Урожай, 2006. 136 с.

129. Норт Дуглас. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М, 1997. 320 с.

130. Ожелевська Т. С., Королік М. О. Ринок землі сільськогосподарського призначення в Україні: проблеми та перспективи запровадження. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 968-972.

131. Олійник-Данн О. О. Значущість банківського кредитування для розвитку сільського господарства в Україні. Облік і фінанси. 2016. № 4. С. 97-105.

132. ООН: Конфлікти в світі вибухають зазвичай через природні ресурси. URL: https://dt.ua/WORLD/oon-konflikti-v-sviti-vibuhayut-zazvichay-cherez-prirodni-resursi-155895_.html.

133. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. [2-ге вид., доп. перероб.]. К. : КНЕУ, 2001. 240 с.

134. Осика С.Г., Пятницький В.Т. Світова організація торгівлі / 3-тє видання, перероблене і доповнене. К.: «К. І. С», 2005. 514 с.

135. Основні показники рівня життя населення. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua>.

136. Павлишенко М. Приватизація землі та її соціально-економічні наслідки. Економіка України. 2008. № 12. С. 29-39.

137. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 272 с.

138. Перун Н. Я. Екологічне страхування сільськогосподарських земель як напрямок їх охорони. Інноваційна економіка. 2013. № 8. С. 179-182.

139. Петлюк Ю. С. Земельна реформа в Україні на сучасному етапі: проблеми правового забезпечення. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 12. С. 63-68.

140. Петти У. Трактат о налогах и сборах. Шедевры мировой экономической мысли. У. Петти В 2т. Т.2. - Петрокоммерц, 1993. 320 с.

141. По секрету з кредитного комітету. URL: <https://agrotimes.ua/article/po-sekretu-z-kreditnogo-komitetu>.

142. Погріщук Б. В. Погріщук Г. Б. Еколого-економічна парадигма сучасного розвитку сільськогосподарського виробництва. Агросвіт. 2011. № 9. С. 8-11.

143. Погріщук Б. В., Чернодон В. І. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва в контексті інноваційних змін у функціонуванні АПК. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2011. Вип. 2, т. 2 : Економічні науки. С. 206-210.

144. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

145. Поліщук Н. В. Кредитування сільського господарства як пріоритетна складова розвитку економіки України. Інтелект ХХІ. 2017. № 6. С. 80-83.

146. Правдюк Н. Л., Правдюк А. Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення: реалії та перспективи економічного та правового середовища. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 3. С. 21-35.

147. Приживара С. В. Управління як специфічний вид діяльності. Державне будівництво. 2012. №1. С. 36-40.

148. Пріб К.А. Державна підтримка сільського господарства непрямыми важелями регулювання. Вісник аграрної науки. 2000. № 9. С. 55-59.

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р., №552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.

150. Про державне мито: Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 р., № 7-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93#Text>.

151. Про державний контроль за використанням та охороною земель: закон України від 19.06.2003 р., № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

152. Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського

виробництва: Указ Президента України від 23.03.1998 р., № 215/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/98#Text>.

153. Про заходи щодо реформування аграрних відносин: Указ Президента України від 18.01.1995 р., № 63/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/95#Text>.

154. Про земельну реформу: Постанова Верховної Ради Української РСР від 18.12.1990р., № 563-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-12#Text>.

155. Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу навколишнього природного середовища та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні: Рішення РНБО України введено в дію Указом Президента України від 18.10.2013 р., № 572/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-13#Text>.

156. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р., № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

157. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10.11.1994 р., № 666/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94#Text>.

158. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 р., № 1529/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>.

159. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р., № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>.

160. Про Основні напрями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки. Указ Президента України від 30.05.2001 р., № 372/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2001#Text>.

161. Про охорону земель: закон України від 19.06.2003 р., № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

162. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р., № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text>.

163. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність

сільськогосподарським підприємствам і організаціям. Указ Президента України від 08.08.1995 р., № 720/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720/95#Text>.

164. Про страхування: закон України від 07.03.1996 р., № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

165. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 17.06.2009 № 743-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2009-%D1%80#Text>.

166. Про форми власності на землю: Закон України від 30.01.1992, № 2073-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-12#Text>.

167. Путникова, Е. Л., Спицына М. Е. Лизинг – один из экономических механизмов развития сельского хозяйства. Вестник Алтайского государственного аграрного университета. 2015. № 1(27). С. 68-71.

168. Пуцентейло, П. Напрями вдосконалення державної підтримки сільського господарства України. Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУЕТ, 2013. Вип. 36. С. 256-264.

169. Райнерт Е.С. Як багаті країни стали багатими... і чому бідні країни залишаються бідними / пер. з англ. Яніса Сінайко. К.: Самміт-книга, 2019. 415 с.

170. Робакова Т. О. Методи фінансового регулювання зовнішньоекономічної діяльності: теоретичний аспект. Інтелект ХХІ. 2018. № 3. С. 23-26.

171. Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения. Т. 1 Москва : Государственное издательство политической литературы, 1955. 860 с.

172. Ринок землі: існуючі загрози для України та необхідні запобіжники. Аналітична доповідь / Growford Institute. URL: http://landukraine.com.ua/news_post/analytichna-dopovid-growford-institute-rynok-zemli-isnuiuchi-zahrozy-dlia-ukrainy-ta-neobkhidni-zapobizhnyky.

173. Робінс Стефан П., ДеЧенцо Девід А. Основи менеджменту /Пер. з англ. А. Олійник та ін. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 671 с.

174. Россіхіна Г. В. Класифікація фінансово-правових норм. Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 1. С. 211-217.
175. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина. О кризисе, олигархах и войне. М.: Алгоритм. 2012. 350 с.
176. Сакаль О. В. Функції системи управління земельними ресурсами. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2012. №3. С. 181-188.
177. Світовий досвід організації ринку зелених облігацій: практичні поради для України. URL: <https://ecolog-ua.com/articles/svitovyy-dosvid-organizaciyi-rynku-zelenyh-obligaciy-praktychni-porady-dlya-ukrayiny>.
178. Сергієнко О. Родючість ґрунту: повернути втрачений потенціал. URL: <https://superagronom.com/blog/671-rodyuchist-gruntu-povernuti-vtracheniy-potentsial>.
179. Серра А. Краткий трактат о средствах снабдить в изобилии золотом и серебром королевства лишенные рудников драгоценных металлов // Меркантилизм /под ред. И.С. Плотникова. Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 91-108.
180. Слюсаренко С. Податок на землю як засіб забезпечення оптимізації фінансового регулювання аграрної сфери. Юридичний вісник. 2017. № 1. С. 77-82.
181. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
182. Солнцев О., Хромов М., Волков Р. Институты развития: анализ и оценка мирового опыта. Проблемы прогнозирования. 2009. №2. С. 2-29.
183. Стан кредитування підприємств АПК у 2018 році. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-apk-u-2018-roci>.
184. Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>.
185. Статистична інформація. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
186. Степанюк О.І Фінансове право: Навчальний посібник. Тернопіль: СМП «Тайн», 2004. 360 с.
187. Стецюк П.А., Гудзь О.Є., Войтюк А.В. Трансформація матриці

банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 49-55.

188. Супрун О. Світовий досвід запровадження ринку землі та його адаптація до українських реалій. URL: <http://www.golos.com.ua/article/322369>.

189. Сэмюелс У.Дж. Идеология в экономическом анализе / Ред.: Афанасьева В.С. и Энтова Р.М. Современная экономическая мысль. Серия: «Экономическая мысль Запада». М.: Прогресс, 1981. 513 с.

190. Татаренко Н. О. Мобілізаційні моделі економічного розвитку 1920–1930-х років (на прикладі Туреччини). Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2013. Вип. 20(1). С. 4-14.

191. Тварнинництво. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua>.

192. Терехух А.А. Господарські рішення на машинобудівних підприємствах: прийняття, оцінювання та моделювання : [монографія]. Львів : Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, 2010. 244 с.

193. Титаренко Т. Г. Формування та реалізація державної політики регулювання земельних відносин в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр. : спец. 25.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

194. Тітова С., Бабенко О. Ринок землі як сегмент ринку нерухомості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2018. Вип. 2. С. 62-65.

195. Толковый словарь Ожегова. [авт. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.]. URL: <http://www.ozhegov-shvedova.ru/19-741515/СИСТЕМА>.

196. Троян І. Державний суверенітет як політологічна категорія: сутність, характеристики, особливості трансформації. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2010. Вип. 22. С. 130-136.

197. Украина – IFC представила обзор рынка агрострахования за 2017 андеррайтинговый год. URL: <https://agroinsurance.com/ru/ukraina-ifc-predstavila-obzor-ryinka-agrostrahovaniya-za-2017-anderraytingovyiy-god>.

198. Україна за роки незалежності. 1991–2001 / Є. М. Григоренко [та ін.] ; наук. ред., вступ.: В. М. Литвин, П. І. Гайдуцький. 3-тє вид., переробл., допов. та розшир. Київ : Нора-прінт, 2002. 280 с.
199. Файоль А. Вчення про управління. Наука управляти: з історії менеджменту. Хрестоматія / упоряд. І.О. Слепцов; пер. з рос. Л.І. Козій, М.І. Матрохіна, П.Л. Пироженко. К.: Либідь, 1993. 304 с.
200. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Економіка АПК. 2009. №3. С. 4-18.
201. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Пер. со 2-го англ. изд. М.: Дело ЛТД, 1995. 864 с.
202. Філософський енциклопедичний словник/ НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
203. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2 вид., перероб. І доп. К.: Головна редакція УРЕ, 1986. 800 с.
204. Фінанси. Підручник / за ред. С.І.Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2012. 687 с.
205. Фінансовий менеджмент : [підручник] / Під кер. А.М. Поддєрьогіна. К. : КНЕУ, 2005. 536 с.
206. Формування ринку землі в Україні. – 2-ге видання, переробл. та доповн. / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко та ін. ; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. К. : Урожай, 2006. 280 с.
207. Фрідман М., Фрідман Р. Капіталізм і свобода. Пер. з англ. Н.Рогачевської. К. : Наш формат, 2017. 216 с.
208. Фурман І. В. Система фінансового регулювання аграрного сектору України: оцінка сучасного стану та активізація функціонування. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 5. С. 35-5
209. Фурман І.В., Максименко Н.В., Гмиря В.П. Інструменти фінансово-кредитного механізму фінансування аграрного виробництва Черкаської області. Економіка, фінанси, менеджмент. 2019. №9. С. 88-99.

210. Харченко Н. П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Том 20 (59). 2007. № 2. С. 287-293.

211. Ха-Юн Чанг. 23 прихованих факти про капіталізм / пер. з англ. Олександр Купріячук. К.: Наш формат, 2018. 296 с.

212. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории. Москва : Дело, 2003. 464 с.

213. Ходов А. Экономические интересы и государственное регулирование экономики: прямая и обратная связь. Российский экономический журнал. 1995. №1. С. 57-64.

214. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління», № 2 (9), 2013. С. 103-111.

215. Чухась А., Бобер Г. Селянський поземельний банк Російської імперії. Вісник НБУ. 2002. № 4. С. 60-61.

216. Шпичак О. М. Економічні проблеми АПК України в умовах формування ринкових відносин. Вісник аграрної науки. 1997. № 9. С. 77-80.

217. Шумпетер Й. А. История экономического анализа: в 3 т. СПб., 2004. Т. 1. 552 с.

218. Энциклопедический словарь / гл. редактор Б. А. Введенский. М.: государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия». т.2., 1954. 720 с.

219. Эрхард Л. Полвека размышлений. Речи и статьи. М.: 1993. 608 с.

220. Яворська Т.І. Вдосконалення фінансово-кредитного забезпечення малого бізнесу в сільському господарстві. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. 2010. Вип. 25(1). С. 268-273.

221. Янг Е., Куїнн Л. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : Практичний посібник для радників з державної політики у

Центральній і Східній Європі / Пер. з англ. С.Соколик. Наук. ред. пер. О. Кілієвич. К.:“К.І.С.”, 2003. 120 с.

222. Agricultural support. OECD. URL: <https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm#indicator-chart>.

223. Atlas of economic complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu>.

224. Auto. Ria. URL: <https://auto.ria.com/uk>.

225. Bishop S., Howe K., Kopeva D., Mishev P.. Land Markets and Tenure, 2011. P. 75-85.

226. Blandy S., Bright S., Nield S. The Dynamics of Enduring Property Relationships in Land. The Modern Law Review. 2008. Vol. 81, Issue 1. P. 85-113.

227. Branżowy program promocji polskich specjalności żywnościowych «Promocja gospodarki w oparciu o polskie marki produktowe – Marka Polskiej Gospodarki – Brand». URL: <https://www.kowr.gov.pl/promocja/branzowy-program-promocji/bpp-poir-2016-2019/informacje-ogolne>.

228. Ciaian P., Kancs D., Swinnen J. EU Land Markets and the Common Agricultural Policy. Brussels, 2010. 368 p.

229. Commons J. R. Institutional economics. The American Economic Review. 1931. Vol. 21. No. 4. P. 648-657.

230. Economic accounts for agriculture. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/aact_eaa05/default/table?lang=en.

231. Fundusze Promocji. URL: <https://bip.kowr.gov.pl/fundusze-promocji>.

232. Gameda B., Abebe B., Eckardt F. Urban land speculation; failure of land market. Survey Review. 2019. Vol. 53. P. 1-7.

233. Henry Mintzberg, «Five Ps for Strategy», California Management Review, Fall 1978.

234. Justi J. H. G. Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller Oeconomischen und CameralWissenschaften. Leipzig, 1775.

235. Justi J. H. G. System des Finanzwesens: nach vernünftigen aus dem Endzweck der bürgerlichen Gesellschaften, und aus der Natur aller Quellen der Einkünfte des Staats hergeleiteten Grundsätzen und Regeln. Halle : Zu finden in der Rengerischen

Buchhandlung, 1766.

236. Krajowy ośrodek wsparcia rolnictwa. URL: <https://www.kowr.gov.pl>.

237. Kredyt dla rolnika – jakie opcje sfinansowania działalności rolniczej może zaproponować bank? URL: <https://www.totalmoney.pl/artykuly/437284,kredyty-gotowkowe,rolnik-szuka-gotowki--przeglad-kredytow-rolniczych,1,1>.

238. Le bail rural agricole. URL: <https://www.legalplace.fr/guides/bail-rural>.

239. Lerner, Abba, “Functional Finance and the Federal Debt”, Social Research, 1943, N.1, p. 354.

240. Les Safer. URL: <https://www.safer.fr>.

241. Maurice Desriers. L’agriculture française depuis cinquante ans: des petites exploitations familiales aux droits à paiement unique. Revenus agricoles Agreste cahiers .№ 2 juillet 2007.

242. Moroz V. Management mechanism lend relations in the context of sustainable development. Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges : Collection of scientific articles. USA: Dradt2Digital Publishing House. 2017. P. 102-104.

243. Moroz V. Study of peculiarities of land relations through the prism of economic theories. Scientific journal “EUREKA: Social and humanities” Number 5, P. 17-25.

244. Moroz V., Horyn V. Social aspects of mortgage lending. Modern tendencies of fiscal policy in European economic space : monograph / A. Krysovaty, O. Kyrylenko, O. Kneysler [et al.] ; scientific editorship by A. Krysovaty. Ternopil : TNEU, 2017. 94-100 p.

245. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge, New York, Oakleigh : Cambridge University Press, 1993. 152 p.

246. O wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw: ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000585/T/D20160585L.pdf>.

247. Oxford Advanced Learner s Dictionary of Current English. Fithth edition. Oxford university press. 2010. P. 1796.

248. Petersen E., Plowman E.C. Business Organization and Management. Ed. 3. Homewood 111., 1953. 678 p.
249. Pronko L., Kucher A., Furman I., Gontaruk Y. Formation of a State Support Program for Agricultural Producers in Ukraine Considering World Experience. European Journal of Sustainable Development. 2020). Vol. 9. Issue 1. P. 364-379.
250. Rich Horwath, «The Origin of Strategy», Strategic Thinking Institute, 2006. URL: http://strategyskills.com/Articles_Samples/origin_strategy.pdf
251. Rural development 2014-2020. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm.
252. Seckendorff V. L. Teutscher Fürsten-Stat. Frankfurt ; Leipzig, 1656.
253. Small A. W. The Cameralists: The Pioneers of German Social Polity. Kitchener, Ontario, 2001 (first published 1909). 544 p.
254. Small Business Administration. URL: <https://www.sba.gov>.
255. Statistical Abstract of the United States. 2018. URL: www.census.gov.
256. Stiglitz J. Challenges in the analysis of the role of institutions in economic development // The Institutional Foundations of a Market Economy. 2001. p. 15-28.
257. Towards a post-2020 common agricultural policy. URL: europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/113/towards-a-post-2020-common-agricultural-policy.
258. Wagner R. E. The Cameralists: Fertile Sources for a New Science of Public Finance. Department of Economics George Mason University. URL : <http://mason.gmu.edu/~rwagner/cameralist.pdf>.
259. Williamson O. Ekonomiczne instytucje kapitalizmu: firmy, rynki, relacje kontraktowe. Warszawa : Wydaw. Naukowe PWN, 1998, 441.
260. World Development Indicators. World bank. URL: <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Розподіл земель сільськогосподарського призначення за типами підприємств

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Приріст 2008-2018
Малі підприємства (до 1000 га), у % до заг. к-сті	88,4	88,3	88,3	88,6	88,5	88,6	88,7	88,3	88,4	88,0	88,1	-0,3
Кількість підприємств, од	44776,0	43828,0	43133,0	42739,0	42171,0	42033,0	39908,0	37126,0	36971,0	35858,0	35541,0	-9235,0
Частка земельних угідь, %	23,1	22,4	21,6	21,5	21,2	21,6	21,0	21,9	22,5	22,9	23,3	0,2
Площа земельних угідь, тис. га	4898,9	4772,9	4654,0	4614,8	4647,5	4686,0	4486,4	4361,0	4439,3	4559,1	4643,9	-255,0
Середні підприємства (1000,1-3000 га), у % до заг. к-сті	8,3	8,3	8,2	8,0	8,0	7,9	7,9	8,4	8,5	8,8	8,7	0,4
Кількість підприємств, од	4225,0	4144,0	4008,0	3853,0	3835,0	3782,0	3566,0	3545,0	3536,0	3565,0	3510,0	-715,0
Частка земельних угідь, %	35,0	34,1	33,0	31,7	31,0	30,6	29,1	30,9	31,2	31,1	30,4	-4,6
Площа земельних угідь, тис. га	7428,4	7320,9	7118,3	6853,6	6786,1	6674,4	6274,7	6169,4	6177,8	6220,1	6107,0	-1321,4
Великі підприємства (3000,1-10000 га), у % до заг. к-сті	3,2	3,1	3,2	3,1	3,1	3,0	2,9	2,9	2,8	2,8	2,7	-0,5
Кількість підприємств, од	1613,0	1551,0	1552,0	1512,0	1482,0	1452,0	1310,0	1220,0	1169,0	1146,0	1102,0	-511,0
Частка земельних угідь, %	33,8	33,8	34,0	33,4	32,5	31,9	29,2	29,5	28,7	27,7	26,4	-7,4
Площа земельних угідь, тис. га	7179,8	7239,4	7362,7	7215,4	7124,1	6970,8	6276,7	5864,4	5689,0	5537,9	5276,7	-1903,1
Найбільші підприємства (в т.ч. агрохолдинги) (більше 10000 га), у % до заг. к-сті	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,2
Кількість підприємств, од	93,0	112,0	131,0	152,0	164,0	175,0	184,0	164,0	150,0	166,0	180,0	87,0
Частка земельних угідь, %	8,1	9,7	11,4	13,4	15,3	15,9	20,7	17,7	17,6	18,3	19,9	11,8
Площа земельних угідь, тис. га	1721,7	2085,5	2450,9	2886,8	3356,5	3468,9	4449,7	3527,9	3515,1	3643,1	3977,6	2255,9
Всього земельних угідь, тис. га	21228,8	21418,7	21585,9	21570,6	21914,2	21800,1	21487,5	19922,7	19821,2	19960,2	20005,2	-1223,6

Додаток Б

Динаміка рентабельності галузей економіки України у 2010-2018 роках

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середня рентабельність за 2008-2018 роки
Сільське господарство	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,4	18,3	23,8
Промисловість	3,5	4,7	3,4	3,0	1,6	0,9	4,2	6,8	6,3	3,8
Будівництво	-1,5	0,2	-0,1	0,0	5,8	-7,6	-0,4	1,6	3,0	0,1
Оптова та роздрібна торгівля	9,8	15,0	12,2	10,2	-12,8	-0,9	15,8	18,8	23,3	10,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,6	6,1	5,4	3,5	-1,7	1,1	5,1	-1,0	-1,6	2,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	-1,8	-0,1	-1,1	-2,8	-25,8	-17,3	-0,8	7,8	8,6	-3,7
Інформація та телекомунікації	7,4	7,6	10,5	11,8	-1,6	0,5	8,5	13,8	13,1	7,9
Фінансова та страхова діяльність	3,5	6,2	6,1	5,9	-15,2	-8,9	-4,8	2,8	1,2	-0,4
Операції з нерухомим майном	0,3	-3,6	2,8	3,1	-46,9	-33,4	-8,1	6,2	16,3	-7,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	-6,6	0,5	0,3	-1,3	-29,1	-1,1	17,6	19,4	8,9	1,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-3,3	-2,7	-2,9	-2,5	-13,6	-11,9	-3,9	2,6	0,1	-4,2
Освіта	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	5,6	3,7	5,8	6,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,0	2,6	2,7	3,1	-3,7	-0,6	4,5	3,3	3,7	2,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-26,9	-24,4	-17,6	-8,0	-11,8	-25,3	-16,5	-15,5	-1,5	-16,4
Надання інших видів послуг	4,3	3,1	2,6	-0,9	-1,0	7,3	5,1	-0,4	2,7	2,5
Усього по економіці	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0	7,4	8,8	8,1	4,5

Додаток В

Розрахунок суми кредиту під заставу земель с/г призначення та кількості с/г техніки, яку зможуть придбати аграрні підприємства чи громадяни, що мають у власності 100, 1000 та 100000 га

Розрахунок суми кредиту під заставу землі с/г призначення								
Вихідні параметри для розрахунку								
Середня нормативна грошова оцінка 1 га землі (рілля) станом на 1.01.2020						27500 грн		
Коефіцієнт ліквідності застави земельної ділянки встановлений НБУ для розрахунку кредитних ризиків комерційними банками						35%		
Розрахункова сума застави та кредиту								
До 1 січня 2024 року			Після 1 січня 2024 року					
	Вартість застави	Сума кредиту		Вартість застави	Сума кредиту		Вартість застави	Сума кредиту
Вартість 100 га землі с/г призначення за нормативною грошовою оцінкою	2,75 млн. грн	2,75*0,35=0,96 млн. грн	Вартість 1000 га землі с/г призначення за нормативною грошовою оцінкою	27,5 млн. грн.	27,5*0,35=9,63 млн. грн.	Вартість 10000 га землі с/г призначення за нормативною грошовою оцінкою	275 млн. грн.	275*0,35=96,25 млн. грн.
Кількість та види основної с/г техніки, яку можна придбати за розрахункову суму кредиту під заставу землі с/г призначення								
	Вартість с/г техніки, грн.	Кількість	Кількість			Кількість		
Трактор								
Belarus 920 (80 к.с.)	495420	2	19			194		
ХТЗ-150К-09.172.00	1444170	0	6			67		
CLAAS Axion 930 (350 к.с.)	5884000	0	1			16		
Комбайн								
SKIF 280 Superior	4906000	0	2			20		
CLAAS Lexion 760	10140000	0	1			9		
Вантажний автомобіль самоскид (зерновоз)								
КрАЗ-6511С4 (20 т)	2100000	0	4			40		
Ford Trucks 3542D (30 т)	2648100	0	3			36		
Комбінований набір с/г техніки	1 трактор (Belarus 920) + б/у самоскид, або б/у с/г техніка		2 трактори Belarus 920 (80 к.с.), 1 трактор ХТЗ-150К + навісне обладнання, 1 комбайн SKIF 280 Superior, + вантажний автомобіль КрАЗ-6511С4			5 тракторів CLAAS Axion 930 + навісне обладнання, 5 комбайнів CLAAS Lexion 760, 5 вантажних автомобілів Ford Trucks 3542D		

Додаток Г

Динаміка фінансового регулювання земельних відносин в Україні у 2000-2019 роках, млн. грн.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фінансова підтримка заходів в агропромислового комплексу	16,4	129,6	6,2	12,3	33,1	55,2	972,0	600,0	963,0	40,0	49,0	32,1	247,4	1,0	5,0	5,0	5,0	56,9	2,9	2,0
Фінансова підтримка заходів в агропромислового комплексу шляхом здешевлення кредитів	175,0	150,0	150,0	75,0	100,0	350,0	260,0	667,0	1650,0	300,0	212,4	619,8	0,0	0,0	0,0	290,0	279,8	294,8	265,9	449,8
Заходи по боротьбі з шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин, запобігання розповсюдженню збудників інфекційних хвороб тварин	2,0	2,0	8,1	2,0	9,9	20,0	30,0	44,5	5,0	0,5	1,0	0,9	33,6	24,7	0,0	71,7	0,0	0,0	0,0	0,0
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	60,9	87,1	0,0	0,0	109,1	175,0	227,7	275,0	370,8	453,6	387,6	321,7	309,2	94,8	43,9	0,0	0,0	298,6	394,3	397,9
Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	198,0	42,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Державна підтримка галузі тваринництва	0,0	0,0	97,3	179,2	396,4	634,3	1020,5	1482,5	1958,7	401,5	441,4	107,5	238,9	721,0	371,2	40,6	30,0	165,8	2389,8	2432,0
Фінансова підтримка сільгосп-товаровиробників	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3491,1	912,7	640,2
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	3,0	17,9	12,0	10,0	10,0	27,3	28,0	38,0	60,0	20,0	15,0	21,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	203,3	416,9

використання земель																				
Всього	312,9	539,4	531,7	427,7	1086,8	1885,5	3230,2	4161,0	5845,1	1597,5	1173,8	2029,4	2173,3	1964,6	1082,2	1111,6	1037,6	6068,1	6031,2	6044,0
У % від видатків Державного бюджету	0,9	1,3	1,1	0,6	1,4	1,7	2,4	2,4	2,4	0,7	0,4	0,6	0,5	0,5	0,3	0,2	0,2	0,8	0,6	0,5

Додаток Д

Аналіз повноважень та функцій державних установ з охорони ґрунтів та упорядкування земельних відносин

Перелік функцій установ з охорони ґрунтів та земельного кадастру України	Коментар
Функції діяльності Державної установи «Держґрунтохорона»	
<p>розроблення пропозицій та здійснення єдиної науково-технічної політики у сфері охорони ґрунтів та їх родючості, раціонального використання та екологічної безпеки земель сільськогосподарського призначення, об'єктів довкілля, забезпечення якості продукції, сировини, агрохімікатів;</p> <p>науково-методичне та організаційне забезпечення державного моніторингу ґрунтів і агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення (далі – агрохімічна паспортизація), заходів щодо збереження, відтворення, охорони родючості ґрунтів, а також визначення якості та безпечності продукції, сировини, агрохімікатів;</p> <p>здійснення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення з метою збору, аналізу і опрацювання інформації про якісний стан ґрунтів та їх ерозійну безпеку, забруднення ґрунтів важкими металами, радіонуклідами, залишковими кількостями пестицидів та агрохімікатів, іншими токсичними речовинами техногенного та природного походження;</p> <p>проведення агрохімічної паспортизації для визначення показників родючості ґрунтів та рівня їх забруднення токсичними речовинами, а також спостереження за змінами цих показників внаслідок господарської діяльності;</p> <p>виготвлення та видача агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки з висновком про родючість та екологічний стан ґрунтів і рекомендацій щодо проведення заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів і запобігання негативного впливу, в тому числі антропогенного;</p> <p>проведення комплексних та спеціальних спостережень на стаціонарних контрольних ділянках за станом ґрунтів та рослинницької продукції з метою вивчення процесів трансформації та міграції біогенних і хімічних речовин у ґрунтах, а також розроблення прогностичних моделей;</p> <p>проведення еколого-меліоративних обстежень ґрунтів на зрошуваних і осушуваних землях;</p> <p>дослідження стану радіоактивного забруднення сільськогосподарських угідь та продукції рослинництва на територіях, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи, та в зонах впливу діючих атомних станцій, підготовка пропозицій, рекомендацій, технологічних проектів щодо відновлення ґрунтів та зменшення забруднення до нормативних рівнів;</p> <p>участь у проведенні моніторингу об'єктів довкілля, зокрема, дослідження вмісту залишкових кількостей пестицидів, агрохімікатів, важких металів та радіонуклідів у продукції та сировині, поверхневих водах, призначених для сільськогосподарських потреб, а також розроблення рекомендацій щодо попередження забруднення цих об'єктів;</p> <p>розроблення та виконання державних, міждержавних, регіональних цільових програм з моніторингу, збереження, відтворення й охорони ґрунтів та їх родючості, агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, застосування агрохімікатів і забезпечення якості продукції та сировини;</p> <p>проведення науково-дослідних робіт у сфері охорони ґрунтів та їх родючості, раціонального використання та екологічної безпеки земель сільськогосподарського призначення, об'єктів довкілля, вивчення ефективності застосування</p>	<p>Відповідно до Закону України «Про охорону земель» охорона ґрунтів – це «система правових, організаційних, технологічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля» [161].</p> <p>Визначення поняття «охорона ґрунтів», яке подано в Законі України «Про охорону земель» чітко вказує, що охорона ґрунтів повинна здійснюватися через систему правових, організаційних, технічних та інших заходів, однак аналізуючи наведені функції спеціалізованої державної установи «Держґрунтохорона» в цій сфері, відмітимо повну відсутність правової складової з охорони ґрунтів в Україні.</p> <p>Серед великої кількості повноважень та функцій ДУ «Держґрунтохорона» відсутні повноваження щодо притягнення до відповідальності порушників сівозмін та за безгосподарське використання земель,</p>

агрохімікатів, сидератів, рослинних решток, визначення чинників підвищення якості продукції, сировини;
 проведення науково-дослідних робіт, пов'язаних із розробленням сучасних технологій екологічно-безпечного та раціонального застосування агрохімікатів хімічного та біологічного походження;
 участь у впровадженні науково-технічної, технологічної та інноваційної політики, досягнень науки і передового досвіду у галузі збереження, відтворення та охорони родючості ґрунтів, екологічної безпеки земель;
 розроблення та впровадження науково обґрунтованих рекомендацій щодо забезпечення збереження та відтворення родючості ґрунтів, раціонального використання земель сільськогосподарського призначення і застосування агрохімікатів у сільськогосподарському виробництві;
 проведення комплексного аналізу агроекологічної ситуації на землях сільськогосподарського призначення здійснення оцінки та розробки прогнозу можливих змін стану родючості ґрунтів унаслідок природних і антропогенних факторів;
 складання прогнозних розрахунків потреб галузі рослинництва, в мінеральних і органічних добривах;
 підготовка експертних висновків щодо додержання законодавства про пестициди і агрохімікати, безпечного використання регуляторів росту рослин;
 підготовка за даними агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки висновків про екологічний стан земель і родючість ґрунтів, їх динаміки для обґрунтування впровадження механізму економічного стимулювання при покращенні їх стану або застосування санкцій при їх погіршенні;
 створення та функціонування державної та регіональної автоматизованої геоінформаційної системи ведення бази електронних даних про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення та інформаційно-аналітичної системи для розроблення заходів у сфері охорони родючості ґрунтів;
 здійснення еколого-агрохімічного районування (зонування) земель за кількісним вмістом токсичних забруднюючих речовин (пестициди, важкі метали, радіонукліди тощо), макро- і мікроелементів, гумусу та реакцій ґрунтового розчину, за ступенем придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур;
 підготовка агроекологічного обґрунтування відповідності ґрунтів;
 розроблення ґрунтозахисних та екологічнобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур;
 проведення робіт із сертифікації земель (ґрунтів) сільськогосподарського призначення, у тому числі при впровадженні органічного землеробства;
 організація та проведення робіт із комплексної діагностики мінерального живлення рослин;
 розрахунок балансу гумусу, поживних речовин у ґрунтах та науково обґрунтованої потреби у агрохімікатах для забезпечення бездефіцитного балансу цих складових;
 визначення відповідності якісних характеристик мінеральних добрив та інших агрохімікатів технічним умовам;
 моніторинг балансу потреби та надходження агрохімікатів;
 розроблення, з урахуванням даних агрохімічного паспорта, агрохімічних картограм, проектно-кошторисної та технологічної документації на проведення хімічної меліорації ґрунтів, застосування агрохімікатів, проведення інших заходів спрямованих на відтворення та охорону родючості ґрунтів, рекомендацій щодо вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур, а також здійснення авторського нагляду за їх проведенням;
 здійснення ґрунтового-агрохімічного обстеження та розробка проектів під закладку багаторічних насаджень;
 розроблення проектно-технічної документації та проведення землевпорядних робіт, спрямованих на захист ґрунтів від ерозії, ущільнення, вторинного засолення, засмічення побутовими та промисловими відходами, забруднення хімічними та радіоактивними речовинами внаслідок техногенних процесів;
 розроблення науково обґрунтованих рекомендацій та заходів щодо забезпечення відтворення родючості ґрунтів при ліквідації наслідків негативних процесів;

Безумовно, ДУ «Держґрунтохорона» виконує важливі функції щодо моніторингу стану і якості ґрунтів, але вона не виконує прямих функцій з охорони, оскільки всі її рішення мають рекомендаційний характер.

Більше того ДУ «Держґрунтохорона» не здійснює жодних заходів із фінансового регулювання земельних відносин, окрім підготовки земель до участі у земельних тогах. Планування державних видатків на покращення стану ґрунтів, боротьбу із деградацією ґрунтів, розвитку органічного сільського господарства, розвитку тваринництва взагалі не входить в компетенцію установи, навіть в частині проведення наукових досліджень і формування рекомендацій.

проведення бонітування земель та формування якісних показників об'єктів земельного кадастру;
 участь у розробленні карт ґрунтів;
 розробка науковообґрунтованих сівозмін;
 розробка стандартних ґрунтових зразків та забезпечення ними структурних підрозділів;
 проведення оперативних і арбітражних аналізів з визначення якості та безпечності агрохімікатів, продукції, кормів та сировини;
 здійснення оперативних досліджень якості кормів у період заготівлі, визначення їх хімічного складу і поживної цінності та проведення повного зоотехнічного аналізу у період їх зберігання;
 надання погодження на завезення на митну територію України регуляторів росту рослин;
 підготовка, організація та проведення торгів і аукціонів земель сільськогосподарського призначення;
 участь у проведенні перевірок суб'єктів господарювання з питань віднесених до компетенції Установи;
 підготовка експертних висновків, ініціювання та участь у розгляді судових справ щодо порушень законодавства України про пестициди і агрохімікати, погіршення якісних показників ґрунтів при здійсненні виробничої діяльності;
 надання інформації з автоматизованої геоінформаційної системи та електронних банків даних у порядку визначеному законодавством;
 здійснення заходів із збереження та захисту банків даних про стан ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення;
 проведення інформаційної та просвітницької діяльності у сфері охорони, раціонального використання та екологічної безпеки ґрунтів і підвищення їх родючості;
 підготовка та участь у конкурсах і програмах міжнародної технічної та фінансової допомоги, реалізація міжнародних проєктів, програм за умови гарантованих контрактів та дотримання міжнародного законодавства;
 проведення зовнішньоекономічної діяльності;
 створення прав інтелектуальної власності, у тому числі ліцензій, патентів, авторських прав на наукові розробки, з подальшим впровадженням їх у виробництво;
 участь в організації та проведенні навчань з підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;
 участь у проведенні курсів цільового призначення, які організуються державною службою зайнятості, відповідно до потреб ринку праці та перспектив розвитку агропромислового комплексу;
 надання на договірній основі інформаційно-консультативних послуг землекористувачам, землевласникам та суб'єктам оціночної діяльності з питань раціонального використання, охорони земель сільськогосподарського призначення, поліпшення якості та безпечності продукції та сучасного стану ґрунтів;
 підготовка, за даними агрохімічної паспортизації, експертних висновків щодо відповідності ґрунтів вимогам для надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування;
 проведення експертизи проєктів землеустрою та землеоціночних робіт в межах своєї компетенції;
 проведення землепорядних та землеоціночних робіт;
 виконання топографо-геодезичних та картографічних вишукувань і робіт з ґрунтових, та інших обстежень земель;
 виконання робіт із землеустрою;
 проведення метрологічної перевірки приладів та обладнання для аналітичних досліджень якості та екологічної безпеки ґрунтів, продукції та сировини, об'єктів довкілля;
 надання висновків на виконання проєктних робіт із землеустрою та в процесі здійснення регулювання інших

<p>земельних відносин; участь у виставках, ярмарках та інших публічних демонстраціях досягнень міжнародного, державного та регіонального рівнів; участь та проведення конференцій, симпозіумів, семінарів, нарад, засідань “круглих столів”, у тому числі міжнародного рівня; розроблення, видання та розповсюдження наукових збірників, методичних рекомендацій, довідкової, нормативно-технічної, інформаційної та рекламної продукції з питань діяльності Установи; розробка технічної документації для виготовлення продукції науково-технічного призначення за профілем діяльності Установи; надання інших платних послуг з питань, віднесених до компетенції Установи.</p>	
Функції діяльності Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру	
<p>Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 482 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» внесено зміни до Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15, та визначено, що Держгеокадастр є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.</p> <p>Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 910-р погоджено пропозицію Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо можливості забезпечення здійснення покладених на Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 15 «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» функцій і повноважень Державної інспекції сільського господарства, що припиняється, із здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів.</p>	<p>Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру наділена повноваженнями щодо охорони ґрунтів та проведення нагляду за дотриманням земельного законодавства.</p> <p>Суть такої діяльності зводиться до проведення перевірок суб'єктів підприємництва у сфері сільського господарства. За даними веб-сайту Держгеокадастру в 2020 році проведено більше 122 тис. перевірок, однак про виявлення фактів щодо порушення земельного законодавства інформація відсутня, також відсутня інформація про притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності за безгосподарське використання земель, накладення штрафів чи інших санкцій.</p> <p>Держгеокадастр не визначає характеру і ступеня відповідальності за безгосподарське використання земель та не визначає механізму притягнення до відповідальності.</p>
Функції діяльності Державної екологічної інспекції	
<p>1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові захисту довкілля та природних ресурсів;</p> <p>2) здійснює державний нагляд (контроль) за додержанням центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми</p>	<p>Діяльність Державної екологічної інспекції в сфері охорони ґрунтів є обмеженою, оскільки вона стосується лише контролю за шкідливими викидами, а порушення сівозмін, бездіяльність у сфері охорони</p>

<p>власності і господарювання, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, а також юридичними особами - нерезидентами вимог законодавства:</p> <p>б) про охорону земель, надр, зокрема щодо:</p> <ul style="list-style-type: none"> • консервації деградованих і малопродуктивних земель; • збереження водно-болотних угідь; • виконання екологічних вимог під час надання у власність і користування, зокрема в оренду, земельних ділянок; • здійснення заходів із запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами; • додержання режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні; • додержання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель; • ведення будівельних, днопоглиблювальних робіт, видобування піску і гравію, прокладення кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду; • установа та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також додержання режиму використання їх територій; • використання та охорони надр; <p>3) проводить перевірки (у тому числі документальні) із застосуванням інструментально-лабораторного контролю, складає відповідно до законодавства акти за результатами здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства з питань, що належать до її компетенції, надає обов'язкові до виконання приписи щодо усунення виявлених порушень вимог законодавства та здійснює контроль за їх виконанням і здійснює лабораторні вимірювання (випробування);</p>	<p>родючості ґрунту залишається поза увагою.</p>
--	--

Фактори впливу на вартість землі сільськогосподарського призначення в деяких країнах Європи та в Україні

Таблиця Е. 1

Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського призначення в Україні

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	1767,01	688,61	47,80	30,00	50,00	55,00	-0,67	644,22	1833,04
2001	1882,18	870,92	48,50	30,00	50,00	55,00	-0,53	884,32	2142,70
2002	1797,89	929,57	48,20	30,00	50,00	55,00	-0,55	732,87	2079,10
2003	1501,18	926,45	51,10	30,00	30,00	55,00	-0,77	1258,84	1574,43
2004	1368,64	1098,16	53,70	30,00	30,00	55,00	-0,56	1378,73	1740,49
2005	1470,04	1467,73	55,80	30,00	30,00	55,00	-0,42	6276,02	1735,39
2006	1478,12	1832,59	54,40	30,00	30,00	43,10	-0,48	4463,20	1772,06
2007	1392,14	2237,14	51,50	30,00	30,00	43,60	-0,49	7437,43	1557,83
2008	1432,81	2642,78	51,00	30,00	30,00	44,40	-0,44	7274,95	1711,99
2009	1081,67	1823,20	48,80	30,00	30,00	40,50	-0,39	3419,13	1819,62
2010	1117,34	2236,55	46,40	30,00	20,00	38,70	-0,56	4866,11	1888,06
2011	1861,16	2564,66	45,80	30,00	20,00	47,10	-0,37	5177,44	2144,40
2012	2009,86	3000,47	46,10	30,00	20,00	46,20	-0,36	6362,86	2296,86
2013	1943,86	3034,41	46,30	30,00	20,00	47,60	-0,16	3395,08	2468,94
2014	1632,10	2337,22	49,30	30,00	20,00	59,80	-0,20	637,56	3608,58
2015	1276,07	1915,28	46,90	20,00	15,00	59,30	-0,13	2748,99	3994,59
2016	1093,88	1976,69	46,80	25,00	20,00	56,80	-0,16	3108,68	4214,47
2017	915,94	2337,79	48,10	41,40	25,00	62,10	-0,25	2502,43	4125,87
2018	856,06	2620,66	51,90	41,00	35,00	62,70	-0,20	2096,53	4318,37
Середнє значення	1467,26	1923,20	49,39	30,39	29,21	51,68	-0,39	3556,73	2510,76

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення у Франції**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	3850,00	22364,00	57,40	70,00	50,00	70,00	58,00	42321,35	39088,00
2001	4023,00	22433,00	58,00	70,00	50,00	70,00	59,00	42277,80	37864,00
2002	4210,00	24177,00	58,00	70,00	50,00	70,00	51,00	41224,62	38982,00
2003	4350,00	29568,00	59,20	70,00	50,00	70,00	64,00	27675,92	31307,00
2004	4460,00	33741,00	60,90	70,00	70,00	70,00	52,00	33512,34	41686,00
2005	4700,00	34760,00	60,50	70,00	70,00	70,00	51,00	33119,52	41204,00
2006	4730,00	36443,00	61,10	70,00	50,00	88,00	46,00	31864,45	40009,00
2007	4900,00	41508,00	62,10	70,00	50,00	87,20	52,00	30054,72	41190,00
2008	5160,00	45334,00	64,70	70,00	60,00	88,00	52,00	37984,77	55868,00
2009	5130,00	41575,00	63,30	80,00	60,00	87,40	39,00	39545,45	55158,00
2010	5270,00	40638,00	64,20	80,00	50,00	86,30	40,00	40439,77	53611,00
2011	5390,00	43790,00	64,60	80,00	55,00	85,60	40,00	40020,11	55708,00
2012	5440,00	40874,00	63,20	80,00	55,00	83,70	52,00	39526,00	50783,00
2013	5770,00	42592,00	64,10	80,00	65,00	84,00	40,00	35644,15	47339,00
2014	5940,00	43008,00	63,50	80,00	70,00	79,90	45,00	44451,64	59054,00
2015	6000,00	36613,00	62,50	80,00	70,00	80,20	45,00	55124,83	61161,00
2016	6070,00	36962,00	62,30	80,00	70,00	78,40	42,00	46011,38	50930,00
2017	6030,00	38769,00	63,30	85,00	70,00	78,00	50,00	53428,34	60358,00
2018	6020,00	41463,00	63,90	84,00	75,00	80,20	39,00	53221,85	62855,00
Середнє значення	5128,58	36663,79	61,94	75,74	60,00	79,31	48,26	40392,05	48639,74

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення в Іспанії**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	7292,16	14713,00	65,90	70,00	70,00	70,00	40,00	43956,26	36460,59
2001	7552,89	15356,00	68,10	70,00	70,00	70,00	40,00	32278,92	35396,38
2002	8026,21	17026,00	68,80	70,00	70,00	70,00	36,00	41624,37	35612,31
2003	8552,80	21463,00	68,80	70,00	70,00	70,00	39,00	27179,10	30075,14
2004	9024,43	24861,00	68,90	70,00	70,00	70,00	36,00	20315,14	26903,29
2005	9713,83	26419,00	67,00	70,00	70,00	70,00	38,00	21708,87	24271,36
2006	10402,00	28365,00	68,20	70,00	70,00	78,70	36,00	26224,91	27168,68
2007	11070,00	32550,00	69,20	70,00	70,00	78,00	34,00	49783,29	27775,99
2008	10974,00	35366,00	69,10	70,00	70,00	77,90	27,00	50373,27	28510,33
2009	10465,00	32042,00	70,10	70,00	80,00	76,80	31,00	6846,86	30516,92
2010	11032,00	30503,00	69,60	70,00	80,00	75,80	35,00	27614,84	32916,20
2011	11512,00	31636,00	70,20	70,00	80,00	77,20	29,00	19275,86	34265,09
2012	12005,00	28324,00	69,10	70,00	80,00	81,30	34,00	16227,43	34167,19
2013	11910,00	29059,00	68,00	70,00	80,00	80,30	29,00	35669,75	37902,27
2014	12192,00	29461,00	67,20	70,00	80,00	77,30	39,00	24797,14	37397,82
2015	12574,00	25732,00	67,60	70,00	85,00	77,50	39,00	20794,05	45125,73
2016	12522,00	26505,00	68,50	70,00	85,00	76,00	39,00	39979,22	46758,51
2017	12827,00	28100,00	63,60	71,10	85,00	66,90	39,00	22111,18	42039,48
2018	13023,00	30370,00	65,10	73,10	85,00	66,30	39,00	41552,92	42245,55
Середнє значення	10666,86	26729,00	68,05	70,22	76,32	74,21	35,74	29911,23	34500,47

Таблиця Е. 4

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення у Швеції**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	1989,30	29456,00	65,10	70,00	70,00	70,00	51,00	24705,50	56354,48
2001	1988,09	27093,00	66,60	90,00	70,00	70,00	54,00	20341,67	65362,89
2002	2019,41	29730,00	70,80	90,00	90,00	70,00	47,00	19439,51	66773,48
2003	2126,21	37091,00	70,00	90,00	90,00	70,00	47,00	5311,17	55558,70
2004	2454,98	42544,00	70,10	90,00	90,00	70,00	44,00	13550,12	57503,82
2005	3350,50	43164,00	69,80	90,00	90,00	70,00	44,00	16705,25	60959,73
2006	3706,35	46278,00	70,90	90,00	90,00	96,10	50,00	17563,71	64664,70
2007	3956,71	53342,00	69,30	90,00	80,00	94,20	45,00	33669,46	59797,15
2008	4180,88	55904,00	70,80	90,00	80,00	95,60	51,00	28173,10	57155,29
2009	3747,96	46794,00	70,50	90,00	80,00	95,90	30,00	6424,58	60043,02
2010	4874,00	52817,00	72,40	95,00	85,00	95,50	42,00	471,45	65431,85
2011	6811,00	60613,00	71,90	90,00	85,00	95,00	42,00	5013,65	66304,60
2012	7043,00	57874,00	71,70	90,00	90,00	94,60	32,00	3686,18	69094,80
2013	6797,00	60897,00	72,90	90,00	90,00	93,20	35,00	991,64	66680,22
2014	7408,00	59844,00	73,10	90,00	90,00	91,10	31,00	-6491,53	72408,73
2015	7751,00	51397,00	72,70	90,00	90,00	87,90	32,00	9300,59	84833,71
2016	7921,00	51974,00	72,00	90,00	85,00	89,70	37,00	12391,36	88793,93
2017	8708,00	53744,00	74,90	88,60	85,00	90,80	35,00	21845,62	93360,18
2018	8845,00	54608,00	76,30	92,60	85,00	89,30	35,00	7639,29	82651,99
Середнє значення	5035,70	48166,53	71,15	89,27	85,00	85,73	41,26	12670,12	68091,22

Таблиця Е. 5

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення у Фінляндії**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	3932,91	24285,00	70,00	90,00	70,00	70,00	55,00	14615,63	39501,95
2001	4039,03	24946,00	70,00	90,00	70,00	70,00	59,00	3597,59	41740,73
2002	4246,00	26870,00	85,00	90,00	70,00	85,00	55,00	8545,90	41537,65
2003	4700,00	32855,00	85,00	90,00	70,00	85,00	56,00	5272,28	35193,60
2004	5197,00	37702,00	85,00	90,00	70,00	85,00	53,00	5443,36	33502,69
2005	5377,00	39040,00	85,00	90,00	70,00	85,00	49,00	8742,06	35337,19
2006	5979,00	41188,00	95,40	90,00	70,00	95,40	56,00	3689,07	36193,06
2007	6250,00	48415,00	95,30	90,00	70,00	95,30	43,00	16041,59	35748,27
2008	7000,00	53554,00	95,20	90,00	70,00	95,20	51,00	13192,14	32965,05
2009	6885,00	47294,00	95,10	95,00	70,00	95,10	38,00	-6328,51	37548,04
2010	7623,00	46460,00	95,00	90,00	75,00	95,00	57,00	9222,30	41733,42
2011	8210,00	51082,00	95,00	90,00	85,00	95,00	50,00	-4316,09	40890,80
2012	8047,00	41718,00	94,90	90,00	85,00	94,90	48,00	3839,51	43871,42
2013	8461,00	49879,00	94,80	90,00	90,00	94,80	47,00	-3720,35	43935,70
2014	8090,00	50260,00	93,60	90,00	90,00	93,60	48,00	12980,05	45736,54
2015	8138,00	42811,00	92,60	90,00	90,00	92,60	49,00	15180,71	57579,99
2016	8326,00	43777,00	90,70	90,00	85,00	90,70	47,00	4405,10	63814,26
2017	8718,00	46192,00	90,20	90,60	85,00	90,20	51,00	14514,47	64964,15
2018	8380,00	50152,00	89,90	89,00	85,00	89,90	51,00	-4130,40	64213,38
Середнє значення	6715,73	42025,26	89,35	90,24	77,37	89,35	50,68	6357,18	44000,42

Таблиця Е. 6

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення у Польщі**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий пріріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	1212,26	4493,00	60,00	70,00	70,00	70,00	44,00	10107,19	4049,37
2001	1316,36	4981,00	61,80	70,00	70,00	70,00	40,00	6338,77	4440,60
2002	1317,03	5197,00	65,00	70,00	70,00	70,00	45,00	4326,35	4327,41
2003	1541,24	5693,00	61,80	70,00	50,00	70,00	51,00	4748,06	4018,74
2004	2193,01	6681,00	58,70	50,00	50,00	70,00	39,00	11148,81	4097,60
2005	2530,23	8021,00	59,60	50,00	50,00	70,00	45,00	8874,69	3957,88
2006	3211,59	9039,00	59,30	50,00	50,00	56,50	62,00	17101,78	3937,56
2007	4629,74	11255,00	58,10	50,00	50,00	55,30	52,00	18264,14	3845,31
2008	5144,77	14001,00	60,30	50,00	60,00	54,20	57,00	9908,89	3555,21
2009	5987,00	11527,00	60,30	50,00	60,00	53,70	48,00	10055,21	4349,73
2010	6048,22	12600,00	63,20	55,00	60,00	62,20	52,00	13875,69	4360,72
2011	5806,00	13894,00	64,10	60,00	65,00	61,40	53,00	13279,45	4270,11
2012	6080,00	13146,00	64,20	60,00	65,00	61,40	48,00	5726,96	4287,83
2013	6275,00	13781,00	66,00	60,00	65,00	64,00	55,00	598,60	4744,37
2014	7723,00	14348,00	67,00	60,00	70,00	70,10	40,00	14885,96	4880,69
2015	9220,00	12572,00	68,60	60,00	70,00	67,30	48,00	13578,19	5263,63
2016	9083,00	12431,00	69,30	65,00	75,00	68,70	44,00	16551,63	5819,86
2017	9699,00	13857,00	68,30	60,80	75,00	67,80	48,00	10411,61	6106,05
2018	10318,00	15421,00	68,50	61,80	75,00	67,20	49,00	14138,02	4978,83
Середнє значення	5228,18	10680,95	63,37	59,08	63,16	64,73	48,42	10732,63	4489,03

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення у Сполученому Королівстві**

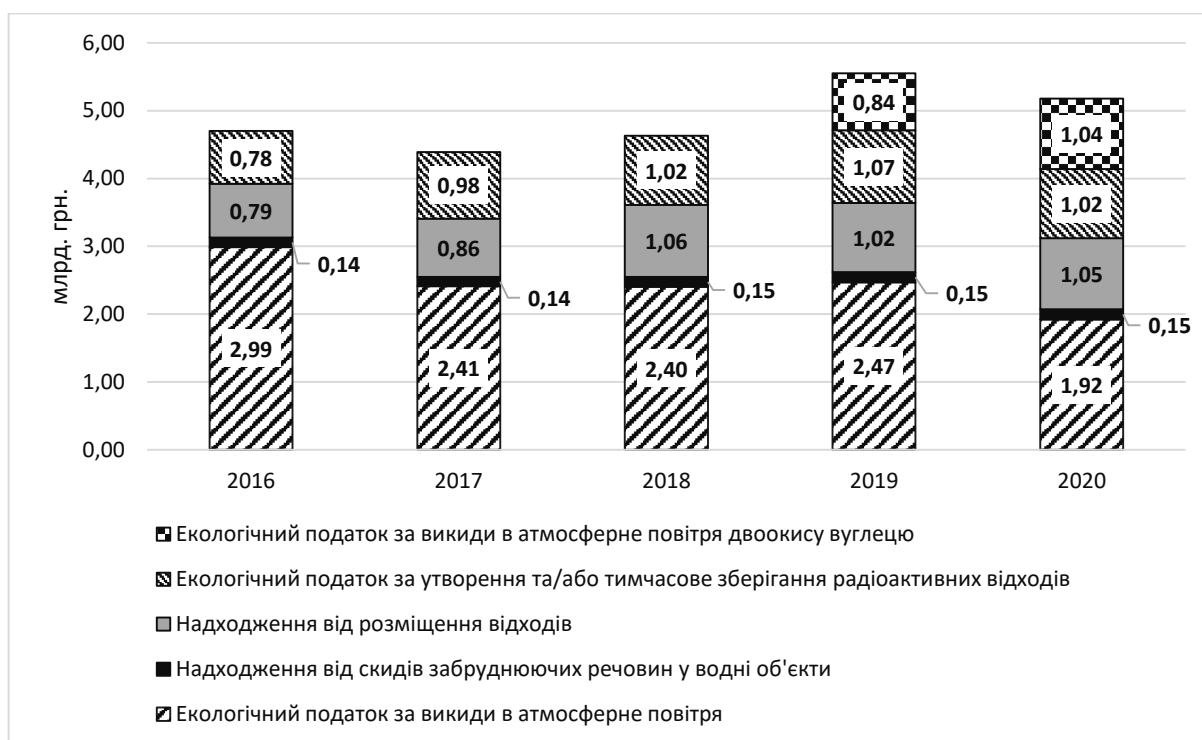
Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	11619,74	28150,00	77,30	90,00	70,00	85,00	107,00	177706,80	40259,85
2001	11909,24	27744,00	77,60	90,00	70,00	85,00	109,00	62629,52	42827,15
2002	10955,27	30057,00	78,50	90,00	70,00	85,00	102,00	94924,92	45637,69
2003	10177,89	34419,00	77,50	90,00	70,00	85,00	96,00	28298,27	40159,12
2004	11127,81	40290,00	77,70	90,00	70,00	85,00	96,00	69989,55	34474,64
2005	12974,55	42030,00	79,20	90,00	90,00	85,00	91,00	203080,94	34049,51
2006	13382,13	44600,00	80,40	90,00	90,00	91,50	87,00	162182,22	31971,17
2007	16035,89	50567,00	79,90	90,00	90,00	91,20	88,00	152874,86	27637,36
2008	17772,64	47287,00	79,40	90,00	90,00	90,80	82,00	172323,91	34565,54
2009	16117,00	38713,00	79,00	90,00	90,00	89,80	84,00	10429,45	33935,33
2010	16597,00	39435,00	76,50	85,00	90,00	94,90	90,00	50339,44	32328,58
2011	18885,00	42039,00	74,50	85,00	90,00	94,60	85,00	19405,17	34365,66
2012	21905,00	42462,00	74,10	90,00	90,00	94,70	87,00	36387,76	34626,40
2013	23283,00	43445,00	74,80	90,00	90,00	94,10	88,00	41015,74	37384,99
2014	26634,00	47418,00	74,90	90,00	90,00	92,00	85,00	44328,19	35019,19
2015	30292,00	44966,00	75,80	90,00	90,00	91,10	83,00	40859,85	45932,40
2016	25730,00	41074,00	76,40	90,00	90,00	86,00	87,00	293443,85	43425,78
2017	23450,00	40361,00	76,40	93,80	90,00	89,90	86,00	107333,81	43169,87
2018	23155,00	42943,00	78,00	92,20	90,00	91,10	87,00	29690,09	39535,99
Середнє значення	18000,17	40421,05	77,26	89,79	84,74	89,56	90,53	94591,81	37437,17

Таблиця Е. 8

**Динаміка факторів впливу на вартість землі сільськогосподарського
призначення в Румунії**

Роки	Вартість 1 га землі, євро	ВВП на одну особу населення, євро	Індекс економічної свободи	Захист приватної власності	Свобода інвестицій	Свобода бізнесу	Вміст гумусу	Чистий приріст інвестицій, млн. євро	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, євро
2000	351,37	1660,00	52,10	30,00	50,00	55,00	13,00	1122,78	1849,29
2001	307,64	1825,00	50,00	30,00	50,00	55,00	7,00	1291,87	2553,60
2002	278,22	2120,00	48,70	30,00	50,00	55,00	12,00	1209,81	3031,94
2003	237,01	2679,00	50,60	30,00	50,00	55,00	14,00	1630,13	2715,70
2004	283,88	3495,00	50,00	30,00	30,00	55,00	0,00	5179,68	3437,58
2005	878,79	4617,00	52,10	30,00	30,00	55,00	12,00	5223,86	2945,10
2006	913,00	5758,00	58,20	30,00	50,00	74,60	13,00	8766,33	3136,35
2007	1025,00	8360,00	61,20	30,00	50,00	73,20	32,00	7371,76	2207,95
2008	1054,00	10435,00	61,70	30,00	60,00	74,90	14,00	9292,90	2659,10
2009	965,00	8548,00	63,20	35,00	60,00	74,90	18,00	3325,21	2775,31
2010	1188,00	8209,00	64,20	40,00	75,00	72,50	-1,00	2424,38	2316,51
2011	1366,00	9105,00	64,70	40,00	80,00	72,00	-11,00	1702,59	2976,29
2012	1666,00	8535,00	64,40	40,00	80,00	70,50	16,00	2372,35	2337,33
2013	1653,00	9555,00	65,10	40,00	80,00	70,40	4,00	2902,64	3083,35
2014	2423,00	10026,00	65,50	40,00	80,00	71,00	-1,00	2912,31	3321,79
2015	2039,00	8977,00	66,60	40,00	80,00	69,80	9,00	3891,84	3961,24
2016	1958,00	9567,00	65,60	35,00	75,00	66,10	-1,00	5648,21	4621,01
2017	2085,00	10807,00	69,70	63,90	75,00	65,90	-12,00	5269,54	5117,29
2018	4904,00	12301,00	69,40	61,00	75,00	65,20	1,00	6218,46	5460,63
Середнє значення	1346,10	7188,37	60,16	37,10	62,11	65,84	7,32	4092,45	3184,60

Динаміка сплати екологічного податку в Україні у 2016-2020 роках

Додаток И

Таблиця И.1

**Динаміка деяких показників фінансової підтримки земельних відносин в
Україні у 2000-2018 роках**

Роки	Додана вартість сільського господарства на одного працівника, грн.	Валова підтримка с/г виробників від валових надходжень, %.	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі, млн. грн.	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здефлевіння кредитів, млн. грн.	Бюджетна підтримка с/г, млн. грн.	Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Рентабельність, %	Чистий прибуток, млн. грн.	Валова підтримка земельних відносин, млн. грн.
2000	1833,04	-0,69	16,40	175,00	282,34	1213,00	-1,60	1752,40	595,28
2001	2142,70	3,87	129,60	150,00	502,30	1552,00	5,30	899,10	1041,70
2002	2079,10	-1,89	6,20	150,00	394,59	1854,00	0,00	-254,60	926,28
2003	1574,43	-0,02	12,26	75,00	388,40	2054,00	4,20	769,50	816,10
2004	1740,49	0,47	33,07	100,00	978,30	3381,00	10,70	2768,00	2065,10
2005	1735,39	8,78	55,16	350,00	1765,60	4905,00	12,70	3702,40	3651,10
2006	1772,06	9,04	972,00	260,00	2881,70	7190,00	10,00	2445,40	6111,90
2007	1557,83	1,72	750,00	667,00	3852,90	9338,00	19,00	6854,10	8063,90
2008	1711,99	-2,56	963,00	1650,00	5344,10	16682,00	12,90	5362,10	11189,20
2009	1819,62	6,94	40,00	300,00	1282,20	9295,00	14,70	7474,40	2879,70
2010	1888,06	5,25	49,00	212,40	1168,80	11311,00	22,90	17253,60	2680,10
2011	2144,40	-3,64	32,10	619,80	1416,60	16703,00	23,20	25267,00	3446,00
2012	2296,86	-0,24	247,40	0,00	871,30	19086,00	21,74	26728,40	3044,60
2013	2468,94	-0,02	0,96	0,00	841,46	18640,00	11,28	14925,70	2806,02
2014	3608,58	-1,44	5,00	0,00	420,10	18388,00	20,58	21413,40	1502,30
2015	3994,59	0,54	5,00	290,00	407,30	29310,00	41,65	102279,00	1518,90
2016	4214,47	-1,45	5,00	279,80	314,80	49660,00	32,43	90122,10	1352,40
2017	4125,87	-0,82	56,90	294,80	4947,20	63401,00	22,38	68606,50	11015,30
2018	4318,37	2,10	2,90	265,90	4168,90	65059,00	18,26	67170,80	10200,10

Таблиця II. 2

**Динаміка деяких показників фінансової підтримки системи управління
земельними ресурсами в Україні у 2000-2018 роках**

	Вміст гумусу	Валова підтримка с/г виробників від валових надходжень, %	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі, млн. грн.	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здефлевівання кредитів, млн. грн.	Бюджетна підтримка с/г, млн. грн.	Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	Рентабельність, %	Чистий прибуток с/ підприємств, млн. грн.	Валова підтримка земельних відносин, млн. грн.	Фінансова підтримка управління земельними ресурсами, млн. грн.
2000	-0,67	-0,69	3,26	34,80	56,14	1213,00	-1,60	348,47	118,37	30,60
2001	-0,53	3,87	26,92	31,16	104,35	1552,00	5,30	186,78	216,41	37,10
2002	-0,55	-1,89	1,23	29,82	78,45	1854,00	0,00	-50,62	184,15	137,10
2003	-0,77	-0,02	2,03	12,45	64,47	2054,00	4,20	127,73	135,47	39,30
2004	-0,56	0,47	5,00	15,13	148,02	3381,00	10,70	418,80	312,45	108,50
2005	-0,42	8,78	8,63	54,77	276,31	4905,00	12,70	579,41	571,39	119,90
2006	-0,48	9,04	153,39	41,03	454,75	7190,00	10,00	385,90	964,49	348,50
2007	-0,49	1,72	108,41	96,42	556,95	9338,00	19,00	990,78	1165,66	358,10
2008	-0,44	-2,56	124,94	214,06	693,32	16682,00	12,90	695,65	1451,63	501,00
2009	-0,39	6,94	3,68	27,60	117,98	9295,00	14,70	687,75	264,97	315,30
2010	-0,56	5,25	4,65	20,17	110,97	11311,00	22,90	1638,06	254,45	342,50
2011	-0,37	-3,64	2,89	55,88	127,72	16703,00	23,20	2278,00	310,68	612,80
2012	-0,36	-0,24	24,09	0,00	84,83	19086,00	21,74	2602,43	296,44	1302,00
2013	-0,16	-0,02	0,09	0,00	79,29	18640,00	11,28	1406,47	264,42	1123,10
2014	-0,20	-1,44	0,32	0,00	26,73	18388,00	20,58	1362,53	95,59	662,10
2015	-0,13	0,54	0,21	11,97	16,81	29310,00	41,65	4221,40	62,69	704,30
2016	-0,16	-1,45	0,18	9,89	11,13	49660,00	32,43	3185,43	47,80	722,80
2017	-0,25	-0,82	1,90	9,83	164,88	63401,00	22,38	2286,57	367,13	1120,90
2018	-0,20	2,10	0,09	8,27	129,70	65059,00	18,26	2089,75	317,34	1862,30

Додаток К

Динаміка фінансової підтримки розвитку фермерських господарств в Україні та динаміка їх чисельності і обсягу земельних угідь у 2008-2019 роках

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств, млн. грн.	60,0	20,0	15,0	21,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	203,3	416,9
Кількість фермерських господарств, одиниць	44776,0	43828,0	43133,0	42739,0	42171,0	42033,0	39908,0	37126,0	36971,0	35858,0	35541,0	33782,0
Площа земельних угідь фермерських господарств, тис. га.	4898,9	4772,9	4654,0	4614,8	4647,5	4686,0	4486,4	4361,0	4439,3	4559,1	4643,9	4627,4

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мороз В.В. Теоретико-організаційні основи фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Світ фінансів. 2017. Вип. 4 (53). С. 46-55. (0,79 д.а.).
2. Мороз В.В. Удосконалення інструментів фіскального регулювання земельних відносин в Україні. Формування фінансового механізму сталого розвитку : монографія / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко та д.е.н., доц. О.І. Тулай. Тернопіль, ТНЕУ. 2017. С. 331-338. (0,53 д.а.).
3. Moroz V. Management mechanism land relations in the context of sustainable development. Economic and social development of Ukraine in XXI century: national vision and globalization challenges : collection of scientific articles. USA: Dradt2Digital Publishing House, 2017. P. 102-104. (0,23 д.а.).
4. Кізима Т.О., Мороз В.В. Перспективи розвитку іноземного інвестування у сферу земельних відносин в Україні. Інноваційна економіка. 2018. № 9-10. С. 165–170. (особистий внесок автора: обґрунтовано напрями мінімізації ризиків іноземного інвестування у сферу земельних відносин) (0,36 д.а.).
5. Мороз В.В. Концептуальні аспекти фінансового регулювання земельних відносин в Україні. Економічний аналіз. 2019. Том 29. № 4. С. 42-50. (0,83 д.а.).
6. Moroz V. Study of peculiarities of land relations through the prism of economic theories. EUREKA: Social and humanities. 2020. № 5. P. 17-25. (0,85 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Мороз В.В. Інструменти фінансово-економічного регулювання земельних відносин. Ключові аспекти розвитку сучасної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 27 лютого 2017 р.). / відп. за вип. Голденблат М.А.; ГО «Європейська наукова платформа». Одеса: Друкарня «Друкарик»,

2017. С. 25-27. (0,17 д.а.).

8. Кізіма Т.О., Мороз В.В. Механізм управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку. Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 27-31 березня 2017 р.). Ірпінь: Видавництво університету ДФС України, 2017. С. 161-164. (особистий внесок автора: запропоновано напрямки удосконалення інструментів фінансового регулювання земельних відносин в Україні) (0,10 д.а.).

9. Мороз В.В. Орендні відносини як об'єкт регулювання земельних відносин. Прикладна економіка – від теорії до практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. С. 59-60. (0,12 д.а.).

10. Мороз В.В. Методологія економічного регулювання земельних відносин. Пріоритети сучасної науки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27-28 жовтня 2017 р.). К: МЦНД, 2017. С. 42-44. (0,18 д.а.).

11. Мороз В.В. Теоретичні засади фінансового регулювання в контексті сталого розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XV Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 29-30 березня 2018 р.). Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2018. С. 162-163. (0,17 д.а.).

12. Мороз В.В. Електронні земельні торги як складова фінансової системи. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 9–10 квітня 2019 р.). Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2019. С. 169–171. (0,16 д.а.).

13. Мороз В.В. Ринок землі сільськогосподарського призначення: шлях до процвітання чи занепаду України. Information potential of socio-economic development of the state and regions : proceedings of the conference (Gromadka, Poland. April 20th, 2020). Gromadka, Poland, 2020. P. 80-84. (0,22 д.а.).

14. Мороз В.В. Земельна реформа в Україні: ризики Land Grabbing і національна стратегія розвитку. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : зб. тез доп. XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молод. вчен. (м. Тернопіль, 14-15 травня 2020 р.) Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2020. С. 28-30. (0,13 д.а.).

Апробація результатів дисертації

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
1.	Міжнародна науково-практична конференція «Ключові аспекти розвитку сучасної науки»	м. Ужгород	27 лютого 2017 р.	Очна
2.	Міжнародна науково-практична конференція «Теоретична та практична концептуалізація розвитку фінансово-кредитних механізмів в умовах нової соціально-економічної реальності»	м. Ірпінь	27-31 березня 2017 р.	Очна
3.	Міжнародна науково-практична конференція «Прикладна економіка – від теорії до практики»	м. Тернопіль	27 жовтня 2017 р.	Заочна
4.	Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети сучасної науки»	м. Київ	27-28 жовтня 2017 р.	Заочна
5.	XV Ювілейній Міжнародна науково-практична конференція «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	29-30 березня 2018 р.	Очна
6.	XVI Міжнародна науково-практична конференція «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	9-10 квітня 2019 р.	Очна
7.	Міжнародній науково-практичній конференції «Information potential of socio-economic development of the state and regions: proceedings of the conference»	м. Громадка (Польща)	20 квітня 2020 р.	Заочна
8.	XVII Міжнародна науково-практична конференція «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації»	м. Тернопіль	14-15 травня 2020 р.	Очна

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

№ 731/4-1/012 " квітня 2019р.

Голові спеціалізованої вченої ради
Д 58.082.01 Тернопільського
національного економічного
університету проф.
КРИСОВАТОМУ А. І.

**Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Мороза Василя Васильовича**

До Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин надійшли обґрунтування та пропозиції Мороза В.В. щодо концептуальних засад фінансового регулювання земельних відносин в аграрному секторі економіки України у контексті оптимального поєднання державного регулювання земельних відносин з ринковим саморегулюванням та визначення необхідних умов для реалізації таких можливостей.

Практичну цінність має запропонований автором диференційований підхід до визначення розміру орендної плати за землю залежно від розміру щорічної нормативно-грошової оцінки землі, строків користування нею та доходу від її використання.

Напрацювання автора, що стосуються орендної складової фінансового регулювання земельних відносин в Україні, взяті до використання в процесі удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації стратегічних векторів державної аграрної політики в Україні.

З повагою

Народний депутат України,
член Комітету з питань
аграрної політики та земельних відносин

М.В. ЛЮШНЯК

12364

УКРАЇНА

ВЕЛИКОГАЇВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

47722 Тернопільська область Тернопільський район

село Великі Гаї вул. Галицька 47 код ЗКПО: 04394875

телефон код: (0352) тел: 49 02 98, 49 00 98. офіц.сайт <http://velykogaivska.gromada.org.ua>

ел. пошта 04394875@mail.gov.ua

09.12.2020 р. № 1300

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Західноукраїнського національного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження аспіранта кафедри
фінансів ім. С.І. Юрія

Західноукраїнського національного університету

Мороза Василя Васильовича

на тему:

«Фінансове регулювання земельних відносин в Україні»

Наукові результати дисертаційного дослідження Мороза Василя Васильовича на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» на тему: «Фінансове регулювання земельних відносин в Україні» використано в роботі Великогаївської сільської ради Тернопільського району Тернопільської області. На увагу заслуговують розроблені автором висновки і пропозиції щодо підвищення ефективності фінансового регулювання раціонального землекористування і захисту родючості ґрунтів на рівні об'єднаних територіальних громад, формування фінансових стимулів для розвитку фермерства та створення сільськогосподарських кооперативів.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Західноукраїнського національного університету.

Сільський голова

О. КОХМАН

Товариство з обмеженою відповідальністю
«ВАВІЛОН АГРО»
48500, Тернопільська область, м. Чортків вул. Білецька 2
Код ЄДРПОУ 40802338
UA203510050000026005625369700 в АТ «УкрСиббанк» МФО 351005
e-mail: vavilon.agro@gmail.com
Тел.: +380970957586

Вих №134 від 05.02.2021

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Західноукраїнського національного університету

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження аспіранта кафедри
фінансів ім. С.І. Юрія
Західноукраїнського національного університету
Мороза Василя Васильовича
на тему:
«Фінансове регулювання земельних відносин в Україні»

Наукові результати дисертаційного дослідження Мороза Василя Васильовича на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» на тему: «Фінансове регулювання земельних відносин в Україні» використано в роботі ТОВ «ВАВІЛОН АГРО» (м. Чортків, Тернопільська область), зокрема на значну увагу заслуговують розроблені автором висновки і пропозиції щодо реалізації комплексу заходів із захисту ґрунтів сільськогосподарськими підприємствами та рекомендації щодо розвитку органічного землеробства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Західноукраїнського національного університету.

Директор
ТОВ «ВАВІЛОН АГРО»

Крутій М.М.

НАУКОВО-ВИРОБНИЧЕ АГРОПРОМИСЛОВЕ ПІДПРИЄМСТВО «ЕЛЬ ГАУЧО»
Код ЄДРПОУ 35955369, 48630, Тернопільська обл., Заліщицький р-н., смт. Товсте,
вул. С.Наливайка, будинок 33А, тел. +380355435112

№264-9 «15» листопада 2019р.

Спеціалізованій вченій раді
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Мороза Василя Васильовича на тему:

«Фінансове регулювання земельних відносин в Україні»

Запропоновані та обгрунтовані в дисертаційній роботі Мороза В.В. пропозиції щодо вдосконалення фінансової системи регулювання земельних відносин мають прикладне значення, що сприяють підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень на підприємстві.

Результати дослідження В.В. Мороза використовуються в діяльності ІПН «НВАП «Ель Гаучо».

Директор

С. В. Наїшкельний

Приватно агропромислове підприємство “ФОРТУНА”

48544, с. Свидова, Чортківський р-н, Тернопільська обл.
Код ЗКПО 30749446 р/р 26004300472282
ПАТ АТ ОЩАДБАНК України м.Львів м.Київ МФО 325796
ІПН 307494419169 № 20084288
електронна адреса FORTUNAPAP@I.UA
тел\факс 03552 66736

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Західноукраїнського національного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження аспіранта кафедри
фінансів ім. С.І. Юрія

Західноукраїнського національного університету
Мороза Василя Васильовича

на тему:

«Фінансове регулювання земельних відносин в Україні»

Наукові результати дисертаційного дослідження Мороза Василя Васильовича на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» на тему: «Фінансове регулювання земельних відносин в Україні» використано в роботі ПАП «Фортуна», зокрема заслуговують на увагу пропозиції автора щодо механізмів залучення державних субсидій для розвитку сільського господарства з високою доданою вартістю та залучення державної фінансової допомоги для проведення заходів щодо захисту і відновлення родючості ґрунтів.

Директор
ПАП «Фортуна»

О.І. Фрич

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів наукового дослідження
аспіранта Західноукраїнського національного університету
Мороза Василя Васильовича на тему
«Фінансове регулювання земельних відносин в Україні»

В процесі виконання дисертаційного дослідження аспірант Мороз Василь Васильович удосконалив теоретичні, науково-практичні та методичні аспекти фінансового регулювання земельних відносин національної економіки.

Отримані результати наукової діяльності, теоретичні та методологічні положення, а також практичні рекомендації використовуються у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету при викладанні дисциплін «Управління фінансовими ресурсами територіальних громад», «Фінанси» для студентів спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Перший проректор,
к.ф.-м.н., доцент

Декан факультету
фінансів та обліку
к.е.н., доцент

Завідувач кафедри фінансів
ім. С.І. Юрія
д.е.н., професор

Микола ШИНКАРИК

Андрій КІЗИМА

Ольга КИРИЛЕНКО

Кириленко О.П.

47-50-77

ЗУНУ

№ 126-28/285 від 12.02.2021

